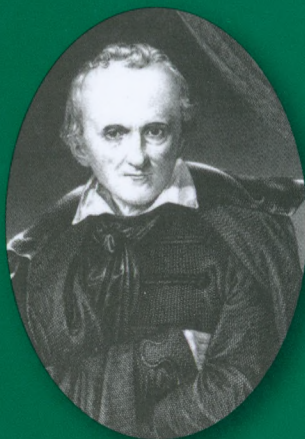

Miskolczy Ambrus

Kazinczy Ferenc útja
a nyelvújítástól
a politikai megújulásig
IV.

A nyilvánosság vonzása
és taszítása
avagy Hajnóczytól Kossuthig

LUCIDUS KIADÓ

KISEBBSÉGGUTATÁS KÖNYVEK

A KISEBBSÉGGKUTATÁS KÖNYVEK megjelent kötetei

- Ádám M.-Cholnoky Gy.-Pomogáts B.(szerk.): *Trianon. A magyar békeküldöttség tevékenysége 1920-ban* (elfogyott)
- Asztalos Miklós (szerk.): *A történeti Erdély* (elfogyott)
- Balogh Balázs-Bodó Barna-Ilyés Zoltán (szerk.): *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*
- Barna Gábor: *Búcsújárók*
- Barta János-Papp Klára (szerk.): „Nincsen nekünk több hazánk ennél...”
Tanulmányok a Bocskai-felkelés történetéhez
- Bíborbanszületett Konstantín: *A birodalom kormányzása* (kétnyelvű)
- Bulla Béla-Mendöl Tibor: *A Kárpát-medence földrajza* (elfogyott)
- Bodó Barna: *Szórvány és nyelvhatár* (Tanulmányok)
- Cholnoky Győző (szerk.): *Földönfutók. A Magyarországot érintő kényszertelepítések a II. világháború alatt és után*
- Cholnoky Győző (szerk.): *Kárpát-medencei önismeret*
- Doncsev Toso (szerk.): *A keleti kereszténység Magyarországon*
- Eckhardt Sándor: *A francia forradalom eszméi Magyarországon*
- Erős Vilmos (szerk.): *A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban*
- Fazekas Csaba: *Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban*
- Fábri István (szerk.): *Kisebbségi lét és érvényesülés. A magyar lakosság munkaerő-piaci kihívásai a Kárpát-medencében*
- Fehérvári Győző: „Dálnak új utat mutattam...” *A Kalevala és a Kalevipoeg keletkezéstörténete, kapcsolatrendszere és hazai fogadtatása*
- Fried István: *A közép-európai szöveg univerzum*
- Fried István: *Egy irodalmi régió ábrándja és kutatása*
- Gereben Ferenc: *Olvasáskultúra és identitás*
- Gulya J.-Kerényi F.(szerk.): *Petőfi a szomszéd és rokon népek nyelvén*
- Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok*
- Kalász M.-Kovács J.L.-Balogh F.A.-Komáromi S.: *Fejezetek a magyarországi német irodalom történetéből*
- Kniezsa István: *Helynév- és családnév vizsgálatok*
- Kniezsa István: *Kelet-Magyarország helynevei*
- Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században*
- Kovács József László: *A soproni Parnasszus. Sopron-Ödenburg kétnyelvű irodalma a kezdetektől napjainkig*
- Köpeczi Béla: *Erdélyi történetek*
- Köpeczi Béla: *Rákóczi útjai*
- Kristó Gyula: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon*
- Kristó, Gyula: *Early Transylvania (895-1324)*
- Kulcsár Péter: *Eszmék, legendák, történelem és történetírás*
- Kulcsár Péter: *Humanista történetírás Magyarországon*
- Lőkös István: *Horvát-magyar és szerb-magyar irodalmi interferenciák*
- Lőkös István: *Nemzet tudat, nyelv és irodalom*
- Lukács István: *A megváltó Mátyás király színeváltozása a szlovén néphagyományban és szépirodalomban*
- Majtényi Balázs (szerk.): *Merre visz az út? A román politikai és emberi jogai a változó világban*
- Makkai Béla: *Végvár vagy hídfő? Az idegenben élő magyarság nemzeti gondozása Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában*
- Mályusz Elemér: *A középkori magyarság település- és nemzetiség-politikája*
- Miskolczy Ambrus: *Eposz és történelem*
- Miskolczy Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között*

Folyt. a borító 3. oldalon

MISKOLCZY AMBRUS

Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig
IV.

A nyilvánosság vonzása és taszítása
avagy
Hajnóczytól Kossuthig

Miskolczy Ambrus

**Kazinczy Ferenc útja
a nyelvújítástól
a politikai megújulásig
IV.**

**A nyilvánosság vonzása és taszítása
avagy Hajnóczytól Kossuthig**

SZTE Egyetemi Könyvtár

J000808889

A kötet megjelenését támogatta:

OKTATÁSI ÉS KULTURÁLIS MINISZTERIUM

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

A munka az ELTE BTK Román Filológiai Tanszék OTKA (K 78 176) pályázatának keretében készült

Sorozatszerkesztő: Cholnoky Győző
Miskolczy Ambrus
Szász Zoltán

Borítóterv, tipográfia: Drobek Ödön

Szerkesztő: Dobás Kata

Felelős kiadó: a Lucidus Kiadó ügyvezetője

Borítókép: Johann Ender: Kazinczy Ferenc – litográfia

ISBN 978-963-9465-57-2 Ö
ISBN 978-963-9465-66-4

ISSN 1585-3144

© Miskolczy Ambrus
© Lucidus Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülése, valamint a Könyves Szövetség tagja

Tartalom

BEVEZETÉS. A NAGY REFORMNEMZEDÉK SZÍNRELÉPÉSE ROUSSEAU ÉS CATILINA KÖZÖTT.....	7
Sallustius világában.....	13
Politika és emlékezet.....	32
Kossuth Lajos = Catilina? avagy párhuzamos életrajztöredékek	57
Dessewffy József: „hazánk első ragyogású díszé”	60
Széchenyi István: „Szerelme s büszke díszé nemzetünknek!”	69
Wesselényi Miklós: „princeps juventutis Hungaricae”	76
A Vérmező emléke kísért? Martinovicstól Kossuthig.....	99
A HALHATATLAN KAZINCZY.....	127
Rövidítések jegyzéke	163

X 112765

Bevezetés
A nagy reformnemzedék színrelépéséhez
Rousseau és Catilina között

Kazinczy Ferenc erénydiskurzusa – a *Társadalmi szerződés* szellemének megfelelően – monarchista republikanizmussal párosult, ennek értelmében a széphalmi mester a zsarnokellenességet képviselte, és olykor úgy élt, mintha Catilina kortársa lett volna, a lázadó összeesküvőé, aki a római köztársaságot maga alá akarta vetni, amikor aztán Cicero keményen fellépett ellene, és a polgárháború elharapózásának a csatamezőn elejét vették. Itt fejezte be Catilina is a pályafutását, de összeesküvésével csak mélyítette a köztársaság válságát, és előkészítette a császári diktatúrát. Miért éppen Catilina foglalkoztatta Kazinczyt? És miért akkor, amikor az 1820-as években úgy tűnt, hogy munkássága meghozza a várt eredményt? Mert sokan kidőltek a sorból, feladták eszményeiket, de új egyéniségek is feltűntek. Az *Aurora* almanach minden nehézsége ellenére új hajnal volt. Az irodalomban az eredetiség programja lassan valósággá vált, Kazinczy századeleji vonakodása az eredetiségtől most annak képviselői iránti lelkesedéssé változott. Örömmel köszöntötte Igaz Sámuel zsebkönyvét, a *Hébet*, és – ami az íróknál meglepő – irigység nélkül. Készen tekintett vissza saját és barátja, Kis János egykori zsebkönyv-kísérleteire: „*A Heliconi Virágok* 1790. s a Kis zsebkönyvei 1798. és 99. alig jelenének meg, s azonnal elakadának, sem belső, sem külső becsek nem tudá annyira megkedveltetni, hogy nyomtatójuk hasznát látta volna folytatásaiknak.” Most viszont a szép forma és a jó üzlet írói teljesítménnyel jár: „Mely virágokat ad nekünk nem sokára az ifjúság örök Istennéje, és az, aki a nappalt felhozza! Mert ők azt adni fognak bizonyosan!”¹ Ezek után az *Aurora* már nem is csak hajnal: „Valóságos virágszőnyeg, a legcsillogóbb, legbájosabb szí-

¹ Kazinczy Ferenc: Hébe. *Magyar Kurír*, 1822. II. nov. 15. 40. sz. 315–316.

nekkel. Hasonlítsuk össze, amiket itt látunk, azokkal, ami jókat tíz s több esztendő előtt látánk, s kérjük, ha haladunk-e vagy amint némelyek hinni szeretnék, hátra megyünk. Ennyit köszönhet a nemzet Döbrentének, Fejérnek és Trattnernek, Igaznak és Kisfaludynak, hogy az Erdélyi Múzeum, a Tudom. Gyűjtemény és a két zsebkönyv [Auróra, Hébe] által bennünket egy pont felé vonszanak, s a szebb arcra derülő honi műveket a szép nemmel is megkedveltetik.”² 1826-ban lelkesen készült Pestre, hogy – mint Toldy Ferencnek írta –, „a ti fényeiteket láthassam, lelkes Istenfiak”.³ Az új irodalmi vezér, Kisfaludy Károly szemében „zseniális és minden formákba szerencsésen által ömlő Proteusz”⁴, s aztán két év múlva már kezét foghatta, hogy a kézfogás – hála annak, ahogy ezt Orlai Petrics Soma festményén megörökítette – bekerüljön az irodalmi mitológiába. Az érem másik oldala, hogy azok a fiatalok, akik a magyar irodalom alapító egyéniségét látták benne, és mítosszá tették, őt sem mindig kímélték, és még kevésbé barátait, mint például Rumi Károly Györgyöt és Dessewffy Józsefet, ami szintén rosszul esett a széphalmi mesternek. Utolsó munkájában, amelyet Eötvös Józsefnek ajánlott, keserűen tette szóvá a viszálykodást, aminek élesztését tizenöt évvel korábban Kölcsey rótta fel neki. „Körünkben fonák pártoskodások üzik dúlongásaikat” – panaszkodott. Név szerint dicsérte azokat, akiket korábban „istenfiak”-nak nevezett, de nevüket elhallgatva, kritikai tevékenységüket úgy minősítette, hogy az „szilaj tűz, neveletlenség, éretlen gög”.⁵ Az ő tüzésnek lobogása lassan már alább hagyott. Vitkovics Mihály 1829-es újévi verse mégis szép vigasz lehetett:

Fut, fogy az élted, időd, s hajad őszbe vegyüle Kazinczim!
Nincs Lili, aki piros kelyhet elődbe tegyen.
Nincs, ki sziszegve veled titkon, s kart nyitna öléhez,
S rózsáját poharad nedvíbe mártsa bele.
Ez mind fut tőled, szerelem gyors szárnyaira kelvén,
És híved ki maradt? A szeretet s tudomány.⁶

² Kazinczy Ferenc: Auróra. *Magyar Kurír*, 1823. I. jan. 10. 3. sz. 23.

³ KFL XX. 27.

⁴ Kazinczy: Auróra. *Magyar Kurír*, 1823. 23.

⁵ Kazinczy: *Válogatott művei*, II. 455–456.

⁶ Vitkovics Mihály: Kazinczéhoz. MTAKK, MIL 4 133.

A magántársasági demokráciát felváltotta a nyilvánosság. Politikai kor – és könyörtelen időszak – vette kezdetét. A politikában is új nemzedék lépett színre, a megkeseredett okos emberek után a zsenik következtek. Az 1790-es évek egyéniségei a titkostársasági kultúrában nőttek fel, inkább háttérből irányítottak, és olyan elitet vagy vezérkart alkottak, amelyben nem akadt a többiek fölé magasló egyéniség, karizmatikus vezető. 1830 után Széchenyi István, Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Kossuth Lajos már karizmatikus egyéniségek voltak. Deák ugyan szelíd lélek volt, de Széchenyi keményen harcolt az elsőségért és saját hegemoniájáért a politikai térben, Wesselényi pedig karddal is, ha kellett. Kossuth nem személyeskedett, nem párbajozott, de úgy tört a célra, hogy ellenfeleit félresöpörte. Vajon Kazinczy számára nem éppen ez az érlelődő fordulat – a nagy politikusok színrelépése – lett a baj: a Catilina-komplexus forrása?

Kazinczy élete és működése arra is példa, hogy az irodalom és a politikai helyzetérzékelés milyen szoros kölcsönhatásban állnak. Rousseau nyitotta rá a szemét igazán a világra, a legváratlanabb helyzetekben hivatkozott Rousseau-ra, de ezernyi szál kötötte az antikvitáshoz is, mint a XVIII. századi francia irodalmi világot. A boldogság kereséséhez kellett a görög és római bölcsesség. A boldogság monográfusa így látta: „A moralisták és a költők gyakran nyújtották Cicero és Horatius parafrázisát, Epikurost és Senecát travesztálták. Nem kell, hogy »a fény századának«-nak nyilvánvaló modernizmusa elfedje a forrásokhoz való visszatérés fontosságát. Az antikvitás elvesztette a művészet és a szép terén való monopóliumát, de mint az élet és az érzés művészete visszanyerte presztízsét. Hatása kétségtelenül az ösztönös rokon vonásokkal magyarázható: mindkét korban közös a gyönyör szeretete, amit a mértéktartás igénye mérsékel, a végtelen értékelésének képtelensége, mindketten korlátozott térnek, de termékenynek tekintett az életet, amellyel bölcsen kell élni a lehető legnagyobb jó érdekében.”⁷

Kazinczyra is érvényes ez a helyzet- és hangulatjellemezés, de szinte egész életében éppen Cicero ellenfele, a horatiusi életesmény főellensége: Catilina izgatta fantáziáját. Ez az elszegényedett patricius az elégedetlen plebejusokra és a magához hasonlóan lecsúszott elemekre támaszkodva

⁷ Robert Mauzi: *L'idée du bonheur dans la littérature et la pensée françaises au XVIIIe siècle*. Paris, 1960. 384.

összeesküvést szőtt a hatalom megragadása érdekében. Kezdetben Caesar is kapcsolatban állt velük, de látva a szervezkedés kalandor jellegét, visszahúzódott. Cicero a szenátusban, a történelemben példássá vált vádbeszédben leleplezte Catilina terveit, aki erre kivonult a városból, hogy fegyveres erővel hódítsa meg azt, de Kr. e. 62-ben a csatátéren lelte halálát, és így a történelemben a gátlástalan összeesküvő prototípusaként vonult be. Caesar viszont azután szerezte meg a diktátori hatalmat, miután katonai sikereivel megszilárdította a római birodalom helyzetét, és kiterjesztette határait. Diktátorként véget vetett az arisztokrácia által irányított köztársasági rendnek. (Neve viszont az elkövetkező római császárok méltóságát jelöli, és Caesar nevéből a császár szó több európai nyelvben: Kaiser, cár). 44-ben nevelt fia, Brutus ölte meg, mint a köztársaság rendjének híve, és ezzel a szabadság mártírjává emelkedett, míg Caesar, a zsarnokság szimbóluma lett.

SALLUSTIUS VILÁGÁBAN

Kazinczy évtizedeken keresztül dolgozott Sallustiusnak a Catilina-féle összeesküvésről szóló munkájának fordításán, de a mű, a maga egészében életében nem jelent meg, hiszen újra és újra átdolgozta. Fordításprogramja csúcsteljesítményének szánta, és ez nyilván fokozta igényességét. Közben úgy érezhette, hogy benne él az antik mitológiában, hiszen ő olyan, mint Sziszfusz, műve pedig mint Ixion kereke, amely állandóan visszafordul. A nyelvestétikai szempontok mögött más megfontolások is hatottak: annyira aktuálisnak érezte Sallustius világát, hogy – miután kora aktualitása is változott – a nyelvi megjelenítés minőségét mindig új és időszerű árnyalattal akarta jobbá tenni. Nem, mert saját kora Sallustiusa lenni, de Sallustius világában élt, saját korát is onnan ítélte meg, és mindennek nyomatékosságára lefordította Cicerónak Catilina elleni beszédeit is. Jellemző, hogy Diderot ezeket a beszédeket nem ajánlotta Katalin cárnő számára készült egyetem-tervében, de Sallustius már igen, mert „exordiumai minden lóra illő nyergek”.⁸

Kérdésünk: Hogyan szövődött össze a két világ: Sallustius Rómája és Kazinczy Magyarországa – természetesen Kazinczy helyzetmegítéléseiben? A kérdés azért indokolt, mert ha Kazinczy Sallustiusról való nézeteiből felidézünk néhány mozzanatot, akkor kora világához való viszonyából is többet megértünk, egyszóval: gondolkodásából – hogy korabeli fordulatot éljünk. Ezért a továbbiakban azt mutatjuk be, hogy miként küszködött Kazinczy Sallustiusal, mikor és miért érezte aktuálisnak, majd azt vizsgáljuk, hogy miként ítélte meg az 1820-as években mozgásba lendülő politikai közéletet, és végül azt, hogy segítette-e őt vagy akadályozta Sallustius saját kora jelenségeinek és embereinek megítélésében, és ítéletei mennyire mozdítják előre vagy hátráltatják a történezmunkát események és emberek minősítésében, folyamatok szakaszolásában.

Kazinczy antik szerzők iránti rajongása korjelenség, hiszen ő is a klasszikus auktorokon nőtt fel. Aztán benne is dolgozni kezdett a feltételes múlt komplexusa, amelynek szabadkőműves barátja, Kovachich Márton György

⁸ Diderot: *Oeuvres. III.* Szerk. Laurent Versini. Paris, 1995. 457.

így adott hangot: „A magyar nemzetnek sok Odisszeusza volt, de nem volt Homérosza, sok Herrmannja, de nem voltak mesterdálnokai.”⁹ Ez Horatius *Lollius*hoz intézett elmélkedésének parafrázisa, amelyet később Kis János is idéz a magyar múltra alkalmazva: „Voltak minden renden és karban sok nagy embereink, de literaturánk szintén úgy hallgat azokról, mint azok a koporsók, melyekben hamvaik nyugosznak, s igazán el lehet rólok mondani, hogy

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi, sed omnes illacrymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte, carent quia vate sacro.”¹⁰

Volt sok vitéz tett rég, Agamemnoné,
előtt, de hosszú éj fedí hőseit,
megkönnyezetlen, elfeledve,
mert sose zengte meg égi dalnok
(Horváth István Károly fordítása).

Sallustius – Kazinczy egyik fordításában – így érzékeltette, hogy mit jelent a történetíró jelenléte vagy hiánya: „De valóban a szerencse [fortuna] mindenben üzi uraságát, s a dolgokat inkább juttatja kéje mint való szerint fénybe vagy homályba. Az áthéniek viselt dolgai, igen is, elég ragyogók s nagyságosok voltak, de kisebbek mégis valamennyire, mint azt a hír beszéli. De mivel ott felséges elmék támadtak az írók közt, a föld kerekiségén minden mások felett az ő nagy tetteik magasztaltatnak, s vitézségek annyira vétetik, amennyire azt jelesb íróik tudták felemelni. De mi e szerencsével nem dicsekedhetünk, Rómának a legalkalmasb egyszersmind a legdolgossabb vala; elméjét teste nélkül nálunk senki nem gyakorlá; a legjobbak tenni, mint írni, saját érdemeiket magasztaltatni mint a másokéit hirdetni, inkább akarták.”¹¹

⁹ Martin Georg Kovachich: Entwurf einer Literaturzeitung für das Königreich Ungarn. *Merkur von Ungarn*, 1786. I. 1.

¹⁰ Kis János: *A magyar nyelvnek mostani állapotjáról*. Pest, 1806, 39.

¹¹ C. C. Sallustius épen maradt minden munkái. Ford. Kazinczy Ferenc. Buda, 1836, 46. Sallustius: *De coniuratione Catalinae*. VIII.

1789-ben Orpheus – mármint Kazinczy – biztatta is szabadkőműves testvérét, Kovachichot, hogy írjon olyan magyar történetet, amely „majdnem olyan tanulságos mint a görög és római történelem, a legnagyobb példakkal, amelyeket az emberiség felmutatott”.¹² Aztán ő maga a korántsem csak nagy példákat felmutató Sallustiusból kezdett fordítani – 1793-ban¹³ vagy 1795-ben.¹⁴ Ha 1793-ban fogott hozzá, akkor kezdte, amikor érezni lehetett, hogy a reformok kora egy időre lezárulhat. Aztán a börtönben folytatta a fordítást; amikor a sötétben világossá vált, hogy a társadalmi és politikai reformok kora le is zárult egy időre. Zord időkben zord olvasmányokban lelték örömeiket. Amikor a fogságban az ügyész vagy valamelyik segédje „azt tudakozta, hogy mit tehet az, hogy alig van Staatsgefänger, akinek Tacitus ne volna könyvei közt? Én Tacitust kérni nem mertem, de velem vala Sallust, s Livium ott vettem”.¹⁵ Csakhogy a börtönben nem volt szabad írnia, és ezért hol „meggylével és gombostű fokával írogatott”,¹⁶ hol szeggel vagy tűvel „karmoltam könyveim fejr papírosába,” hol „ecetben macerált vasdarabok levéllel írkálhattam”.¹⁷ Hol elvették a feljegyzéseit, hol ő maga semmisítette meg azokat, félve, hogy rajtakapják, s ezért emlékezetébe vésett egyes részeket, és csak szabadulása után vetette papírra.¹⁸ Élete vége felé már erre emlékezett emlékirataiban, de miután ezeket a nyilvánosságnak szánta, óvatosan fogalmazott: „Nekem Róma prózaistái közt legkedvesb vala mindig Sallust, s legszebb helyeit már ott [a fogságban] kezdém papíros nélkül lefordítani.”¹⁹ 1807-ben be is fejezte az első változatot,²⁰ aztán Sallustius egy-egy gyilkos szenten-

¹² KFL I. 526.

¹³ KFL XXIII. 547.

¹⁴ 1819-ben viszont arról írt, hogy 25 éve dolgozik a fordításon, tehát 1795-ben kezdte el, a fogságban. (KFL XVI. 399.) Ezt erősítette meg 1820-ban is. (KFL XVII. 50.) 1822-ben már úgy emlékezett, hogy harminc éve dolgozik. (KFL XVIII. 154., 192.) 1823-ban „30 esztendő óta készülök kiadni fordítását.” (KFL XVIII. 466.) 1824-ben is harminc évi munkáról írt. (KFL XIX. 53., 127.)

¹⁵ MTAKK, K 633/VI. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 167.

¹⁶ KFL III. 335.

¹⁷ KFL XXII. 227.

¹⁸ KFL II. 484.; KFL V. 248.

¹⁹ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Szerk. Lengyel Dénes. Bp., [1943.] 257.

²⁰ KFL IX. 2.

ciájával szórakoztatta magát és levelezőtársait.²¹ 1808-ban már egy-egy aktuálpolitikai párhuzamot is megkockáztatott: Sallustius Róma hanyatlásának okát „a fényért és pénzért vesztés”-ben látta, mi pedig „midőn a sella curulisba felülünk, úgy depopuláljuk a vármegyét, mint akármely prokonzul a maga provinciáját”.²² Nem tagadta, hogy amikor „Catilinát újra dolgoztam, emlékeztetvén reá a mostani sallustiusi idők által, melyekben a nagyravágás és pénz esztelen szerelme sok Katilinákat szül, kik a Hazát elveszteni készek, csak hogy magokat nagygyá tehessék.”²³ Közben folyt a fordítói küzdelem a szavak és kifejezések átültetéséért,²⁴ és megindult a fordítói verseny is, hiszen a sajtó bejelentette, hogy hárman, köztük Kazinczy is fordítják Sallustius.²⁵ Bár a széphalmi mester saját fölénye tudatában nem versengett,²⁶ azért nem írt olyasmit, hogy „talán sohasem fogom elvégezni”,²⁷ hanem – 1809 novemberében – úgy vélte, hogy 1810-re befejezi.²⁸ 1811-ben már csiszolgatta,²⁹ miközben együttérző kritikával illette Szentgyörgyi Gellért időközben megjelent fordítását,³⁰ hogy a magáét újramezdje,³¹ mutatványt is küldjön barátjának, Kis Jánosnak,³² és aztán arra az elhatározásra jusson, hogy két változatot készít, egyiket a tudósoknak, másokat szélesebb olvasótábornak.³³ 1813-ban „Cátónak isteni beszé-

dét” fordította, amikor megtudta, hogy fia született, s „Accepto augurium! kiáltám Paulus Aemilius szavaival, s azt az áldást adám a gyermeknek, hogy szállja meg Cátónak nagy lelke, hogy légyen szent előtte a haza és a rény, mint ezen isteni ember előtt vala, s ne kellessék néki soha gaz bitanglót rettegni, kinek utálása kedvessé tehetné vele a halált”.³⁴ „Elfogadom a jóslatot” – Sallustius egyik töredékében kiáltott így fel Paulus Aemilius, akire, és Rousseau-ra emlékezve, fiának az Emil nevet adta.³⁵

1815-ben érlelődni kezdett egy nagy konfliktus, hiszen az egykori tanítvány és barát, Döbrentei Gábor leszólta Kazinczy fordítását,³⁶ és várható volt, hogy ezzel nem lesz egyedül. Igaz, egyelőre feledtette a viharfelhőket az, hogy Dessewffy Józsefnek tetszett, Cicero Catilina elleni beszédének fordítását pedig tökéletesnek tartotta, az eredetivel egyenértékűnek.³⁷

Cicero fordítása egyébként Kazinczynak nem okozott annyi gondot, mint Sallustiusé, hiszen helyzete is eleve egyértelműbb volt, Catilina elleni beszédei retorikai mesterművek, a hazafiság kifejezésének ékes példái. Cicero – mint konzul mindig nyílt kártyákkal játszott – múltja sem volt kétes, mint a Sallustiusé, aki a maga módján részese volt kora romlottságának, hivatalát meggazdagodásra használta fel, és jellegzetesen erkölcstelen úgagzadgként adta át magát a fényűzésnek, hogy aztán írásaival vezekeljen. Ezért: „A Catilináriákat azért választottam – vallotta meg Kazinczy Dessewffynek – mert az egész hazát illető oratio, melyet *annyi veszély közt* a konzul monda, inkább interesszált, mint az fogott volna, amelyben egy lelkes prókátor perorál klienséért.”³⁸

1819-ben Kazinczyra „szálla ismét a dolgozás lelke,” és Sallustius újra fordította.³⁹ Saját elődjét ismerte fel a római történetíróban, aki saját írásait állandóan igazította, műgonddal helyesbítette,⁴⁰ újabb és újabb szavakat, kifejezéseket alkotott, nem törődve a szokással.⁴¹ Majlátnak arról vallott,

²¹ KFL III. 491.

²² KFL V. 409.

²³ KFL XXII. 227.

²⁴ KFL VI. 135.

²⁵ KFL VI. 560. (Szentgyörgyi Gellért és Dugonics András fordították még le Sallustius művét. Az előbbi fordítása megjelent, az utóbbi csak kéziratban maradt fenn. KFL IX. 532.)

²⁶ KFL XXIII. 180.

²⁷ KFL III. 335.

²⁸ KFL VII. 99.

²⁹ KFL VIII. 462., 611.

³⁰ KFL VIII. 594.; *Cajus Sallustius Crispus Szent-Györgyi Gellért magyarázásával. I–II.* Előrebocsátotta bévezetését a classicusok ismeretébe Jankowich Miklós. Buda, 1811. (Ezt ismertette *Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*, 1812. III. 29–34. Az ismertető talán maga Kazinczy, mert németre a virtust Glanznak fordítja, mint látni fogjuk magyarul: fénynek.)

³¹ KFL IX. 2., 3., 5., 15.

³² KFL IX. 118–120.

³³ KFL IX. 166.; KFL XX. 441.

³⁴ KFL X. 389–390. (399., 404., 457.)

³⁵ Kazinczy Ferenc: *Az én életem.* Bp., 1987. 511–512.

³⁶ KFL XIII. 45.

³⁷ KFL XIV. 189., 197., 200., 202.

³⁸ KFL XV. 336.

³⁹ KFL XVI. 396.

⁴⁰ KFL XVI. 400.

⁴¹ KFL XVI. 462.

hogymár nem is az összeesküvés az érdekes, hanem a stílus, a művet „igazi egyediségében” kell megragadni.⁴² Amikor azt ígérte, hogy „különöségeit által fogom hozni nyelvünkbe,”⁴³ akkor mintha saját – ám nem egy kortársai által kifogásolt, nyelvrontásnak nevezett⁴⁴ – stílári fogásait is vele akarta volna igazolni,⁴⁵ amikor kétszer fordította újra,⁴⁶ és elmondhatta: „Én most Sallustban élek.”⁴⁷ 1820 tavaszán már kiadásra gondolt,⁴⁸ egyre büszkébben arra, hogy Majláth szerint „ily Sallustja egy nemzetnek sincs még”.⁴⁹ 1821 elején már széttépné, ha összeveti az eredetivel,⁵⁰ mégis „legkedvesebb dolgozóm,”⁵¹ melynek megjelenését 1824-re tette.⁵² Közben úgy érzi, hogy fordítása „igen rossz lesz,” mert a magyar olvasónak „csak a folyó kell, csak a természetes, csak a cifra, zörgő,” Sallustius „pedig kevély mindentől értetni,”⁵³ és ezért kétszáz,⁵⁴ majd háromszáz példányt elégnék tartott.⁵⁵ Már csak a jegyzetek voltak hátra,⁵⁶ és 1824 legelején már sürgethette is kiadást, attól tartva, hogy „a pénz fogyása mindég kevesebb, meg kevesebb vevőt ígér,”⁵⁷ márpedig „Sallustomban akarom kifejezni minden erőmet”.⁵⁸ Kassán ki is adta az előbeszédet.

Az előbeszéd vallomás és program: „...nekünk a Róma klasszikusai hosszúabb időig valának egyetlen tanítóink mint az újabb világ egyéb nemzeteinek, kik korábban tanulának magoktól, anélkül hogy hellének,

anélkül hogy ők is istenek választottjai voltak volna, s a régieket nem magoktól ismerék, hanem nemzeteknek ízlések szerint elvizezett fordításaiából. Nevelé szerencsénket, hogy mi akkor emelkedénk, midőn olasz, spanyol, francia, angoly, német a fő tetőt régen elérték, és, mint egy magát már kiszült anya, újat tenyészni megszűntek, vagy oda hatalmas lépésekkel közelítenek. Így mi az ő példájokon láthatánk és láthatjuk, nekünk mi árt és mi használ; így mivel mi az egyszínűség útjától, mely éppen azért veszedelmes, mivel magát szeretteti, őrizkedhetünk. De én ugyan e két szerencsénknél sokkal nagyobbak hiszem, vallom a harmadikat, bár annak talán kevés által fog tekintetni: azt, hogy velünk Rajnis, Baróti, Révai a római lant zengését megkedvelték, s a rímes verselés mellett megtanulánk szeretni a rímetlent is. Mert midőn arra indulánk, hogy egészen a franciák tanítványai legyünk, s szépnek csak a könnyűt, a folyót, a simát, világost, józant tekintsük, ez az egy szer csatla szorosabban a régiekhez, kik nem ilyenek, és most már örökké elválaszthatatlanul. Így az egyszínűség útjából ki vagyunk kapva, nemzetünk géniusza egyaránt követvén a két régi és öt új nemzet nagy példányait, hatalomban fejti ki nagy erejét, gyönyörű arcát, míg majd segítve isteneitől, ragyogva futja tanítóival szép futását, s végre velek összemérkezhetik.”⁵⁹

Az előbeszédet szerzője azért tette közzé, hogy az egész mű következő évi megjelenéséig barátai, „hallathassák velem ítéleteket”.⁶⁰ Erre már azért is szüksége volt, mert ez a program és vallomás egyben éles kritika is volt, ami erős visszhangot válthatott ki. Az egyszínűséget például így ostromozta: „Nyelvünket, ízlésünket elrontá az a boldogtalan metafizika, s nekünk nem a szép kell, ami a hellének és a hellén tanítványának minden volt, hanem a törvényszeres, a józan, a folyó, melyet megtévedve természetesnek monduk, és amit a restelkedő és félig elszunnyadt olvasó is ért; s rettegven, ami erőnkét gyakorolhatná s a gyakorlás által nevelhetné, elgyengülésünkben maradunk.”⁶¹ A neoklasszicizmus hordozójaként vallott így Kazinczy.

⁴² KFL XVI.409.

⁴³ KFL XVI. 504.

⁴⁴ KFL XVIII. 400.

⁴⁵ KFL XVII. 502.

⁴⁶ KFL XVI. 527.

⁴⁷ KFL XVII. 78.

⁴⁸ KFL XVII. 131., 135., 241., 370., 490.

⁴⁹ KFL XVII. 353.

⁵⁰ KFL XVII. 392.

⁵¹ KFL XVIII. 393.

⁵² KFL XVIII. 441., 448.

⁵³ KFL XVIII. 470–471.

⁵⁴ KFL XVIII. 476.

⁵⁵ KFL XIX. 27.

⁵⁶ KFL XVIII. 479.

⁵⁷ KFL XIX. 6.

⁵⁸ KFL XIX. 54.

⁵⁹ Kazinczy előbeszéde az általa fordított Sallustiushoz. [Kassa. 1824.] 9. v. ö. KFL XIX. 37.; Az előbeszéd cenzúrai példánya cenzori beavatkozás nélkül. OSZKK. Quart. Hung. 1238. 12–19.

⁶⁰ KFL XIX. 152.

⁶¹ Kazinczy előbeszéde, 8.

miközben elégedetlensége a klasszicizmussal szakító romantika felé mutat, annak útját egyengeti.⁶²

Kazinczy hallgatólágosan a saját maga apológiáját is belefoglalta az előbeszédbe: „A nyelvrontás is tiszteletes, ha szépet, jót ad”. Így „nemzeti nyelvünk e nyilatkozat értelmében történt több mint félévszázados fejlődésében azon nagy igazság nyert mintegy anticipando kifejezést, hogy a nyelvalkotás nem a reflektáló ész, hanem a művészi közvetlenség szüleménye” – írta Ballagi Mór több mint ötven év múlva.⁶³ Akkor nagy felzúdulás követte Kazinczy megnyilatkozásait, mintha kihívta volna maga ellen a sorsot. Döbrentei nem változtatta meg a véleményét, és a viszontbírálók élére állt. Kazinczy korábban mosolyogta Döbrenteit,⁶⁴ most már inkább felháborodott, és a hajdani termékeny barátság lassan ellenségeskedéssé és gyűlölködéssé változott.

Döbrentei sok vonatkozásban másik világot képviselt. Közelebb állt az új romantikához és annak eredetiségkultuszához, mint Kazinczy.⁶⁵ Ugyanakkor a pletyka fegyverét is jobban forgatta, és ebben segítette nyelvújító képessége, például az, hogy Kazinczyékat nyelvtöröknek nevezte.⁶⁶ Az alamusziszághoz is értett, mert Kazinczy már az 1810-es években küldött neki egy részletet Sallustius fordításából, de azt – állítása szerint – sohasem kapta meg, holott lelkesen késznek mutatkozott arra, hogy közli az *Erdélyi Múzeumban*. Lehet, valóban elveszett a fordítás, és Kazinczy sem erőltette a közlést, de ismerős – máig élő – szerkesztői fogásról is lehet szó. A konfliktus viszont már óhatatlanul bekövetkezett. Kazinczy panaszkodott is,⁶⁷ örült is, hogy a „nyelv mesterek” gáncsolják,⁶⁸ olykor még le is sajnálta Döbrenteit, hogy nem érti a latin auktort.⁶⁹

A vita nem került a nyilvánosság elé, megmaradt a levelezések terén, a pletyka és sárdobálás határát súrolva. Ez jelezte, hogy a magántársasági

kultúra túlélte magát. Viszont ha egy-egy vita kirobbant, akkor a durva sértegetés már nem maradt el, példa erre Bajza József kíméletlensége. Egyelőre Bajza, aki Kazinczy nagy tisztelője volt, várta a Sallustius fordítást,⁷⁰ és jó vitaalap lehetett volna, ha megjelenik. Hiába büszkélkedett azonban Kazinczy azzal, hogy kész a mű.⁷¹ 1829-ben bevezetéséből közzé tette a Sallustius stílusáról és az eddigi Sallustius fordításokról szóló fejezetet. (Elöljáróban Szemere Pál foglalta össze a fordító célkitűzéseit.)⁷² Kazinczy azonban még 1830 novemberében is átdolgozta fordítását,⁷³ ugyanis az 1820-as évek elején Dessewffy József eljuttatta hozzá Zrínyi addig ismeretlen prózai műveit, és azok tanulmányozását is kamatoztatni akarta, úgy véelve, hogy – mint Dessewffynek írta – az lesz Sallustius igazán jó fordítója, aki „beletanul Zrínyi Miklós Haditudományába s nyelvébe”.⁷⁴ Ez is megtörténhetett, és már valóban hozzá lehetett kezdeni a kiadás tervezéséhez.⁷⁵ Mégis jó néhány évnek kellett eltelnie, mire megjelent – 1836-ban.⁷⁶ Pedig volt érdeklődés, és megvolt a mű aktualitása is, Guzmics Izidor 1829-ben tréfásan még meg is fenyegette barátját, hogy „ha sokáig késel, majd sarkadba hágok, s lefordítom Szallusznak deklamációját Catilina ellen. Sok van abban, ami reánk illik”.⁷⁷ Ez elég kemény korkritikának is beillik, de az, hogy 1836-ban kiadták, inkább a hatalom kritikája volt, bár nem kétséges, a cenzor úgy is értelmezhetette a művet, hogy a catilináriusok az éppen üldözött perrel és börtönnel fenyegetett ellenzékiek. Ezek persze – feltételezhetően – elégtétellel olvashatták, hogy a királyi hatalom zsarnoksággá fajult, a királyok üldözik a jókat, félik a virtust, viszont a köztársaság a szabadság révén hihetetlen módon fejlődésnek indult. Sallustius ilyenét olvasatának évszázados európai hagyományai voltak.⁷⁸ Kazinczy erről bölcsen hallgatott, de alighanem tudatosan, mert a királyság, pontosabban a királyi

⁶² Szauder József: *A romantika útján*. Bp., 1961.

⁶³ Ballagi Mór: Nyelvünk újabb fejlődése. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. IX. 1881. 3. sz. 4.

⁶⁴ KFL XIX. 53.

⁶⁵ Csetri Lajos: *Egység vagy különbözőség?* Budapest, 1990, 362.

⁶⁶ KFL XIX. 223.

⁶⁷ KFL XIX. 202., 204., 352.

⁶⁸ KFL XIX. 346., 438.

⁶⁹ KFL XX. 20., 273.

⁷⁰ KFL XIX. 481.

⁷¹ KFL XX. 149., 153., 447.

⁷² *Múzárion*, 1829. IV. k. 165–191.

⁷³ KFL XXI. 419.

⁷⁴ Hausner Gábor: „Zrínyi Miklós Szigetváratt”. *Somogy*, 1992. I. sz. 63.

⁷⁵ KFL XXI. 147., 522.

⁷⁶ C. C. Sallustius *épen maradt minden munkái*. Buda, 1836.

⁷⁷ KFL XXI. 68.

⁷⁸ Quentin Skinner: *Liberty before Liberalism*. Cambridge, 1999, 61–62.

önként kritikájának hangot adott más alkalommal, éspedig akkor, amikor Winckelmann művészettörténetét olvasta, és később is jól eső érzéssel emlékezett arra, hogy „...mint nevettem fel, midőn benne azon kérdés fejtegetésére akadtam, hogy a Mesterség miért virágzott Görögországban, s miért nem az újabb keletű nemzeteknél? s okául azt adja, hogy a zseni csak ott leli magát kényén, csak ott fejt ki egész hatalmát, ahol a nép szabad, a királyi uralkodások alatt az özszevugorva érzi magát.”⁷⁹

Persze kérdés, ki forgatta 1836-ban Kazinczy Sallustiusát. És ki értékelte a fordítás stílári finomságait? Az 1880-as évekből visszatekintve úgy látszott, hogy „...Széchenynek, Deáknak, Kossuthnak, mint a nemzeti közélet feltámasztóinak, több részök volt nyelvünk életrekelésében, csinosításában és irodalmi befejezettségre fejlesztésében, mint összes nyelvtudósainknak. Mert az ő politikai működésüknek köszönhető legfőképpen az, hogy a nemzeti nyelv ősi jogaiba visszahelyeztetvén, közhasználatba vétetett és törvényhozásban, közigazgatásban, iskolában iparban, művészetben, addig dívott idegen nyelvek helyébe a nemzeti lépett.”⁸⁰ Kazinczy is kezdett irodalmi emlékké válni. A magyar stílus egyik mestere 1931-ben így látta: „A Sallustius fordítás is egyik esete pályája sokszor ismétlődő tragikumának, hogy részint a mostoha viszonyok miatt, részint a »correctio« túlhajtása miatt a legjobb időponttól el-elkészt.”⁸¹ Ezt egyébként Kazinczy is érezte, amikor 1822-ben így vallott: „Most Szalluszt fogja el gondjaimat, az én *legkedvesebb munkám*, de talán ezért egyike a legszerencsétlenebbeknek.”⁸² A jó „időpont” talán akkor lett volna, amikor Berzsenyi a maga *Kesergésébe* Sallustius-i fordulatokat szőtt bele 1796-ban, hogy aztán a költemény végső formáját csak 1810-ben nyerje el.⁸³ Kazinczy számára ez az időszak azért nem lett volna jó időpont, mert 1796-ban már börtönben volt, 1810-ben pedig megint félt. És talán tartott munkájának metapolitikai üzeneteitől, illetve azok lehetséges – megtorlást vagy rosszallást kiváltó

⁷⁹ MTAKK, K 633/VI. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 167.

⁸⁰ Ballagi Mór: A nyelvfejlődés folytonossága és a Nyelvőr. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*. XI. 1883. 11. sz. 11.

⁸¹ Négyesy László: *Kazinczy pályája*. Bp., 1931, 120–121.

⁸² KFL XXII. 375.

⁸³ Körösi Imre: Berzsenyi Dániel *Kesergés* című versének keletkezéstörténetéhez. (Gyöngyösi hatása Berzsenyi költészetére). *ItK*, 1994. 215.

– visszhangjától is. Ennek a bíbelődésnek azonban olykor mély és aktuális gondolatok estek áldozatul. Például az 1826-os előszóból a következő figyelmeztetés: „a szent érzésű férfiak előtt semmi nincs becsesb, mint a nemzeti, s ítörözva nézik, hogy elkorcsosodhatnánk. De amit nemzetinek ök mondanak, nagy részben nem az vala öseinknél, mint onokáinknál nem lesz, s az idegen nem idegen, ha elfogadtatik”.⁸⁴ Nem mondott és nem is mondhatott le a metapolitikáról, S ha az 1836-ban megjelent változatot nézzük, még abban is rejtett valami üzenet, ahogy Sallustius jellemezte: „Írásai eltelve a bölcsesség tanításaival, a jó meleg szeretetével, mind annak, ami rút szent gyűlölésével, tiszteletes halandónak hirdetik, s ilyennek leljük életében is.” A „rény sanyarú tanítója” új ember volt, „nem voltak hatalmas barátai, kik emeljék, s mégsem keveredett a Catilina cimborái közé, kik minden mások felett lelkes, nagyra törekedő, pénzetlen ifjak után ólálkodtak”. Cicero nem ír róla, mert „az igen tüzes demokratának az igen tüzes arisztokrata barátja nem lehetett”.⁸⁵

Sajnos 1836-ban nem jelent meg egészében az, amit Kazinczy Sallustius írásművészetéről vallott, az, ahogy Sallustius írásainak „bélyegét” jellemezte: „Erő és szépség, kellem és méltóság, nagyság és nyugalom, s oly mértékben, hogy azt senkinél másnál nem találjuk. Ö nem tanítani akará olvasóit annak szoros ismeretére, ami történt; azt a gondot ő a gyermekek tanítóira hagyá; ő azokat oly művészi munkában akará feldolgozni, melyet azok, akik a történetet már tudták, gyönyörködve olvashassanak, s gyönyörködve mind lelkes alkotásaim, mind kimondhatatlan bájú beszédén. Elhagyja tehát mind azt, amin a micrologus kapkod, s a dolgot adja, nagy darabokból rakott alkotmányában, csapongásokkal, de szükséges csapongásokkal. Nem a történetek előadása által vezérli olvasóját a történetet tevők ismeretéhez, hanem hőseit festi elébb a leggondosb hűséggel, s úgy mondja, ezek mit tettenek. E fortélya által azt nyeri, hogy a tett magában fejlik fel szemeink előtt, hogy nem halljuk, ami történt, mert már ismerjük az okokat, hanem látjuk.”⁸⁶

⁸⁴ MTAKK, RUI 4-47. VII.

⁸⁵ *Sallustius épen maradt minden munkái*, XII–XIII.. XVII.

⁸⁶ MTAKK, RUI 4-48. 245. Kimaradt például a kellem szó és a mikrológus említése. V. ö. *Sallustius épen maradt minden munkái*. XVII.

Egyértelmű, hogy Kazinczy milyen messzemenően azonosult Sallustiussal, aki társa lett jóban és rosszban. 1826-os bevezetőjében így vallott: „Ötven esztendeje, hogy járom utamat, sikamlásokkal, tévedések közt, de lankadatlan hűségben, s ma midőn hatvanhetedik évembe lépek ált, örömmel tekintek át menésemem.” Közben felötlött, hogy naponta gyalogolt be otthonából a megyei levéltárba dolgozni, mert így kelezte előszavát: „Széphalom, egy órányira Zemplénynek Újhelye felette 1825. okt. 27.”⁸⁷ Az ötven évből járt úton pedig harmincat Sallustiussal töltött. Ennek az órányi járásnak a felemelgetésében talán valami keserűség is rejlik, mert hóban, fagyban és esőben nem lehetett kellemes a séta, viszont a rendszeres mozgás megkímélte Kazinczyt a korszak jellegzetes tudósokat gyötrő nyavalyáitól, amelyeket a kor orvosai Nyugaton lelkesen diagnosztizáltak, és többen könyvet is írtak a literátorok patológiájáról, „az irodalmi kimerülésről.”⁸⁸

Egy pillantást mi is vessünk a fordításra! Lássuk, a munka örömet és fáradalmát miként tükrözi két szó: a gloria és a virtus fordítása. Hasonlítsuk össze a korábbi fordításokat Kazinczy fordításával.

Sallustius így írt: „Quo mihi rectius videtur ingeni quam virium opibus **gloriam quaerere**, et, quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memori- am nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formae **gloria** fluxa atque fragilis est, **virtus** clara aeternaque habetur. Sed diu magnum inter mortalis certamen fuit, vine corporis an **virtute** animi res militaris magis procederet.” (I. 3–5.)

Baranyai Decsi János 1596-os fordítása: „Mennyivel jobbnak látszik énnekem elmének erejével keresni inkább az dicsíretet, hogy nem mint testnek erejével, és miért hogy az élet rövid, amelyben vagyunk, az mi emlékezetünket mennél tovább lehet kiterjeszteni. Mert az gazdagságnak és szép ábrázatnak dicsíreti elmulandó és veszendő, de az **jóságos cselekedet** híresnek és örökre valónak tartatik. De nagy sokáig az emberek között

nagy visszavonás volt, hogy ha az hadak inkább viseltetnek testnek avagy elmének erejével.”⁸⁹

Dugonics András 1766-os kézírata: „Azért is úgy tetszik, hogy jobb légyen elmével keresni a dicsőséget, mintsem erővel; és mivel éltünk rövid, emlékezetünket hosszú időre kiterjeszteni. Mert a gazdagságnak és a szép természetnek dicsősége igen mulandó és romlandó, a **lelki javak** nevezetesekek és örökre megtartatnak. De az emberek között sok időig forgott vala fön azon pör: karnak izmosságával menne-e nagyobbra a hadi állapot, avagy pedig az észnek **tehetségével**?”⁹⁰

Dugonics 1807-es kézírata: „Ugyanazért díszesebbnek állítom: ha ki elmével keresi inkább a dicsőséget, semmint erővel, és (mivel az élet rövid) emlékezetünket nagy üdöre terjesztjük. Mert a kincsnek és a szép természetnek dicsősége igen mulandó és romlandó. A **lelki javak** nevezetesekeknek és örökösöknek tartatnak. De (az emberek között) sokáig forgott az a pör: karnak izmosságával menne-e nagyobbra a hadi állapot? vagy az észnek **tehetőségével**?”⁹¹

Szentgyörgyi Gellért „magyarázása”: „Mely szerént tökéletesebbnek látszik nékem, az észnek, hogy sem erőnek tehetségeivel dicsőséget sze- reznünk, és mivel az élet, melyet használunk, rövid, a rólunk való emlé- kezetet mennél hosszabbá tennünk. Mert a gazdagság, szépség dicsősége tündér és romlandó: az **erkölcs** jelesnek és örökké valónak tartatik. De a halandók között sokáig nagy vetekedés volt, ha a testnek erejével-e vagy az észnek tehetségével gyarapodnék inkább a hadi állapot.”⁹²

Kazinczy 1836-ban megjelent változata: „Honnan nékem ugyan úgy látszik, hogy **fényt [gloriam quaerere]** keresni illőbb ész, mint erő által, és hogy rövid lévén maga ez a mi életünk, emlékünket kell tennünk minél hosszabbá. Bizony amely dísz szépség, gazdagság adnak, töredékeny és hamar oda van, örök csillogásban **érdem** ragyog. És mégis az emberek so-

⁸⁹ Baranyai Decsi János: *Az Caius Crispus Sallustiusnak két históriája*. Szeben, 1596. facsimile: Bp., 1979.

⁹⁰ OSZKK, Fol. Hung. 10. Dugonics András: *Crispus Sallustiusnak Catilina Pártitű- séről írt könyve, melyet magyarra fordított...* 1766. Vácson. 19.

⁹¹ OSZKK, Quart. Hung. 44. Dugonics András: *Salustiusnak és Plautusnak egy-egy darabja*. 1807. 3. (A 88. oldalon a cenzor megadta a kiadási engedélyt.)

⁹² *Cajus Sallustius Crispus Szent-Györgyi Gellért magyarázásával*. II. 4.

⁸⁷ MTA KK, RUI 4-47. Kazinczy Ferencz: *Szalluszt magyarul*. 1826. V–IX.

⁸⁸ Roger Chartier: *Omni de litere. Omni Luminilor*. Szerk. Michel Vovelle. Iași, 2000. 127–128. (Ez a *L'Homme des Lumières* című mű magyarul nem jelent meg, nagy könyvtárainkban nem találtam.)

káig nem érték el, hadakozás dolgát, ha test vagy lélek ereje gyarapítják-e inkább”.⁹³

Ha összevetjük a fordításokat, úgy tűnik, nem kétséges, Kazinczy beszélte a leginkább a felvilágosodás nyelvét. A gloria nála fény. A virtus: erő, ész, tisztaság, férfiaság, nagy lélek, vitézség, érdem, jó, bátor lélek, dicsőség, nagyság; és egyetlen egyszer: rény.⁹⁴ Hiszen most a dolog érdekelt, az volt a célja, amit Sallustiusnak tulajdonított: „a dolgot adja”, mert „nem az itt a dolog, hogy Szallusztot magunkhoz vonjuk, hanem hogy mi lépjünk feljebb, mint állunk, a nagyhoz”.⁹⁵ Csakhogy az sem kétséges, hogy a legspontánabbnak és leggördülékenyebbnek Dugonics első fordítása tűnik. Minél többet csiszolták a szöveget, annál mesterkéltőbb lett, látható ez Dugonicsnál, és ez lehetett Kazinczy problémája is. Nem tudta abahagyni műve csiszolását, és közben egyre nagyobbak láttá Sallustius.

Egyébként Kazinczy jól tudta Sallustius bűneit is, például azt, hogy néptribúnusként „bosszúra tüzelé a sokaságot”, aztán ő, aki „hív honja törvényeihez, s a szabadságnak forró barátja, látta ugyan, Caesar hová törekedik; de itt nem vala egyéb közt szabad a választás, mint a gonosz, de lelkes Caesarral tartani, vagy a nagyok által pártfogolt, inkább csak szerencsés, mint lelkes Pompejusszal”. Ha mindezt összevetjük azzal a sok jóval, amit Sallustiusról felhozott, akkor az ítéletalkotás logikája világos: bűneit szabadságszeretével és művével tette jóvá, ráadásul még érvényesülési vágya és az érvényesülés mostoha feltételei is mentségül szolgáltak. Sallustius „plebejus házból” született, „melyet fénybe nem eleji, hanem ő maga hozott”. Hivatalvágya „mindenféle gátlásokat talált”, mert „Hol a tisztségek, mint maga a szerencsétlen hon, a legkajánabbak, legszemtelenebbek zsákmányai voltak, ott az új ember, bármely tündöklő, érdemben nem könnyen boldogulhatna.”⁹⁶ De a gloria és a virtus viszontagságai felemelnek. Kazinczy például egyik francia Sallustius kommentár kapcsán – amelyet Párizsban másoltatott le⁹⁷ – a hu-

manitarizmus magasáról vallott a világról: „Mondom én, hogy az emberiség nem szállhat úgy alá, hogy csak egy ember, csak egy nemzet tarthassa magát nagyak, egyike különbözik a másiktól, de csak arcvonásokban; aki igazságos, mindenik nemnek, mindenik arcnak megadja a maga érdemét.”⁹⁸ A humanitarizmus magasáról azonban rövid út vezetett a honi valóság bugyraiba, amelyek ihlető mivolta mindvégig érezhető. Kazinczy Sallustius jellemzése olykor Kazinczy saját pályájának és korának jellegzetességei.

Nem véletlen, hogy időnként mesékkel vigasztalta magát. 1824-ben amikor megjelent a már említett *Előbeszéde*, egyik néhai ifjú erdélyi barátja meséit is kiadta, ugyancsak akkor és ugyancsak Kassán. Az előszóban keserűen is tette szavá, hogy ezen „mesék szeretetre méltó írója egyike vala azon derék ifjainknak, kiket Döbrentei, az Erdélyi Múzeum kiadása által nyelvünknek és literatúránknak megnyere”, és „dolgozásai a Tisza és Duna szélein lakó magyarok előtt belső érdemeken felül, erdélyi és székely szavai s szólásai miatt is igen kedvesek lehetnek”. Arról hallgatott, hogy ezek a mesék milyen politikai célzattal készültek. A cenzor úgyszólván észrevette, és meg is húzta az eredeti szöveget, amelyből néhány törölt részt idézünk, annak érzékeltetésére, hogy lássuk milyen műgonddal javított Kazinczy, és lássuk, mi nem tetszett a cenzornak. Kazinczy törtléseit ékes > zárójelbe tesszük, betoldásait pedig aláhúzzuk. „A rhóduszi kolosz és óceán” című meséből a következőket húzta ki a cenzor: „S miért ne lehetnék én <státusz> országlási miniszter? monda nemrégiben Üresfi. Hiszem én is olvastam Sonnenfelszet. <h> Három <darabban> kötet, <és ezen fakra> s e nemben ő a legjobb.” A „Varjú meg a csőka” című meséből cenzori törlés: „Meghiszem – mond Professor Zavary uram – én megérdemlem a tiszteletes tudós nevet, mért én mindenből tudok valamit. Quasi vero! a kéményseprő pap lesz, mert fekete!”⁹⁹

Kazinczy Sallustius alakjának megjelenítése és műve fordításának története az ő belső drámáját is tükrözi. Erre a drámára némi fényt vet, ha Vályi Nagy Ferenchez való viszonyából megvizsgálunk néhány mozzanatot, pontosabban a sárospataki barát életművéből. Ez a barátság mély esz-

⁹³ Sallustius épen maradt minden munkái, 41.

⁹⁴ Sallustius épen maradt minden munkái, 43., 45–50., 53–54., 81.

⁹⁵ Sallustius épen maradt minden munkái, XVII.

⁹⁶ Sallustius épen maradt minden munkái, VII–VIII., X.

⁹⁷ MTAKK, RUI 4-48. 189.: „Dussault Szalluszt felől” című kéziratot (217.:) „Párisban leírta számomra 1830. május 8d. Fekete Gáspár úr nevelője az ausztriai követ gróf Apponyi Antal gyermekeinek. Vettem azt Széphalmon jún. 16d.”

⁹⁸ KFL XXI. 310–311.

⁹⁹ OSZKK, Quart. Hung. 1235. Eredeti Mesék két könyvben. Irta Szigethi Gy[ula] Mózes... Ügyvédől az Erdélyi Nagy-Fejedelemség Királyi-Táblája mellett, Maros-Vásárhelyen 1824. 11., 77.

mei alapokon nyugodott, és látszólag az antikvitas kultusza kötötte össze őket. Kazinczynak ugyancsak jól esett, hogy a konzervatívnak tartott sárospataki tanári karban van egy olyan barát, aki elfogadja az ízlésről vallott eszméit. Vályi Nagy a többiektől (Kövy Sándortól, Rozgonyi Józseftől) eltérően nem kuncogott a *Mondolaton*, sőt határozottan Kazinczy mellé állt. (Közben azért akadt olyan is, aki nemcsak kuncogott, hanem mint Lácza Szabó József – ha igaz – a szokásosnál trágárabb gúnyverset faragott ellette.) Ugyanakkor Vályi Nagy nem követte Kazinczyt, sohasem ragadta el a nyelvalkotás merészsége. Sőt, egyre inkább magába zárkózott. Rousseau híve volt ő is, de már az 1790-es években úgy verselt meg közéleti témát (Hunyadi László életét), úgy fordult a külvilág felé, hogy egyben kész volt a külvilágtól való elzárkózásra is. A szabadság volt és maradt számára a legnagyobb érték, az önmeghatározás szabadsága, a gondolkodás szabadsága. Az 1790-es években még magyarul verselt erről:

Élj bővén! légy bár Úr akármennyi kincsen,
Bár Flóra ágyadra kinyílt rózsát hintsen,
De ha szabadságod fogva van bilincsen,
Ehezel, koldus vagy, nyugodalmad nincsen.¹⁰⁰

Költőnk, aki II. Józsefet élete végéig tisztelte és magasztalta, az 1800-as évek elején József nádortól várt fordulatot. Napóleon ellen így szólított harcba:

Hív a szabadság, s ezt kiáltja:
„Láncra de add magadat magyar nép.”¹⁰¹

Később a XVIII. századra visszatekintve, már úgy érezte, jobb, ha Rousseau nevét sem írja le:

Mint Wolf, úgy R** s Kánt oly fiaid voltak,
Kik az ész világa s jussa mellett szóltak.¹⁰²

¹⁰⁰ Nagy Ferenc: *Hunyadi László története*. Pozsony, Komárom, 1793. 193.

¹⁰¹ Vályi Nagy Ferenc: *Ódák Horázt' mértékeim*. (1807). Szerk. Sobor András. Bp., 1999. 214.

¹⁰² Vályi-Nagy Ferencz: *Polyhymnia, II könyvekben*. Sáros-Patak, 1820. 145.

Vályi Nagy 1820-as kötetét, amelyből idéztünk, Kazinczy látta el előszóval, és ebben barátja életét mutatta be röviden. Közben alighanem maga is mélyen átérezhette a rejtőzködés örömeit és keserveit, hiszen a szabadság őrzése mégis csak öröm. De mit érezhetett, amikor a belső szabadság dicsőítését olvashatta:

Nullibi Libertas; frustra quaesiveris ipsam
Extra te: in sola mente latere potest.
Est populus regi; rex est obnoxius illi;
Exterior vinctus quisque ligatur homo.
Si fore vis liber, non exera vincla recuses,
Ast animae nexus rumpito, Liber eris.¹⁰³

Felemelő ez a vers, van benne politikai bölcsesség is, hiszen király és nép kölcsönös függőségére utal, de azért látszik, hogy egyfajta kétségbeesés szülte. Jele ennek az is, hogy magyarul nem lehetett már ilyen élesen írni. Kazinczy az ugyancsak Sárospatakon megjelent *Tövisek és virágok*-ban a belső szabadságról a szabadság szó kerülésével vallott:

A poesis kikap a népből s a durva valóból,
És kiesebb tájra s lelki valóba vezér.

Vályi Nagy, aki még 1807-ben azt hangoztatta, hogy érthetően kell a „köznép” számára írni,¹⁰⁴ immár ha magyarul írt, inkább kerülte a szabadság kérdését. A szabadgondolkodásról sem vallott úgy magyarul, mint latinul:

Cogito liber ego; non me sententia patrum
Mancipat; hinc habeo cum ratione fidem.¹⁰⁵

¹⁰³ Franciscus Nagy: *Carmina latina*. S. Patak, 1820. 124.: „Hiába keresed a szabadságot magadon kívül. A nép a királynak szolgál, a király a népet köteles szolgálni. Külső kötelék köt minden embert. Ha szabad akarsz lenni, ne a külső kötelékeket vedd el, hanem a lélek kötelékeit törd szét, szabad leszel.”

¹⁰⁴ Vályi Nagy: *Ódák*. 246.

¹⁰⁵ Nagy: *Carmina*, 92.: „Szabad emberként gondolom, hogy engem nem tart fogva az atyák véleménye, ezért eszemmel bírom a hitet.”

A latin verselés védelmet biztosított, nemcsak azért mert keveseknek és a művelteknek szólt, hanem azért is, mert az antik bölcsességekhez hasonló formába öntéséért mégsem lehetett úgy felelősségre vonni, mint ha élő nyelven írt volna valaki. Aki latinul verselt, kilépett az időből, némileg antik költők kortársa lett, igaz, hogy az antik írók is némileg kortársak voltak. Recepciójuk erőssége is ezzel magyarázható. Nem kétséges Kazinczy és Vályi Nagy eszmeközössége, ahogy az sem, hogy Kazinczyt jobban érdekelte mindig is a politika, belső szabadsága olyan menedék volt, vagy inkább erősítő, amellyel élve a külső szabadság érvényesítésének kialakításán fáradozott. Írhatott volna ő is latin verseket, de nem tette, és inkább latin auktorokat fordított, méghozzá olyanokat, akiknek világlátása példa lehetett. Így, ha nem is mondta ki úgy, ami a szívében fekszik, mint Vályi Nagy tette, jobban érezte azt, ahogy szemben állt saját korával. Ezt érzékelteti barátságuk és egyben életművük eltérő jellege, és ezért tértünk ki erre. Szót kell még ejteni egy apologetikus mozzanatról is. Kazinczy Sallustius bevezetésében külön kiemelte, hogy reméli, fordítása további fordításokra ösztönöz, és munkáját közvagyonnak tekinti: „Később fordító, lopás nélkül veszi által, amit mások jól ejtettek, s bántás nélkül hagyja el, amit nem szeret; így utóbbi dolgozás nem lehet jobb a korábbiaknál, s ily nemű munka sokaknak erejét kívánja”.¹⁰⁶ Ez egyértelmű utalás arra, hogy Kölcsey Ferenc lopásnak minősítette azt, hogy miután Vályi Nagy az ő Homérosz-fordításából átemelt Kölcsey fordításából való részeket, anélkül, hogy jelezte volna a forrást. Kazinczy ezt a kölcsönzést természetesen tartotta, hiszen a mű értékét emelte és közelebb vitt az eszményi alkotáshoz. Kölcsey viszont tiltakozott, és így támadt a híres Iliász-pör, az első magyar plágium-pör, amelynek során a romantikára jellemző eredetiség igénye ütközött a felvilágosodás oly sokat emlegetett személytelenségével, és egyben a magántársasági demokratikus kultúra közjót célzó – személytelennek tetsző – szolgálatával, közös munka szellemével.

Kazinczy 1826-ban Sallustius fordításában élve fogalmazta meg életstratégiáját is, amelyet börtönből való szabadulása után követett: „Látom a gazságokat, s nem volnék-e vak, ha nem látnám, hogy sok istentelen ember tart szemmel. Azt hiszem tehát, hogy nem bánhatok okosabban, mintha semmi titkot nem tartok. Aktíve magamat semmibe nem avatom, hogy pe-

¹⁰⁶ Sallustius épen maradt minden munkái, XXXV–XXXVI.

dig passzíve (hallva mi történik) részt veszek, az még soha véteknek nem vétetett, sem soha nem fog. Az a sok becsületes *fizetett vizsla* találjon rést rajtam, ha tud. Kimondom nekik, hogy én demokrata vagyok, de csak ideában, s azt is bolondnak tartom, aki nem az. De azt is minden tudhatja, hogy tüzeesebb pártfogója konstitúciónknak nincs, mint én vagyok. Ezt a tiszteletes, nyolcszáz esztendő, bennünket boldogító épületet nem meggyengíteni kell, hanem megerősíteni. Cicero és Cato nem voltak rossz emberek, és mégis ellene szegték magokat a lex agrariának és a tribunicia potestas pajzanságainak. Ne forgassuk fel, ami jó, mert úgy sem régi jó, sem új jó nem lesz. Az én hitem és vallásom ebben áll, és mindig ebben állott, s úgy hiszem, hogy utolsó leheletemig ebben fog állani.”¹⁰⁷

Kazinczy ezt Cserey Miklósnak írta, akit Őfelsége éppen akkor küldött nyugdíjba, és a nyugdíjazott többször is elpanaszolta Kazinczynak, aki tovább is adta, hogy a kegyvesztés oka olyan levél lehet, amelyben túlzásba vitte az alkotmányvédelmet.¹⁰⁸ (Később Cserey kiköszörülte a csorbát, és hűséges aulikus lett, aki az erdélyi diétákon királyi meghívottként állt szemben a liberális ellenzékkel.) De mire utalt Kazinczy a lex agráriával és a néptribunusi hatalom pajzanságaival?

¹⁰⁷ KFL XX. 112.

¹⁰⁸ KFL XX. 90–92., 104., 154.

POLITIKA ÉS EMLÉKEZET

Kazinczy alighanem érezte, hogy napirendre kerül a jobbágyság sorsának a kérdése. 1823-ban úgy tűnhetett, hogy netán bekövetkezik, amit 1817-ben egyes birodalmi vezetőkörök terveztek, és felfüggesztik a magyar alkotmányt. Az uralkodó elrendelte az újoncozást, és azt, hogy az adót konvenció forintban hajtsák be, ami mintegy két és félszeres adóemelést jelentett. A megyék egy ötöde viszont ellenállt, aztán engedett a királyi hatalom nyomásának. A rend helyreállt, de a fejlemények a társadalmi-politikai gondolkodásra erősen hatottak.

Már korábban felvetették a földesúri függés lazítását, sőt néhányan annak megszüntetését, tehát a jobbágyszabadítást, és a diétai paraszti képviselet iránti igénynek is többször hangot adtak. 1790 óta megoldásra váró kérdések voltak ezek, amelyek olykor, mint 1817–18-ban, szélesebb nyilvánosságot is kaptak. Nyitott kérdés volt, hogy melyik fél, az uralkodó vagy a nemesség nyeri meg magának a parasztságot? Nyitott kérdés, és életkérdés! Jellemző az, ahogy 1823-ban (március 25-én) Széchenyi István naplójában mérlegelte az esélyeket. „Hosszú éveken át elnyomni a nemességet, hogy a parasztokat megnyerjék, és ok és szükség nélkül sorozni és a nép adóját emelni! Vajon a nemesség nem nyert-e csatát?”¹⁰⁹

Az a Széchenyi István írt így, aki jól ismerte a birodalmi vezetőköröket, bejárta Európát, de naplójának megvallootta, hogy „szívesebben beszélgetek egy paraszttal, mint századunk valamelyik tudósával. Sens commun [népi józanság] kevésbé fárasztó és kellemesebb, mint a bel esprit [szép szellem].”¹¹⁰ A nemességről mint rendről, nincs jó véleménye. 1823. május 9-én már úgy érezte, oda az alkotmány „szűzessége”. Az udvar megindítja támadását a nemesség megadóztatása érdekében. A nemesség pedig „kiabál, arcátlanná válik, merthogy gyengének érzi magát, és saját érdekét a hazai alkotmánnyal és szabadságszeretettel akarja leplezni. De szabad ország-e Magyarország? Az élő Istenre, nem! A nemesember szabad, a pa-

raszt szolga vagy rabszolga.” És a kérdés: „Micsoda gyermeket [mármint alkotmányt] fog Magyarország Metternichtől kapni?”¹¹¹

1823 tavaszán Dessewffy József mintha a jövőbe látott volna, úgy jellemezte Kazinczynak a helyzetet:

„Hallatlan dolgok fognak előbb-utóbb következni mindenütt, ha a józanész valamiképpen el nem fordítja a legbutább és legalábbvaló indulatosságoknak kicsapongásait. Utoljára mi is részt fogunk venni. Adja Isten, hogy eszünk legyen akkor, és hogy igaz nemzeti függetlenséget szerezzünk magunknak. Úgy feláldozhatnók a feudále szisztémát – de nagyon kétkedem akár okosságunkban, akár nemes szívűségünkön – az egoizmusz rozsdája eszi szíveinket – nem vagyunk mi többé arisztokraták, hanem cackokraták. [...] Nagy és közönséges lesz a pezsgés, a zavar, mert ez nem egy országi, hanem európai revolúció lesz – azonban ki fog vitetődni – mert megtanulták az emberek a francia revolúció hibái által: mit kell eltávoztatni a revolúciók haladásában. Ismétlem: nagy dolgokat fogunk érni, ha valami közben jövő fátom vagy az okosság és józanész szelleme nem fogja végképpen eloszlatni a tornyozkodó fellegeket.”¹¹²

Aligha foglalta akkor valaki ilyen világosan össze – mint Dessewffy József – az eljövendő kor nagy dilemmáját: forradalom vagy reform? És tette ezt hét évvel az 1830-as párizsi júliusi forradalom és huszonöt évvel az 1848-as európai és magyar forradalom kitörése előtt. A magyar liberalizmus és a magyar forradalom morális ökonómiájának rajza is tökéletes: feudalizmust „adunk” cserébe a nemzeti függetlenségért, előtte pedig alapos reformmunkát a forradalom elkerülése érdekében. Mindez oly egyszerűen hangzik, de negyedszázad küzdelmei és kemény háború kellett a megvalósuláshoz. Alighanem Kazinczy Ferenc is átérezte Dessewffy útkezesésének valóságtartalmát, amikor a fenti sorokat olvasta. Ráadásul még Cserey Miklós is, erdélyi kormánybiztos tanácsos – akinek élelétét sokra becsülte – állandóan a szláv és a román nemzeti ébredés veszélyeinek ecsetelésével traktálta őt, továbbá annak jelzéseivel, hogy a cári hatalom felhasználhatja a belső meghasonlást jelző fejleményeket. Ilyen aggodalmak egyébként Bécsben is éltek, de ott az adóbehajtás és az újoncozás szándéka éppen ezeket ellensúlyozta.

¹⁰⁹ Gróf Széchenyi István naplói. II. Szerk. Vizsota Gyula. Bp., 1926. 349.; Széchenyi István: *Napló*. Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1978. 290.

¹¹⁰ Gróf Széchenyi István naplói. II., 157.

¹¹¹ Gróf Széchenyi István naplói. II., 363–364.; Széchenyi: *Napló*, 295–296.

¹¹² KFL XVIII. 283.

Kazinczy tanúja és a maga módján krónikása volt a fejleményeknek. Egész sor fontos dokumentumot lemásolt, és ami még fontosabb, olykor-olykor egy-egy személyes megjegyzést is megengedett magának. Lemásolta Bars megye feliratát a királynőhöz, amely felvonultatta az ellenállás érveit: az adóbehajtás és az újoncozás olyan kérdések, melyek egyedül diéták által „határozthatnak meg, és melyekhez nekünk diétán kívül szólnunk sem szabad”. Az országnak nincs tartozása, mert „szabad ajánlással” adtak segédelmet, és alkotmányellenes, hogy Öfelsége kinevezésével biztosokat küldtek ki, „erővel csikarni, amit a nemzet szentelt jussai nem engednek,” ezzel az eljárással a rossz tanácsosok, valamint a biztosok kompromittálták „a királyi méltóság tekintetét” – méghozzá „egész Európa előtt”.¹¹³ (Horváth Mihály szerint „mindenek közt legügyesebb, legegyszerűsebb volt Bars megye rendének eljárása.”¹¹⁴) Kazinczy sok mindent leírt az Eötvös Ignác, a legkeményebb királyi biztos működésével kapcsolatos dokumentumokból, olyan jeleneteket is, amelyek már 1848-at előlegezték meg. Például azt, hogy Trencsén megyében a jótékonykodásáról ismert Illésházy István gróf nem fogadta Eötvös biztost, a rendek pedig megtiltották a királyi dekrétumok felbontását, állítólag azért, mert a nápolyi karbonárik ellen küldött „magyar seregektől levél érkezett, hogy oda hír ment, mely dolgok esnek a magyar vármegyékkel, csak írják meg, úgy van-e, ők azonnal indulnak hazafelé”. „Azok közt, akik indulni akarának, első volt a palatinális huszársereg, mely jászokból és kunokból állt.”¹¹⁵ Bővebben idézünk Kolossváry Sándor, veszprémi kanonoknak Almásy József királyi biztoshoz – a „vármegye háza grádicsánál” – intézett beszédéből, mert erre a másoló, Kazinczy – látni fogjuk a későbbiekben – mint példamutató tette hivatkozott: „Mi már megajdultunk a vessző alatt; mi most is úgy vagyunk mint az ezer hánykódások erejétől megfosztott vándor, ki hosszas vergődései után összeroskadt, s egyedül a Mindenhatótól, kinek hatalmas kezei hathatós eszközökben nem szűkülnek, várja csudálatos megmenekedését. Mi nemzeti konstitúciónkat úgy tekintjük, mint a kir. székek erős támaszát, önlétünk, önboldogságunk egy oszlopát, és ki vehe-

ti rossz néven, hogy a támaszt, az oszlopot öleljük, s azoktól magunkat elválasztatni lehetetlen?” Ezért – kérte a biztost, hogy – tekintsen „mint törv. királyunknak hív, igazán hív jobbágyit és egyetemben hazánknek édes jó gyermekeit”. Továbbá „az Igazság és egyenesség kedvelő nagy Isten vezesse méltóságodat hivatala teljesítésében, oly nagylelkűséggel s oly hazai szeretettel intézze s végezze ügyünket, hogy mi mind királyunknak kegyelmére, mind a jó hazafiúi nevezetre méltónak találtassunk”.¹¹⁶

Kazinczynak – úgy tűnik – a passzív ellenállás nyelve tetszett a legjobban. Nem szerette a nyílt konfliktusokat, különösen akkor nem, ha ellentmondásos érzelmek fűtétek egy-egy főszereplőhöz, mint például Malonyay Jánoshoz, aki 1821-ben lépett a főispáni székbe, és oly szépen szólt az alkotmányvédelemről.¹¹⁷ „De – jegyezte fel keserűen Kazinczy – megyénk nem soká dicsekedhetett a nagy kiműveltetésű kormányzó szelíd és bölcs igazgatásával, mert ezt kénytelenek valánk Nyitrának engedni.”¹¹⁸ Nemcsak ezt jegyezhetette fel magának Kazinczy, hanem az 1823-as, valóban keserű fejleményeket: „Ennek idejében történt az, aminek kedvetlen emlékeztétét jegyzőkönyveink fenntartják.”¹¹⁹ Május 21-én a rendek Dessewffy József felszólítására tiltakoztak az uralkodói rendeletek ellen, Lónyay Pál pedig a gonosz tanácsosok ellen rohant ki. Mindezt Kazinczy gondosan feljegyezte, de azt már nem, hogy Malonyay János királyi biztos miként rendelte el: a megyegyűlési jegyzőkönyvekből tépjék ki az ellenállásra vonatkozó határozatokat, mire Szirmay Ádám főjegyző a jegyzőkönyvet magához szorítva esküdözött, hogy sohasem vetemedik ilyen szentségtörésre, de miután őrizetbe vették, megcsönkítették a jegyzőkönyvet.¹²⁰ Azt viszont Kazinczy lemásolta, ami megmaradt, és ebből kiderül, hogy a rendek miként álltak ki az alkotmány mellett, és milyen tiltakozó feliratot állítottak

¹¹⁶ MTAKK, K 609. 173. (Ismeretlen kéz írásával: OSZKK. An. 3163.)

¹¹⁷ „Örizzük meg országos alkotmányunkat s nemesi szabadságinkat, melyeknek oltalmok alatt dicső őseink több századok veszélyein szerencsésen győzedelmeskedtek. Ápolgassuk az adózó szegénységet, ezen hasznos polgártársainkat, akiknek verejtékjek nélkül a főhatalom tehetetlen, a nemesi jussok hasztalanok lennének.” *Tizenhárom beszédek*. Sárospatak, 1821. 20.

¹¹⁸ MTAKK, K 643. 41.

¹¹⁹ MTAKK, K 763. 66.

¹²⁰ Horváth: *Huszonöt év*, 110.

¹¹³ MTAKK, K 609. 130.

¹¹⁴ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történelméből. 1823–1848. I. Bp. 1886. 112.*

¹¹⁵ MTAKK, K 609. 152.

össze.¹²¹ Ezek után az uralkodó felmentette Malonyajt a biztosság alól, mert keményebb fellépést várt el.

Augusztusban Lónyay Gábor léphetett fel királyi biztosként, immár katonai erővel fenyegetve; ki is tört a nagy botrány a megyegyűlésen. A biztos felszólította Kazinczyt, hogy számoljon be neki a történekről, de a széphalmi mester válasza elhárító volt: nem hallott semmit a zűrzavarban, nem látott semmit a tömegben. Valójában többet látott, mint amit a megyegyűlési jegyzőkönyvben megörökítettek. A jegyzőkönyv szerint – amelyet Kazinczy is lemásolt – a rendek tiltakoztak, és az alispán hiába akarta átadni helyét királyi biztosnak, ez „a fő helyhez azonnal nem férhetvén, némely közelebb levők hallatára a sessiót széllyel oszlatottnak mondotta, és megfordulván szobájába visszatért”. Mire a főjegyzőt beküldték a biztoshoz, aki az ülést feloszlottnak nyilvánította, mert megakadályozták az elnökség átvételében. Erre az üzenetre „kinyilatkoztatott, hogy ezen megyének rendei teljességgel el nem ismerik, sem azt, hogy önagsága az előlülő székéhez való eljuthatásában megakadályoztatott volna, sem azt, aminek nyilván ellene is mondanak, mintha ezen minden szánt szándék nélkül való történet által a Fels. uralkodó Ház eránt minden alkalmatossággal kibizonyított megtántoríthatatlan hűségek és jobbagyi alázatosságok mellett öfelségének mint legszorosabban szeretett fejedelmeknek törvényes hatalma és királyi méltósága megsértődhetett volna”. Ezek után széttaszottak „avval a kinyilatkoztatott belső meggyőződéssel, hogy ezen megye tisztviselői valamint eddig hazafiúi kötelességeknek megfélelték, úgy az előfordulható, bármely kedvetlen körülmények közt a benne helyheztesett teljes bizodalomnak ezentúl is meg fognak felelni”.¹²²

Kazinczy a maga módján hűséges megyei hivatalnok volt. Ő írta a főispáni beiktatáskor azokat a köszöntő verseket, amelyek a hídnál, a vármegyeháznál fogadták az ünnepeltet. Az ebédülőben pedig ezt:

Kitöltve látod itt kürtjét a bőségnek,
Külső képét azon belső dicsőségnek.¹²³

¹²¹ MTAKK, K 609. 189–194.

¹²² MTAKK, K 609. 184.

¹²³ MTAKK, K 622. 105.

A „belső dicsőség” most 1823-ban az lett, amiről „Magyarázatok” címmel készített jegyzete vall. Ebben meséli el – sajnos – eléggé szűkszavúan azt, amit hallott és látott, és amiről hivatalos jelentésében gondosan nem nyilatkozott. Lónyay Gábor bárói cím és anyagi juttatás reményében vállalta el a biztosságot, Bécsben ugyanis azt hitték, hogy a reformátusokat megnyerheti, de már a templomba való menete is baljósan ígérkezett. Kazinczy arra hivatkozva, hogy várja a főjegyzőt, nem kísérte el. Templomból jövet Szemere István alispán, akiről a katolikusok elterjesztették, hogy „titkon” egyet ért a biztossal, tisztos távolban tartotta magát, „hogy a nép lássa” ezt a távolságtartást. Ezek után a biztos „gráciának vette, hogy én el nem vontam tőle magamat, mint Szemere. Kicsiny volt mellettem, és tele nyájasságokkal.” Egyébként Kazinczy sem volt nagy növésű, de úgy látszik, a helyzet megemelte őt, és a biztost pedig csökkentette, mert a mágánok szóba sem álltak vele. Aztán a megyegyűlésen Kazinczynak – mint emlékezett – csak az egyik ablak benyílnál jutott hely, „a táblához nem férhetvén a nagy sokaság miatt.” A biztost nem is hívták be a terembe, ahogy illett volna, de: „Azon pillanatba, hogy a palotába belépett, ezer száz ordítá felé ezeket: hazaáruló! gazember! huncfut! Caraffa, Ötvös! s a sikoltás annyira elsiketíté fületem, hogy csak homályosan hallhatám a vad sikoltozást. Lónyai reszketve, sápadtan, félve ment a bársony szék felé. Báró Wesselényi Miklós, a Miklós és Cserei Heléna fia, háttal ült a jövő Lónyai felé a mágánok sora mellett, s midőn Lónyai a W. széke mellett akara a bársonyszék felé menni, W. mintha neki utat nyitna, balra rántá székét, melyről fel nem költ, s amint Lónyai a szék jobbjára mellett nyílt útnak tarta, W. mintha rosszul tette volna előbbi félrerándulását, székét jobbra rántotta, s ismét elrekesztette útját. Lónyai végre a bársonyszékhez közelíté. Szemere helyt csinála neki, de fel nem kelve székéről, s az üresen álló bársonyszéket, ülve, jobbjával a táblához vontá.

De itt Lónyai László, a consil. és beregi viceispán fia s Bónis Sámuel veje, talpon állva útjába költ Lónyainak, s ezt kiáltotta neki: *Ide az urat nem eresztém!* Lónyai Gábor ezt mondá neki: „Eressz Laci! – Nem; felele ez. Lónyai Gábor eloszlata a gyűlést s ment elsápadva, mint a holt, s reszketve minden tetemiben. A Caraffa, Ötvös, huncfut nevezetek kísérek. Ebéden nála senki sem volt, s az ebédet kiküldé az ispotályba.” Éjjel ment haza. Aztán: „Ötet 1824. május 8d. ez a történet ölte meg.”¹²⁴ Kazinczy

¹²⁴ MTAKK, K 609. 178–188.

sajnálta őt, mert alapvetően tisztességes embernek tartotta, jobb sorsra érdemesnek, aki eltévedt a politika útvesztőjében. Ennek a szolidaritásnak a jeleként sejtelmes nekrológot írt Lónyayról a *Magyar Kurír*-ban, az időre bízva az emberi dolgok fölötti ítélet kimondását.¹²⁵ Egyik barátjának azonban nyíltan megírta: „Hiú volt, látta, mint emelkednek a rosszak, s a gaz idők eltántorították.”¹²⁶ A zempléni ellenállást megtörték, az ellenállás indulata viszont tovább élt, igaz, csak névtelenül lehetett kifejezésre juttatni, ahogy a *Zemplényi Magyar Aria* tette:

Elhunyt Zrínyi és Hunyadi,
Támadt Ötves és Almási,
Kik árulják az országot,
Vele a szép szabadságot.
Nékem nem kell a kulcs, kereszt,
Ha a miatt a haza veszt,
A Szemere áristoma
Nékem Bécs paradicsoma.
A Lonyai dicsősége
Elöttem becstelensége,
A zemplinyiek rabságát
Úgy nézd, mint lelkek nagyságát.¹²⁷

Metternich azonban nyeregben érezte magát, és vele az uralkodó is, amikor 1825-ben, tehát tizenhárom év múltán újra összehívta a diétát. Tehetetlennek tartották a nemességet, a hatalmi játszma mégsem dőlt el. Széchenyi első, fentebb idézett kérdése is erre utal. A nemesség ugyanis úgy érezhette, hogy a parasztságnak látnia kellett, felsőbb nyomásra cselekszik, amikor behajtja az adót és megindítja az újoncozást; márpedig az adóbehajtás olykor nagyon brutális esemény volt. 1826-ban például Bars megyében a férfiakat kalodába zárták, a szoptatós anyákat pincébe vagy ólba zár-

ták, amíg nem fogadták meg, hogy adóznak.¹²⁸ A nemesi ellenzék aggódva, szorongva és felháborodva figyelhette, mi történik, s moshatta kezeit, hiszen ő megpróbált ellenállni. A nemesség nem érezte az udvar erkölcsi fölényét sem, amikor Csaplovics János, szlovák-német-magyar közíró, az antiliberális reform híve, gunyorosan szóvá tette, hogy az udvari reformerek azt akarják, hogy a nemesség fizessen, és ne törődjön semmivel, és mindezt akkor, amikor egész Európában alkotmányra vágnak, és közben azt kiabálják, hogy a magyar alkotmány nem felel meg a korszellemnek, akkor a cenzor vörös plajbásza irgalmatlanul végigszaladt ezeken a fejtegetéseken.¹²⁹ A nemességen belül már érlelődött a korszerű reform kivitelezésének elmélete és gyakorlati elképzelése, de nem írták le. Széchenyi, aki úgy fakadt ki, hogy az rögtön Berzeviczyre emlékeztetett, 1823 végén még csak kis német füzetet adott ki Sopronban, cím nélkül és névtelenül a róka- és szarvasvadászatról.

Az 1825-ös diéta is a hagyományos alkotmányvédelem eszközeivel élt. Metternich először mély megvetéssel figyelte a vitákat, aztán észre kellett vennie, hogy korszakhatárt jeleznek. A hagyományos ellenzék mellett megjelent „a kor szellemét” képviselő új ellenzék is, amelyeket igyekezett egymástól elválasztani.¹³⁰ 1849-ből visszatekintve úgy látta, hogy a hagyományos alkotmányos ellenzékéből „a józanok és jóhiszeműek az uralkodó mellé álltak, a más beállítottságú szelleműek az ún. modern alkotmányos rendszerből merített eszméket karolták fel újra, és vagy a francia liberális vagy a francia radikális nyomdokaiba vetették magukat”.¹³¹

Történetírásunk nem lát fordulatot a diéták történetében. A történeti emlékezetben is a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának látványos gesztusa él, az, ahogy felújult az 1790-ben felvetett gondolat, és a vitáknak a huszáregyenruhában feszítő Széchenyi egyéves jövedelmeinek felajánlásával, mintegy huszárvágással véget vetett, hogy aztán a kulisszák mögött még azért jókat veszekedjenek.

¹²⁸ KFL XIX. 548.

¹²⁹ Johann Csaplovics: *Gemälde von Ungarn. II.* Pesth. 1829. 136. OSZKK, Quart. Germ. 1375. Csaplovics az 1830-as évek derekán ebbe a kötetbe beírta a cenzor által törölt részeket.

¹³⁰ Andics Erzsébet: *Metternich*, 45.

¹³¹ Erzsébet Andics: *Metternich und die Frage Ungarns*. Bp., 1973. 464.

¹²⁵ Völgyesi Orsolya: Kazinczy és Zemplén vármegye nemesi társadalmi az 1820-as évek közepén. Előadás.

¹²⁶ KFL XIX. 160.

¹²⁷ Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 2991/509.

Azonban nemcsak Metternich érezte a fordulatot, az egyik mellékszereplő, Kolossváry Sándor, a veszprémi káptalan követe „estvéli” elmélkedéseiben is észrevette az alapvetően újat: „Azt láthatni minden lépések és erőlködések után, hogy egy részben tágítani a szabadságot és az uralkodásnak leghasznosabb szabásit is engedetlenséggel rázni törekszik a többség, másrészt oda fordítja minden ügyekezését, hogy mentül nagyobb számot kapcsoljon magához, a nemtelen szakaszbeli polgárookra is a konstitúció kedvezéseinek kiterjesztését híreszteli, a nemzeti a felemelkedésre való törekedést teszi célul, s ezen az úton kívánja üdövel elérni azt, amit erőszakkal nem szabad, és egyenes hatalommal nem lehet, s ki nem telik.”¹³² Innen már csak egy lépés kellett a jogkiterjesztés téziséhez, ami a liberális magyar reformellenzékét vezérelte. Széchenyi paradox módon többet árult el szándékairól Metternichnek, mint a magyar közvéleménynek, hiszen világosan kifejtette az alkotmányvédelem igényét, ami szintén csak egy lépés volt a társadalmi reformok felé, és ezeket meg kellett tenni, ha a nyugati mintaállamok társadalmi és gazdasági berendezkedéséhez közelíteni akarták a hazai viszonyokat, tehát az elsődleges cél a felzárkózás volt. Kolossváry meg is döbrent, amikor Széchenyi az akadémiát csak „cégérnek” nevezte.¹³³ És cégér volt a löverseny is, 1828-ban még a nyilvánosság előtt is csak erről értekezett.

Kazinczy másként ítélte meg a fejleményeket, mint Metternich és Kolossváry. Már a követválasztás aggodalommal töltötte el, mert hirtelen vallásos jellegű ellentétek támadtak azok között, akik egymásról nem is mind tudták, hogy melyik felekezethez tartoznak, de „a vallás palást”-ja alatt próbáltak tisztséget szerezni. A katolikusok azon a címen, hogy a protestánsok elnyomják őket, azt akarták, hogy az egyik követ katolikus legyen.¹³⁴ Kazinczy jól emlékezhetett arra, hogy az 1790-es években a felekezeti ellentétek milyen megosztó erővel hatottak. Most azt szeretne volna, hogy „a vallásbeli düh” csillapítása érdekében a már bevált alispánokat küldjék fel

¹³² OSZKK, Fol. Hung. 2241. Kolossváry Sándor: Elmélkedéseim az 1825/26. országgyűlésen; Estvéli magánosságomban. 1. Közöl belőle egy fejezetet, azt hangoztatva, hogy a szerző „elmélkedéseiben katolikus felfogással bírálja az országgyűlés eseményeit” *Gróf Széchenyi István naplói. III.* Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1932. 672–675.

¹³³ *Gróf Széchenyi István naplói. III.*, 674.

¹³⁴ KFL XIX. 398.

követként, aztán látnia kellett, hogy a megyékben megindultak a korteshadjáratok, a választókat etetik és itatják, szavazatukat megvásárolják, és „aki ezt teszi – mint keserűen panaszolta – elfojtja a szabadságot”.¹³⁵ Némi megnyugvásul szolgált, hogy egyik megyegyűlésen, miközben a mellette ülő „harsogtatá szörnyű hazafiságát, valóban elaludtam”.¹³⁶ Klasszicista és kora liberalizmusa felé mutató harmóniaeszménye egyensúlyt kívánt: „Az Isten boldogítsa szándékiban mind a fejedelmet, mind a hazát. Nem ellenségi opposíció kell a kettő közt, hanem az az ellensúly, amely a mértékben adja meg a horizontális intézetet, s azt cselekszi, hogy a két csésze közül az egyik feljebb nem áll, mint a másik” – írta Dessewffy Józsefnek, és rögtön meg is kérte hogy ne írjon a diétáról, csak anekdotákat, és talán azért kérte erre, mert baljós elősejtelmek voltak.¹³⁷ Azt szeretne volna, hogy az elméletileg felkészült – Montesquieu, Filangieri, Beccaria, Sonnenfels műveit ismerő – politikusok mellett, „akik viszik a sereget,” legyenek olyanok is, „akik teljesen meg legyenek azon örök igazság felől győzve, hogy valamint a természetben, úgy a lelki világban is minden dolog per leges aequilibrii [az egyensúly törvényei révén] áll; és úgy igyekezzenek küzdeni a nép szabadságáért, hogy az horizontális lineában álljon a királyi hatalommal, ne diagonálisban”.¹³⁸ Tartott attól, „ha a lángoló fejek többet tesznek, mint kell, és mint ami a fejedelemnek tartozó tisztelettel nehezen fér meg”. Egyfajta elégtétellel hallotta, hogy sokan visszakívánják Vay Józsefet: „Ez a nagy férjfiú kormányzá a diétánkat, s hallgatva. Most senki sincs még, aki különböző vélekedéseket egybe vonni tudná, mint ő.”¹³⁹ Igaz, az 1800-as évek elején „Vay József képe alá” a következőket idézte Liviustól: Vir, cui ad summam auctoritatem nihil praeter sanam civium mentem defuit.¹⁴⁰ („Férfi, akinek a legnagyobb befolyáshoz semmi sem hiányzott a polgárok józan eszén kívül.”) Ilyesmit persze csak magának jegyzett fel. Amikor 1790-ben versben köszöntötte a Vayt, akkor a kéziratban a cím világos: „Impromptu helytartói consil. Vay József úrra, midőn a meghasonlott or-

¹³⁵ KFL XIX. 402–403.

¹³⁶ KFL XIX. 442.

¹³⁷ KFL XIX. 396.

¹³⁸ KFL XIX. 399.

¹³⁹ KFL XIX. 436.

¹⁴⁰ MTA KK, K 633/I. Kazinczy Ferenc: Az én Pandectám. 166.

szág rendjeit egy értelemre hozta”,¹⁴¹ nyomtatásban már rövidebb és sejtelmesebb, vagy inkább homályosabb: *Impromptu Vayra a habcsillapítóra az ország házában, 1790.*¹⁴² Ugyanakkor a maga módján még bírálta is Vay politikáját; méghozzá szemtől szembe tette, és nem a háta mögött. 1808 decemberében így fejtette ki neki egyben diétai politikáról való saját nézeteit:

„A Mélt. Úr fényes házból vette eredetét, egyike a nemzet leggazdagabb embereinek, mint viceispány, mint helytartói tanácsos, mint követ, mint a palatinális szenátusnak tagja fényt vont nevére – hány van olyan az országban, aki a Méltóságos úrral akár való érdemben, akár csak fényben vetekedhesék? S a Mélt. Úr kereszt nélkül, Excellenz titulus nélkül tért haza, nem üttette magát gróffá, mint egy kolosszusunk, sőt még azzal sem különböztette meg magát, hogy a Ludoviceára, melyre mások a magok megrontásokkal adtak áldozatot, többet adjon mint sok szegény birtokú adni kéntelenítetett, hogy szegény nélkül adhasson, sőt még azzal sem kívánt ragyogni, amivel mások ragyogtak, a perorálgatással. Ha ez nem nagyság, úgy nem tudom, mi a nagyság, ha ez nem római lélek, úgy nem tudom, mi a római lélek. Mely jól esik, Mélt. Úr, annak az embernek, aki a maga négy falai közt nézi tapasztolva, vigadva süllyedni el hazáját és a nemzeti lelket, ily jelenéseket látni.” Csakhogy, „A Mélt. úr a peroratorokat egy kis csipősséggel említi”, holott „Én azt tartom, hogy nem győz az a sereg soha, amely merő artilleriából áll. Vasas németre, dragonosra, infanteristára, huszárra, ulánusra, freycorpsistára is van szükség, van még spionra is. Hadd dongjanak tehát, akik úgy donganak mindig, mint a dodónai érc. Más a lapáttal dolgozni az evező padon, más a kormány mellett ülni, hallgatni s intézni.

De hát ki a jó hazafi? Ki a bölcs hazafi? A hámisaktól, akik félnek, attól, hogy mások is érzik, mit érdemlenek ők, ezt hallottam már sokszor kérdeni. Én azt tartom, az mind jó ember, aki a maga meggyőződése szerint szól, csak vadászó szándék nélkül szóljon. Az ilyen, ha hibás vitatás mellett szól is, legalább *becsületes ember*. Rossz embernek azt tartom, aki vész azon becsületért, hogy oda [értsd: a diétára] küldtetessék, és vásárra megyen oda, nem azért, amiért küldtetetik, és amit legalább szóval ígér.”¹⁴³

¹⁴¹ Kazinczy Ferenc: *Összes költeményei*. Szerk. Gergye Ferenc. Bp., 1998. 262.

¹⁴² *Helikoni virágok*. Szerk. Kazinczy Ferenc. Buda, 1791.

¹⁴³ MTAKK, Ms 4750/72. Tévesen adja meg a címzettet KFL XXII. 236. A levélből kiderül a címzett!

Ez az ítélet 1825 után még aktuálisabb lett, mint 1808-ban volt. Kazinczy bízott abban, hogy ha már nincs is Vay József az élők sorában, a polgárok – fentebb említett – józan esze csak megjön: „fata viam invenient, s a zaj végre elcsendesedik; leszáll a seprő, s kész a bor.”¹⁴⁴ Árgus szemekkel próbálta figyelni a diétai fejleményeket. Már amennyire tudta, mert mint Guzmics Izidornak megvallotta: „Mi a diéta felől keveset tudunk. Levelekben senki sem mer úgy írni, hogy az olvasó ne lássa az író nem szabad lelkét, s akik haza futottak, gyermekek, vagy féltik bőröket, legalább nyugalmokat, s hallgatnak.”¹⁴⁵

Aztán jöttek a kinek nyugtalanító, kinek megnyugtató hírek, Cziráky Antal például sírva vallotta meg, hogy Őfelsége felszólítására – 1823-ban a megyei ellenállás megtörésekor – királyi biztosságot vállalt, és leszidta a rossz minisztereket, ami csak tetszést arathatott.¹⁴⁶ Megjött a híre annak is, hogy miként leplezték le egy besúgót, akit aztán közrefogtak és városkapujáig vezették, és „ez – írta Kazinczy – nekem kedvesebb, mint a legseriosusabb hír”.¹⁴⁷ Annál nyugtalanítóbb lehetett, hogy Őfelsége megdorgálta Vay Ábrahámot, nyilvánosan bujtogatónak nevezte, de négyszemközt hetven percet beszélt vele,¹⁴⁸ és ezután Metternich is megmosta a fejét.¹⁴⁹ Rászolgált, mert nagy elszánással vágott neki a közéletnek, és meg is verelte, hogy a férfiak bizalma ébreszti lelkét, de:

Egy két pillantatom elborulttá lészen,

Mert még is befolyini a század sorsára,

Férjfiakból polgárt, polgárból hőst téssen,

S vezet a Hunyadiak s Zrínyiék útjára.¹⁵⁰

Kérdés, hogy meddig? Mert a fent említett beszélgetésnek előbb-utóbb meglelt a szomorú eredménye. Az olyannyira tisztelt Vay József fia, Áb-

¹⁴⁴ KFL XIX. 437.

¹⁴⁵ KFL XIX. 442.

¹⁴⁶ KFL XIX. 446.

¹⁴⁷ KFL XIX. 520.

¹⁴⁸ KFL XIX. 538., 545.

¹⁴⁹ KFL XX. 94.

¹⁵⁰ MTAKK, K 603. 138. A verset Kazinczy másolta le.

rahám, aki még rokona is volt Kazinczynak, és akiről a széphalmi mester úgy írt, hogy „csupa tűz és talán példátlan sagacitású ifjú,” és „karaktere tántoríthatatlan,”¹⁵¹ az 1823-as megyei ellenállás – virtusra hivatkozó – egyik vezérszónoka,¹⁵² és akit Szoboszlai Pap István az 1825–27-es diétán úgy minősített: „a legszebb magyar orátor”,¹⁵³ továbbá akinek idézett versét Kazinczy leírta magának, nos! ez az ember egyszerűen besúgó lett. 1830-ban már Kazinczyról is írt titkos jelentést a magyar kancellárnak – úgy látszik, ez volt az ára a főispáni tisztség elnyerésének. Vaynak volt viszont köszönhető, hogy 1825-ben Borsodban Palóczy László követséget nyert,¹⁵⁴ aki 1849-ben is a végsőkig kitartott, méghozzá mint a népképviselői országgyűlés házelnöke.

Már az 1825-ös diéta kezdetén lehetett némi puskaporszagot érezni. Amikor Őfelsége fogadta a követeket, Schmidegg Ferenc zempléni követet meg is dorgálta, hogy nem dolgoznak, csak beszélnek. „Bizalommal kell lenni” – mondta, mire a gróf azt vetette ellen, hogy felülről kell annak jönnie. Őfelsége erre jelezte, hogy keményebben fog eljárni, mert eddig túl jószágos volt. Schmidegg sem maradt adós annak jelzésével, hogy mindkét felet a törvény és az alkotmány kötelezi. Őfelsége viszont arra figyelmeztette, hogy ha így folytatják, akkor az alkotmány tönkremegy. Schmidegg erre ilyen jóslattal fenyegetett: „A mi javunkat és a trón javát az alkotmány a lehető legszorosabban köti össze. Ha elsüllyed az egyik, a másik tönkremegy.” Őfelsége még fenyegetőbb jóslata a következő volt: „Az alkotmány tönkremehet, én maradok.”¹⁵⁵

Ez világos beszéd volt. Pontosan olyan jól jelezte a hatalom alternatíváját, mint ahogy Dessewffy idézett levele az ellenzékét. Pontosabban szólva mindkét forrásunk azt jelzi, ahogy a két fél egyazon alternatívát látta, csak éppen egymástól teljesen eltérő módon. Őfelsége becsületére váljék,

¹⁵¹ KFL XIX. 574–575.

¹⁵² OSZKK, Fol. Hung. 738. Vay Ábrahám beszéde: „Ha virtus elesmérni hibánkat, s attól önként elállanunk, virtus az a királyi székben ülőkbe is, mert az erkölcs szent törvénye gyanánt kötelez minden halandót.”

¹⁵³ Révész Imre: Szoboszlai Pap István országgyűlési református lelkész levelei, az 1825–27-ik évi országgyűlésről. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből*, VI. 6. sz. Bp., 1876. 80.

¹⁵⁴ KFL XX. 91.

¹⁵⁵ MTAKK, K 609. 31.

kerülni akarta a konfliktus éleződését. Mednyánszky Alajost arra figyelmeztette, hogy az alkotmányos újítások sok kárt okozhatnak. „Óvakodjék továbbra is aláásni a tiszteletreméltó építményt.” Ezek után nem csoda, hogy Dessewffy József „könnybe lábadt szemmel jöve ki, s sajnálá, hogy Ő fels[ége]. öregszik s elgyengült egészséggel van.”¹⁵⁶

Kazinczy jegyezte fel mindezt, de nem kísértc megjegyzésekkel. Talán azért sem, mert túl veszélyes lett volna. Ugyanakkor ártatlanabb ügyekben nem tudta megállni, hogy ne ejtsen el egy-egy maliciózusabb megjegyzést. Például miután feljegyezte, hogy Metternich kérte a rendeket, ne lépjenek fel a papírpénz ellen, mert rontják a bank hitelét: „Miniszter gróf Zichy Károly: Hazájáért s constitutiójáért még egy magyar sem tett annyit, mint én. Azt kívánni, hogy mostan papiros pénz ne legyen, bolondság. A rendek azt hiszik, hogy nekünk oly könnyű aranyat csinálni, mint a Ducatenscheussernek. Hiába mondják, hogy a diéta bajait az én országbíróságom szülte. Akkor jobb volt a legislatio, nem akara újságokat, demagógiai dolgokat.” Kazinczy pedig azt észrevételezte, hogy Zichynek II. József alatt nem volt hitele a henteseknél, „most milliókkal bír.”¹⁵⁷

Az 1825-ös diéta abban a vonatkozásban is korszaknyitó, hogy kezdett kialakulni a későbbi diétákra jellemző politikai erőter, miközben többé-kevésbé meglepő fordulatok is bekövetkeztek, a lélekvásárlás gyakorlatának következtében – ez már szintén a modern fejlődés jele. Felsőbüki Nagy Pál az 1807-es diétán oly hévvel szolt a nemzetiség, az alkotmány és a jobbágyság mellett, és amellet még a király politikáját is oly módon bírálta, hogy a következő diétáról Őfelsége kitiltotta.¹⁵⁸ Most – húsz év múltán – már nem volt elég a hatalmi szó, anyagi természetű kedvezésekre volt szükség, hogy azok fejében elfogadják az együttműködést a hatalommal.¹⁵⁹ Ragályi Tamás is így „józanodott ki” – hogy ezzel a kifejezéssel Metternich helyzetjellemzésére emlékeztessünk. Amikor Kazinczy jellemezni próbálta a diétai követeket („A vármegyék követei karakterizálva gondol-

¹⁵⁶ MTAKK, K 609. 31–32.

¹⁵⁷ MTAKK, K 609. 33.

¹⁵⁸ Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század első két évtizedében. *Széphalom*, 1993. 5. k. 125.

¹⁵⁹ Barta István: Felsőbüki Nagy Pál és a bécsi kormány. *Századok*, 1963. 4. sz. 748–779.

kozások szerint 1826 január” című feljegyzésében), akkor mindhárman – Vay Ábrahám, Nagy Pál és Ragályi – a „tántoríthatatlanok” élén álltak.¹⁶⁰ Ott találjuk Deák Antalt is, akinek helyére nemsokára öccse, Deák Ferenc lépett a maga tántoríthatatlanságával. Ez utóbbi jellemzés tehát kiállta az idő próbáját. A „hív udvarnokok” közé jegyezte fel Kazinczy Perényi Zsigmondot, aki már két diétán is részt vett, és akit 1849-ben kivégeztek, mert mint a felsőház másodelnöke aláírta a *Függetlenségi Nyilatkozatot*. (Igaz, Kazinczynak látnia kellett, hogy egyik levelezőtársa 1826 márciusi kimutatása szerint már az ellenzék tagjaként tartják számon Perényit.¹⁶¹) Mindez jelzi, hogy az 1825-ös diétán megindult a frontok átrendeződése, ahogy azt Metternich is látta.

Kazinczy klasszicizáló esztétikai szemmel nézte a politikát, ezért számára úgy tűnt, „hogy a diétai dolgokat igen könnyen lehetne mindég elvégezni, ha a legislatio két fele egymással úgy bána, ahogy illenék; és hogy a fejedelem eránt leghevesb tanácskozásink közt is tiszteletet kellene bizonyítanunk. Mire valók a kölcsönös elkeserítések? És felejtethjük-e mi, hogy nekünk a királyi méltóság fenntartására múlhatatlan szükségünk van? Respublikai igazgatást csak nem kívánunk, s karbonarizmus nekünk nem bajunk. Mi arisztokraták vagyunk, a szónak nemesb értelmében. De az arisztokratizmus is úgy jó, ha a kozmopolitizmus, republikanizmus, karbonarizmus szent ideái által megneemesítetik, mint ahogy a religio csak akkor jó és erősen álló, ha az ateizmus, libertinizmus, incredulitás jobb részei által felvilágosított, megerősített.” Valahogy úgy képzelte, hogy Őfelségével meg lehet beszélni az ország bajait, azt, hogy miért merült ki az ország adózóképesége, aztán „mi tehát adunk, de a fejedelem csinálja, hogy adhassunk”.¹⁶²

Végül a diéta a pénzhiánnyal járó válság enyhítésére és a nép megnyerésére egyelőre egy olyan törvényt eszközölt ki, amely elengedte az adóhátralékokat. Ennek szentesítésével Őfelsége is úgy érezhette, hogy még mindig abban a helyzetben van, hogy a parasztsággal sakkban tartsa a nemességet. Bürokratikus rutinnak tűnt, hogy végre sikerült elérni az 1790-es évek diétai bizottságok munkájának folytatását, és ez már biztosíték lehetett arra, hogy sikerül folytatni a diétai munkát. 1828-ban meg is indultak a tárgyalások,

elkészültek az új operátumok. Ezek színvonala elmaradt az 1790-es évek munkálatai mögött, legalább is abban az értelemben, hogy a modern liberalizmus szelleme nem érvényesült úgy bennük, mint ahogy az 1790-es évek munkálataiban a felvilágosodásé. Csakhogy a liberalizmus szelleme már határozottan kísértett; mint 1828-ban a konzervatív Wenckheim József egyik bécsi barátjának írta: „sokan már azokra az elvekre gondolnak, amelyeket majd szép szónoklatokban ki fognak fejteni, s elfelejtkeznek arról, hogy a bizottsági munkákat elrendelő 1791-i törvény csak a meglévő intézmények megjavítását írja elő, de megtiltja, hogy az új alapelvekről akár csak vitázzanak is.”¹⁶³ Részletkérdésekben viszont kemény vitákra került sor, például arról, hogy a jobbágytelki haszonvétel miként bocsátható piacra. Többen is javasolták, hogy töröljék el az ősiséget, a jelenlegi birtoklás alapján tegyék szabadon adhatóvá-vehetővé a nemesi földet.¹⁶⁴ Volt olyan is, aki a zsidók szabad bevándorlása mellett érvelt.¹⁶⁵ Végül a paraszti sors enyhítésében tettek jelentős lépéseket: „Nem kétséges például – írja a kor avatott ismerője, Barta István –, hogy az úrbéri operátum azáltal, hogy bevezette a jobbágytelek szabad adásvételét, a maradványföldről új úrbéres telkeket kívánt létesíttetni, vagy hogy a korszerűbb mezőgazdálkodás érdekében javasolta a legelő és az osztatlan birtokok felosztását és a kilenced megváltásának törvényesítését, hogy az 1791-i bizottság tiltó javaslatával szemben továbbra is megengedte örökös szerződések kötését és a bormérés, valamint a pálínkafozós kérdésében is jelentős kedvezményt adott a parasztnak, jelentősen a korábbi úrbéri javaslat fölé emelkedett.”¹⁶⁶

Erről azonban egyelőre csak a bennfentesek tudtak. A megyéknek ki kellett harcolniuk a későbbiekben, hogy megvitathassák az operátumokat, és 1831–32-ben ezekben a vitákban lépett színre a liberális reformellenzék, amint erre ugyancsak Barta István klasszikus érvennyel hívta fel a figyelmet.¹⁶⁷

¹⁶³ Barta István: „A fiatal Kossuth és kora.” Történettudományi doktori értekezés. MTA KK, D 2349. 103.

¹⁶⁴ Barta: i. m. 137–138.

¹⁶⁵ Barta: i. m. 256.

¹⁶⁶ Barta: i. m. 264.

¹⁶⁷ Barta István: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle*, 1963. 3–4. sz. Ez a tanulmány doktori értekezésének egyik fejezete. Az 1828-as diétai munkálatokról szóló rész sajnos nem jelent meg.

¹⁶⁰ MTA KK, K 609.

¹⁶¹ KFL XIX. 550.

¹⁶² KFL XIX. 558–559.

A kézzelfogható, azonnali eredmények elmaradása miatt a Kazinczy-hoz intézett levelekből csak úgy áradt az a panasz, hogy semmi jó nem várható a diétán.¹⁶⁸ A széphalmi mester is csak kesergett, hogy „bárcsak a pénz dolgáról és a commerciumról szereztek volna valami jó törvényeket!”¹⁶⁹ Egyetlen elégtétele lehetett, hogy Nagy Pálnak az udvar „gyarmati” kereskedelmi politikáját ostromozó alkotmányvédő beszédét lejegyezte, és tovább adta, ugyan némi keserűséggel, mert úgy érezte, a kirohanásból hiányzik az elegancia.¹⁷⁰ Elkeseredettségét csak fokozhatta, ahogy Cserey Miklós kifejtette neki, hogy Magyarország miként viseli közvetett módon „az Ausztriai Birodalom contributiójának felit,” és mindezt „azért hogy a directa contributiónak ¼ részit a többi tartományok elbírhassák”.¹⁷¹

Kazinczy rövid diétára számított,¹⁷² aztán látnia kellett, hogy „hosszabb és haszontalanabb diétánk nem volt”.¹⁷³ Ráadásul számára komoly veszteséggel járt, mert a pert, amelyet felesége örökségéért folytatott, három évre félbeszakította a diéta. Igaz, hogy törvénybe foglalták az Akadémia felállítását, de ő sokáig nem volt híve az akadémiai gondolatnak. (1819-ben még arról írt, hogy „a sokaság egységet s akadémiát óhajt. Azt én is, de csak tanácskozót, nem parancsolót.”¹⁷⁴) 1824-ben amikor meghallotta, hogy a „Túl-aduna [mármint a Dunántúl] arról gondolkozik, hogy ha diéta lesz, Académie Hongroise-t fog alkotni,” akkor azzal fenyegetőzött, hogy „mihelyt azt a hűrt megpendítik, én egyenesen vágok közéjük”.¹⁷⁵ Hallania kellett Széchenyi gesztusáról, és számolta az ezt követő felajánlásokból befolyó summát,¹⁷⁶ így lassan beadta derekát. Ugyanakkor fenntartásainak is hangot adott, mert szerinte a Francia Akadémia „elrontotta” a nyelvet. Az Akadémia az oka, hogy „francia írók nem merték vezetni az olvasókat, mindég ezeknek approbatiójokat keresvén, ezeket követték, s így a nyelv elasszonyosodott”.¹⁷⁷

¹⁶⁸ KFL XIX. 119., 205.

¹⁶⁹ KFL XIX. 217.

¹⁷⁰ KFL XX. 287–290.

¹⁷¹ KFL XX. 313.

¹⁷² KFL XIX. 412.

¹⁷³ MTAKK, K 620. Kazinczy Ferenc: Híztóriai jegyzések. 77.

¹⁷⁴ KFL XVI. 319.

¹⁷⁵ KFL XIX. 223.

¹⁷⁶ KFL XIX. 447., 451–453.

¹⁷⁷ KFL XIX. 461.

Kazinczy talán azt is érezte, hogy ezzel megindul az a kulturális homogenizálódás, amit ő maga is szorgalmazott, de nem akart intézményesíteni és bürokratizálni, már csak azért sem, mert ez – mint tudjuk – szervilizmus-hoz vezet. Nyelvesztétikai megfontolása tehát a nyelv elasszonyosodásáról metapolitikai jellegű. Aztán megérkezett a hír, Vay Ábrahám és Wesselényi örökös titkárságra ajánlották őt, méghozzá tisztességes javadalmazással, és mindössze azt kéri, hogy mérsékelje neologizmusát.¹⁷⁸ Ez valójában már meg is történt, hiszen ő csak „annyiban” tartotta magát neológusnak, „hogy ezt is szabadnak nézem, de a neológiát az ortológiával egyesíteni akarom”.¹⁷⁹ Így aztán postafordultával mondhatott igent a felkérésre,¹⁸⁰ s már tervezte is, hogy Libertas et Concordia! legyen az Akadémia jelszava, „mint egy hollandiainak volt”.¹⁸¹ Abban bízott, hogy bár „az akadémiák parancsolni szeretnének, s a tudományok mezején nem jó dolog a parancsolgatás,” az olvasók számát viszont növelhetné az Akadémia.¹⁸² Aztán tevékenyen részt vesz a szervezésben, az alapszabályokat ő fordította magyarra. A titkárságot végül mégsem ő, hanem Döbrentei nyerte el. Nyelvújításának merészségeit, a sokat emlegetett és büszkén vállalt nyelvrontást is kijátszották ellene, és nyilván félték a kemény kritikustól. Hajlékonyabb, simább titkárra volt szükség. Kazinczy már különben sem tudott volna kiszakadni saját zempléni világából, felcserélni annak megszokott nyugalma a növekedő város nyüzsgésével, bár örömmel láthatta, hogy Kisfaludy Károly 1819-es színpadi sikerei után felfedezte munkáit, és követőjének vallotta magát.¹⁸³ Nagy elégtétel lehetett Bajza József *Széphalom* című 1825-ös epigrammája is:

Nem ragyogok mint Pest, nem mint Buda tornyai, vára;
Törpe vityillóim szalmatető fedezi.
Ámde jön a honfi, s buzgó hálára fakadva
Idvezel: ő tudja, hol kele hajnali fény;

¹⁷⁸ KFL XIX. 570–571.

¹⁷⁹ KFL XIX. 197.

¹⁸⁰ KFL XIX. 578–590.

¹⁸¹ KFL XX. 64.

¹⁸² KFL XX. 303.; v. ö. 356.

¹⁸³ Waldapfel József: *Ötven év Buda és Pest irodalmi életéből 1780–1830.* Bp., 1935. 268.

Hosszú álmom után hol zendült égi varázsszal
 A csalogány, hol nyílt grátia-kényű ajak.
 Fényljenek a büszkék, ne az én kunyhóim. Örömmel
 Rám ismér, áldván tájamat, a hazafi;
 És mikor eltűn majd a hajnal, s déli sugárban
 E haza fényleni fog: szent lesz előtte nevem.

Széphalom ezzel országos szimbólummá emelkedett. És mennyivel másképpen hangzott mindez, mint Berei Farkas András vándorköltő klanciái:

Bár ha maga rút is, de neve Szép-halom,
 Kazintzi Ferentzet benne magasztalom.¹⁸⁴

Ez a dicsőítés 10 forintjába került, mert a fáradhatatlan vándorköltő, aki irgalmatlanul felkereste könyveivel azokat, akiből valamit kinézett, „haramia módra csikara ki” ennyit a széphalmi mestertől.¹⁸⁵ Akadémiai titkárkodás helyett tehát immár saját mítoszában is élhetett Kazinczy. „Tisztelt apánk”-ként tisztelte őt Toldy-Ferenc, 1835-től az Akadémia titkára és irodalomtörténetíró atyja.¹⁸⁶ Ő pedig dolgozott Sallustiusán, *Erdélyi levelek* című művén és önéletírásán. A maga módján persze továbbra is politizált.

Kazinczyban akkor is egyszerre dolgozott valami mély aggodalom és a haladás hite, illetve a szorongás és a remény dialektikája. 1819-ben például örömmel nyugtázta, hogy a Szent Szövetség hatalmasai elnapolták a háborút, és ezért: „Rendes dolog elnézni mint megyen az emberi nemzet dolga a láthatatlan kéz igazgatása alatt. Franciaországban a Napóleon megbuktatása által hány hozzá ragaszkodó francia vádolta az isteneket, hogy a jó ügyet megbukni hagyák, s most hány Napóleonhoz ragaszkodó francia eszmél fel, s hány kiáltja, hogy az istenek csakugyan gondolnak a világgal, még midőn olyat engednek is, amelyen a rövidlátású halandó botránkozik, mert neki ugyan nem lehet nem botránkoznia.”¹⁸⁷ Persze a kisebb-nagyobb megbotrán-

kozásokról jobb volt nem írni, és ezt, ha valaki, Kazinczy tudta. 1827-ben is ezért maradt lakonikus: „Európát rettentő változások várják. Quid sit futurum, tu fuge querere. [Ne fürkészd a jövőt.] De vak az, aki az isteni kezet ki nem ismeri a dolgok folyásán.”¹⁸⁸ Ugyanakkor Kazinczy félt, elmarasztalta a merészeket, így Borsiczky István trencsényi követet, aki 1826 januárjában követjelentéseiben a megyének „igen kemény dolgokat” írt, és pedig azt, hogy a rendek hiába akartak a felső táblával elegyes gyűlést, a nádor megakadályozta, mire a nádor felszólította Borsiczkyt, mondjon le követségéről és menjen haza, mert „őtet szerencsétlenné tenni nem akarja”. Hiába próbált a zempléni követ, Schmidegg Ferenc negyven követtársával a nádornál közbenjárni, hiába vállalta magára Borsiczky követtársa sírva a jelentést, hiába kérte a nádort, „rajta tölts ki bosszúját,” nem használt. Kazinczy pedig nem értékelte a bátorságot, azt sem, hogy Borsiczky még külön elment a nádorhoz és magára vállalta a felelősséget: „Csudálni lehet, hogy ez az ember oly nagyot tudott bukni, pedig valósággal nem lehet menteni cselekedetét. Jól mondják, hogy az okos ember ha bukik, nagyot bukik.”¹⁸⁹ Kazinczy félt, de szívesen emlékezett élete egy-egy bátor fellobbanására. Félt, mert úgy érezte, „a bátortalanság nekem karakteremben fekszik”. Ugyanakkor mindig is megvolt benne a sorsot kihívni kész merészség, és érezte, hogy olyan idők jönnek, amikor a félelmet le kell győzni. Kétszer is leírta „Egy bátor szavam az Abaújszabolcsi gyűlésen Kassán, 1794” című jelenetét. 1827-ben még saját jelenlegi lelki állapotát is beleszőtte: „Vitéz Imre, testvére Jánosnak, ki követje volt e megyének 1825. [-ben] is a dietán, 1793. lefordítá s kinyomtatatta Kassán egy nyomorult firkát e cím alatt *A kömívesek nem jacobinusok*. Péter Szuhányi, exjesuita [Bodenlosz Mihálytól] egy hasonló érdemű munkát nyomtatatta: *A kömívesek jacobinusok*; s a két munka szabadon forga kezekben. De mivel Szuhányi azt is beszélé, hogy II. Leopold császárnak halálát kömíveseknek lehet tulajdonítani – (Leopold maga is kömíves volt, s még Bécsben is buzgó kömíves, s a maga prágai koronázásakor ezeknek adá által nevelésül egy gyermeket) – s az udvar a Szuhányi állítását complimentumnak nem veheté,” munkáját betiltotta. „Amint a parancsolat felolvastaték, az imádkozni nagyon szerető Szent-Imrey Pál megszólala: Quidcumque demum dicamus, Latonii certe Jacobini sunt.” (Azaz: „Bármit is

¹⁸⁴ Berei Farkas András: *A miskolci gyűlés*. 1810. 85.

¹⁸⁵ KFL VIII. 73.

¹⁸⁶ KFL XXI. 448.

¹⁸⁷ KFL XXII. 348.

¹⁸⁸ KFL XX. 279.

¹⁸⁹ MTAKK, K 609 Kazinczy Ferenc: Dietai dolgok 1825–1827. 67–68.

mondunk, a kőművesek bizton jakobinusok.”) Erre „azzal a tüzellel, mellyel a jó mellett a rossz ellen még most is (1827) lobogok, felkelék s szerepeimet Bodenlőszra szögezvén s feleletemet [...] e szöveget mennydörgém: Civitatem miscere et reges sicario more tollere, non Latomorum est, sed Jesuitarum.” [Nem a szabadkőművesek, hanem a jezsuiták keltenek zavart az államban és ők ölik meg orgyilkos módjára a királyokat.] Fáy Mihály figyelmeztette, hogy ezt megtorolják. „Ettől és az illyektől rettegtem én, midőn elfogattam, mert mit vétettem különben?”¹⁹⁰ Egyébként 1794 júliusában sokkal visszafogottabb módon számolt be a jelenetről Hajnóczynak. Szó sem volt mennydörgésről, csak egyszerűen megmondta, hogy Bodenlősz munkája „ugyan teli van a legszemtelenebb kalumníával, mindaz[onált]al az olyan, amely semmi kárt nem tett, és nem tehetett”. Elmondta, hogy Lipótot nem mérgezhették meg a szabadkőművesek, sőt „nagy a gyanú”, hogy ő is az volt. Nagyjából hasonlóképpen nyilatkozott a jezsuitákról, de arra nem emlékezett, hogy megjegyzése nyomán nagy nevetés támadt, és még hozzátette: „Ez eléggé mutatja, hogy a rossz könyv, ha csupa convitiumból áll is, veszedelmes nem lehet.”¹⁹¹

Ami a vétkezést illeti, tudjuk, vétkezett: részt vett a jakobinus mozgalomban, és előtte nemcsak Abaúj megyében, hanem Zemplén, Szatmár, Szabolcs és Bihar megyében is a sajtószabadság mellett szólalt fel a megyegyűléseken,¹⁹² ahol a cenzúra ellen léptek fel.¹⁹³ A most kibontakozó megyei és diétai élet viszont már egyre kevésbé tetszett neki. Valószínűleg kiismerte magát a pártharcokban, de azok taszították is őt. Jellemző, hogy leveleiben nem számolt be senkinek az 1827. októberi zempléni tisztújításról, saját maga számára készített feljegyzésében viszont már annál kritikusabb volt. Ebből a későbbiekben azért is idézünk, hogy jobban érzékeltesük az „érzékeny neoklasszicista”¹⁹⁴ elmagányosodását, azt, hogy mit jelenthetett neki Sallustius.

¹⁹⁰ MTAKK. K 624 Magyar dolgok. Széphalom, 1830. 141. Idézi Kazinczy: *Az én életem*, 161., 623. az 1827-es betoldás nélkül. A betoldás kezdete: „azzal a tüzellel”, vége: „lobogok”.

¹⁹¹ KFL XXIII. 41.

¹⁹² KFL II. 318.; KFL VII. 114.

¹⁹³ MJI I. Szerk. Benda Kálmán. Bp. 1957. 933.; H. Balázs: *Berzeviczy*, 202.

¹⁹⁴ Fried István: *Az érzékeny neoklasszicista. Vizsgálódások Kazinczy Ferenc körül*. Sátoraljaújhely–Szeged, 1996.

Etikai, felekezeti, társadalmi és a képviselői demokráciáról való megfontolások alakították Kazinczy ítéleteit, és még ehhez némi mérgeződés amiatt, hogy az események irányítása a beavatottak kezébe került, és ő is úgy véli, hogy „nem is gyanítánk, mi készül”. Igazában a mágnások előretörése nem tetszett Kazinczynak, nem rokonszenvezett gróf Schmidegg Ferencsel, a diétai követel sem. Leginkább ifjabb gróf Vay Miklós magatartása ingerelte, holott régi tiszteletet érzett Vay Miklós tábornok fia iránt. Láta, hogy „kötelességeit igen dicséretesen vitte”, és amikor az ő „a sedriai referádáján valék jelen, s csudáltam elméjét, szorgalmát, elkészült-ségét”. Aztán megindult az agitáció az új tisztújítás mellett: Vay Miklós aljegyző „elejétől fogva adta az ebédeket a gyűlések alatt”, s neve napján a vacsorát is, ekkor „A csürhe nép vagy magától, vagy mivel valaki szájába adta a sípot, eljövén a vacsorától, tele torokkal kiáltozá, hogy viceispánná báró Vayt kell tenni. S a beszéd mindig közönségesebb leve.” Az is rossz előjel volt, hogy amikor az adminisztrátor Vay Miklóst még májusban tiszteletbeli főjegyzőnek nevezte ki, akkor ez „oly gyermeke-sen piperés elkészült beszédben” köszönte meg kineveztetését, hogy ez a beszéd „velünk érezte, mennyire fogja ezután ragadozni tüze.” Közben megindult a szervezkedés Szemere István alispán ellen, akit „csak Vay által lehetett kitolni” tisztségéből, mert „nálánál nagyobb praeses nem igen van a félországban, ezt vallják ellenségei is, midőn 1821–1824 az a kemény parancsolat üzetett, hogy a vármegyék diétán kívül adjanak katonát, s az adó ne papíros pénzben fizetessék, hanem ezüstben (és így egy forint helyett harmadfél), ő mondá el rettenthetetlen beszédét a gyűléshez az adminisztrátor, báró Malonyay baljánál ülén, 1823. decemberben ő fogatta el katonai kéz által magát, amit a magisztrátus az ő példája nélkül nem cselekedett volna. Egyéb vétke nem volt, mint az, hogy két leányát férjhez adván, két fiat hadnagyokká equipírozván, s ily nagyságú megyét, mint Zemplény, gyűléseink s fixumaink alatt ebédeltetvén s vacsoráltatván, s a vice-ispánysága alatt történt sok introductio s egyéb által magát terhekbe ejtette; és mégis ő volt az, aki nem ezüst, hanem papíros pénzzel fizette-té magát, hogy a szegénységről az elviselhetetlen terhet elfordítsa, Zemplénynek becsületet csináljon, a más vármegyéknek pedig jó példát adjon. A gonoszok mind ezzel nem gondoltak, a jók annál inkább óhajtották, hogy székében tovább is megmaradhasson.” Kazinczy a jókhoz tartozott, akik

„azt óhajtánk, hogy vagy maradjon még mind a három, ahol áll, vagy ha Szemere kimozdul, helyébe Szögyényi, az ezébe pedig Dókus lépje, s ezt annál inkább, hogy a Vay példája útát ne nyisson a mágnásoknak a vármegyei szolgálatokra, s ezekből a nemesi rend általok ki ne szoríassék.” Valójában az adminisztrátor, Szilassy József döntötte el a dolgot, mert ha „nem akarta volna Vay boldogítását, Szemerét ellenségi nem tolhatták volna ki”. Viszont Szilassy „itt azt tartá szemei előtt, hogy neki reformátusnak és nem mágnásnak, óvni kell magát a katolikusok és mágnások gyűlöletétől, s ezeknek karjaikba vetette magát.” Ezek után „15 szekér hozá a bort és főzeléket Golopról”, Vay Miklóstól és Olasziból, Lónyay Gábortól, az ungvári főispán fiától s egész nyáj ökröt hajtottak” Sátoraljaújhelyre, majd itt, a Matolay-kertben „a ferdő-katlanokban főzék a gulyás húst, s a ferdő-kádakba hányák, melyekben a ferdőhely utálatos szajhái fertelmeskedtek latraikkal.” Közben – vasárnap este – szekereken hordták be a voksolókat, akik ettek és ittak. „Báró Vay kiméne közéjük, s elnézé, engedé, hogy ötöt felemeljék, hogy nevét kiáltozzák. Balásházi János, mint egy verbungos jára fel s alá az utcákon, s a Vay nevét adta a csűrhe nép szájába.” A részek álomba is merültek, de az alvóknak az ellentábor elmeszette a gatyá madzagát, némelyiknek ruháját is elvitték. Hétfőn, „októbr. 15d. reggel a reform. templomba menének Szent Lelket venni, azt a katolikusok azelőtte való nap (vasárnap) vettek, valóban bosszantására s gyalázatára a religiónak. Én ablakomból néztem ezeket az Istennel és hazával játszókat.” A vármegyei ház udvarán Vayt asztalra állították. Közben kidőlt egy eperfa, mert sokan másztak fel rá, és mialatt közfelkiáltással választottak, a kidőlt fa lombjai közt a voksolás alatt „egy kortes (így nevezék a részeg nemest)” aludta ki alkoholmámorát. Azonban még így is vigyázni kellett, mert amikor az adminisztrátor – hogy a mágnások kedvében járjon – Szemere Pétert, második aljegyzőt nem jelölte főszolgabírónak, „kinél sem jobb fej, sem jobb író, sem jobb szóló, sem tisztább lelkű ember a magisztrátusban nem volt”, akkor a nemesség zúgni kezdett, Kandó Gábor mondta is az adminisztrátornak, hogy „kétezer neki dühült emberrel nehéz bánni”. Úgy látszik az eddig egymással szembenállók most együtt elégedetlenkedtek. Amikor az adminisztrátor Szemere Péter nevét vetette fel, akkor „gróf Dessöffy Sámuel tüzzel szólal meg, s ezt mondá: A Mélt. Úr az arisztokratákat most veté alá az alnemességnek, lássa, mint kapja ki kezek-

ből megint. Az adminisztrátor emlékezteté a mágnásokat, hogy mágnásnál, szegénynél a juss egy, s míg a mélt. urak a háború idején kényén élnek ide haza, a súlyt az alnemesség viseli.” Az adminisztrátor még „mágnási despotizmust” is emlegetett, mire a mágnások búcsú nélkül elmentek. Kicsit mindenki kárvallottja lett a nagy eseménynek, Vaytól a kortesek száznegyven pár kést, villát és kanalat vittek el. De „egyike a legundokabb tetteknek Balásházi Jánosé volt”, aki azt hangoztatta, hogy nem akar állást, de aztán öccsét, Tamást kifúrta a szolgabírórságból, mert öccse érdemeit „magára vonta által”. Egyébként: „Nagyobb restaurátor nem vala mint Balásházi János. Ki-ki azt jövendölé, hogy hivatalt keres, de protestált, hogy nem.”¹⁹⁵

Tanulságos történetet örökített meg Kazinczy, mert nem egyszerűen az eseményekről vall, hanem jelzi azt is, hogy milyen világban kellett a szépet és a jót keresni, kiemelni az ízlés jelentőségét. (Ma is tapasztalhatjuk, ízlés nélkül nincs demokratikus kultúra.) A történetben szépen kirajzolódnak Kazinczy lojalitásai, egy tisztességre törő református közép-nemes lojalitásai, aki a megyei tisztségek elosztásakor a felekezeti egyensúlyt tartotta kívánatosnak, mint református, és a köznemesség pozícióinak biztosítását, mint közép-nemes, aki ugyanakkor büszke volt arra, hogy felesége – Török Sophie – grófnő. Státusának megfelelően igyekezett élni, mert, aki nem azt teszi, „nevetséges lesz”,¹⁹⁶ viszont életszínvonala alatta maradt a mágnásokénak, akikkel alapvetően egyenlőnek tartotta magát, tudva azért, hogy a rendi és a vagyoni hierarchia magasabb fokán állnak. (A hozzá hasonló vagy talán némileg jobb körülmények között élő Berzsenyi Dániel például Wesselényi látogatásakor így fogadta a vendéget: „Nagy szerencsémnek nézem, hogy a méltóságos báró úr magát megalázza csendes házamhoz.”¹⁹⁷) Éppen ezért próbálta Kazinczy valamiféle szellemi mentorként a mágnás Wesselényi Miklóst és részben Széchenyi Istvánt irányítani. A munka összekötött, egyenlővé tett, és a közép-nemes a mágnásokon keresztül is hatott. Tisztelte Vay bárót és szerette Dessewffy grófot, de elmarasztalta őket, mint mágnásokat, hiszen szellemileg fölöttük állt. Ugyanakkor szolgált a mágnásoknak, 1830-ban ő írta az új főispán, Majláth Antal beavatása al-

¹⁹⁵ MTAKK, K 624 Magyar dolgok. Széphalom, 1830. 48–54.

¹⁹⁶ KFL XXII. 93.

¹⁹⁷ Berzsenyi Dániel: *Összes művei*. Szerk. Döbrentei Gábor. Buda, 1842. 82.

kalmával Vay Miklós alispáni köszöntő beszédét.¹⁹⁸ Erkölcsi megfontolásokból viszont nem szerette Balásházy Jánost. Márpedig ez a készülődő liberálisok egyik jeles alakja volt, s olyan reformeszméknek adott hangot, amilyeneket később Széchenyi István foglalt bele a *Hitelbe*.¹⁹⁹ Ő lett a kaszinó egyik főszervezője is. Kazinczy olykor információt cserélt vele,²⁰⁰ de nem becsülte sokra, és amikor Balásházy akadémikus lett, meg is jegyezte: „Nem tudom mire.”²⁰¹ Kazinczy a kaszinóért sem lelkesedett,²⁰² márpedig ez annak ellenére, hogy a nyilvánosság fóruma volt, szekularizált szabadkőműves páholynak volt tekinthető. Mintha baljós előérzetei lettek volna.

¹⁹⁸ Högye István: Adatok Kazinczy Ferenc közművelő tevékenységére. *Széphalom*, 1995. 7. k. 292.

¹⁹⁹ Barta János: Balásházy János pályafordulása. *Történelmi Szemle*, 1958. 1–2. sz.; Tilkovszky Loránt: *Balásházy János*. Bp., 1970.

²⁰⁰ KFL XX. 50.

²⁰¹ KFL XXI. 411.

²⁰² KFL XXI. 432.

KOSSUTH LAJOS = CATILINA? AVAGY PÁRHUZAMOS ÉLETRAJZTÖREDÉKEK

Kazinczy Ferenc baljós előérzetei akkor törtek fel, amikor 1831. január 24-én Kossuth Lajos először lépett a széles nyilvánosság elé, és a vármegyei gyűlésen azok között szólalt fel, akik felelősségre vonták Vay Miklóst, mert az országgyűlésen a megye követeként a kormányzat mellett szavazott, vagyis utasítása ellenére megszavazta a felemelt újonclétszámot.²⁰³ Kazinczy valósággal megrettent, még aznap éjfélkor megírta egyik ismerősének, Barkassy Imre bécsi ügyvivőnek a történeteket és azok előzményeit:

„A tüzes hazafiak ugyancsak viselik magokat, oly dolgok estek a gyűléseken, aminek példáját még sohasem láttuk. Emlegetének Titust, Nérót, Caligulát, Domiciánt, Don Miguelt, X. Károlyt, a spanyol királyt, s mindezt a gyűlésen, hol ezek a nevek, ha ugyan jól látok, helyén kívül vagynak. Készületek esének, hogy majd, ha a követek megjönnek, számadásra vonják őket.

B. V[ay] Miklós végre szombaton, 22. beérkezett, s az egyik teremtése, Kossuth Lajos, amennyire tudom, nem láttatá magát, sem B. Wécsey Pál, és talán Soós János sem. Ma végre ma, hétfőn megtartatott a régen várt gyűlés. [...] Szóltak Kossuth Lajos, Soós János, B. Wécsey Pál. Az első két kezét csipejére rakván fel, s úgy mintha kezében volt volna a vérontás szövétneke – Soós hosszasan és felette tudósan s felette hidegen – B. W Pál mint szokott. Mídon Kossuth elkezdé a beszédet, azt bocsátotta előre, hogy ő nem personalitás sugallatiból, hanem a jó szeretetéből fog szólni; ugyanazt mondá Soós is, s azonban minden látta, hogy az csak beszéd; és itt csak az a szél, hogy itt, mint Carthagóban, a rosszul harcolt generálist meg kell ölni. Kelemen és Janthó Dániel urak beléugratának szavaiba, s erre láрма lett. Kossuth fiskális akciót kívánt ezek ellen, mert azt mondák, hogy amit Kossuth mond, az csak egy-két ember szava. Erre kellett volna látni a Kossuth szörnyű tüzét; Napóleon a maga boldogsága zenitjében nem viselé magát fentebb hangon. Állás, hang, tekintet mutatá, hogy itt ő az úr. Azonban a fiskális akció elmarada; nem is tudám, mint lehetett volna azt ezért rendelni.”²⁰⁴

²⁰³ Erdmann Gyula: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc, 1989. 12–13.

²⁰⁴ Gálos Rezső: Kazinczy levele. *Irodalomtörténet*, 1951. 2.sz. 228.

Másnap Kazinczy további két levélben is említette az esetet. Az egyikben Kossuth „oly tüzzel, mintha kezében volna a zendítés szövétneke, két kezét csipejére rakván, képzelhetetlen vakmerőséggel tartá beszédét”, a másik levélben „két kezét csipejére rakván fel, és oly kevély tüzzel, mint egy dühre gyújtott Catilina”.²⁰⁵

Kazinczy leveleiben ugyancsak bőbeszédű volt, de az információkat gondosan adagolta, és egyazon dologról is kinek-kinek eltérő módon írt; egyik tisztelője, Bajza József szerint „hét különböző személynek hétféleképpen”.²⁰⁶ Ez láthattuk, túlzás, de Kossuthról egyértelműen nyilatkozott, ezért érdekes lehet a Kossuth-jellemzés szimbolikája, és a szembenállásban fellelhető vagy talán csak abba belemagyarázható szimbolikus tartalom, tartalmak is.

Lehet valami szimbolikus abban, ahogy Kazinczy szövétneket látott és adott Kossuth kezébe. A fény a széphalmi mester számára is szimbólum volt; egész életében a fény és a sötét harcában élt. Amikor félt, akkor is. 1809-ben így vallott:

Mivel tehát példát nem adhatunk,
Adjunk tanítást: Fényt! ha jól lehet, jól;
Ha nem lehet jól, úgy ahogy lehet.

Mintha lenne is valami szimbolikus jelleg *szövétnek* szavunk jelentés-változásában. Ezen szláv eredetű szó a magyarban ugyanis először valószínűleg gyertyatartót jelentett, aztán fáklyát.²⁰⁷ Mondhatnánk, hogy a tűz, amely évtizedeken keresztül Kazinczy mécsesében világolt, Kossuth fáklyalángjában csapott magasra? Mennyire tükrözheti a szembenállás a változás dinamikáját? Elmondható-e, hogy az ún. feudális nacionalizmus, vagy a konzervativizmusba váltó felvilágosult szemlélet és a modern polgári nacionalizmus került szembe? Vagy Kazinczy, az egykori irodalmi vezér és Kossuth, a majdani politikai vezér szembenállása a nacionaliz-

²⁰⁵ KFL XXI. 456., 459. Az egyik levél címzettje: Bártfay László, a másiké Szemere Pál.

²⁰⁶ Kazinczy Ferenc: *Levelek*. Szerk. Szauder Mária. Bp. 1979, 755.

²⁰⁷ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III.* Főszerk. Benkő Loránd. Bp., 1976, 799.

mus fejlődésének logikáját tükrözi, a kulturális szakaszból való átmenetet a politikai agitációba? Vagy csak egyszerűen a közös eszmények jegyében fordul szembe a mérsékeltebb liberális a radikálissal? És még személyi ellenszenv is színezték a kemény Catilina-minősítést?

A kérdés indokolt, és több mint öncélú szellemi játék. A válaszok lehetőségei részben nyitottak, erre éppen a jó barát, Dessewffy József példája figyelmeztet, éspedig az, ahogy a liberális reformellenzékhez való viszonya alakult. Miként folytatódott tehát a párhuzamos életrajz Kazinczyval?

DESSEWFFY JÓZSEF: „HAZÁNK ELSŐ RAGYOGÁSÚ DÍSZÉ”

Gróf Dessewffy József az ország egyik legműveltebb, ha nem a legműveltebb embere volt.²⁰⁸ Írónak igaz műkedvelő, olykor kínos érzés olvasni, és ezzel Kazinczy is tisztában volt. Amikor barátja eszmefuttatását a magyar nyelvről lemásolta, akkor egyúttal stilizálta is azt.²⁰⁹ Mi tagadás, amilyen lebilincselőek Dessewffynak a Kazinczyhoz intézett politikáról szóló levelei, olyan nehézkesek a könnyednek szánt *Bárfai levelek*, amelyeket 1818-ban sikerült kiadnia. Jellegzetes vonása az amatőr íróknak, hogy magánmegnyilatkozásaik jobbakként, mint azok, amelyeket a nyilvánosság elé bocsátanak. Dessewffy nyilván tartott a cenzúráról, amellyel többször is meggyűlt a baja. Ugyanakkor sikerült egy-egy kemény mementót becsempészní, például, amikor beszámolt egy „kolompért kapáló emberrel” folytatott beszélgetéséről, hogy aztán így vonja meg a tanulságot: „Többet tanulhatnak az ország nagyjai a föld népét illető dolgokban az illetén mező fiától, mint száz aktarásokból”.²¹⁰ Dessewffy méltán érezhette, hogy ez alkalommal sikerült Kazinczyt felülmúlnia, mert a széphalmi mester *Erdélyi leveleit* nem tudta kiadni, főleg a cenzúra akadékoskodása miatt, de aztán azért sem, mert mûgondja foglyaként állandóan újraírta, és a végén már akkor sem adta ki a kezéből, amikor elhárulhattak volna az akadályok. Barátságuk egy kis epizódtól eltekintve felhőtlen volt. Olykor Dessewffy gyanakodott ugyan, hogy barátja nem tartja őt sokra, sőt egyszer még azt vélte, hogy a széphalmi mester egyik epigrammájában éppen őt szerkesztette ki. Az öregedő Kazinczy okkal emlékezhetett úgy, hogy életének Kis János és Dessewffy József „a legfőbb kevelységei; ők és azon kevesek, kik hozzájuk hasonlítanak”.²¹¹ Ezek száma valóban kevesbedett, mert Berzsenyi éppen Kölcsey kritikája miatt hidegült

²⁰⁸ Poór János: Politizáló, művelt földesúr. *Klasszika és romantika között*. Szerk. Kulin Ferenc, Margócsy István. Bp., 1990, 148–158.

²⁰⁹ Miskolczy Ambrus: „Egy két szó a magyar nyelvről, literatúráról, és annak közönségessé tételéről s elterjesztéséről a hazában” Dessewffy József (kétszer is) elutasított értekezése a magyar nyelvről (1808, 1816.) *Levéltári Közlemények*, 2009. 80. évf. 299–327.

²¹⁰ Dessewffy József: *Bárfai levelek*. Miskolc, 2004, 110.

²¹¹ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Szerk. Lengyel Dénes. Bp., [1943.] 134.

el a széphalmi mestertől, aki igyekezett magát távolságban tartani az elmérgesedő vitától. Kölcseyre viszont Kazinczy neheztelt meg a lasztóci levelek miatt, Csokonaitól pedig annak halála után távolodott el. Érdekes viszont, hogy Csokonai megítélésében realitás volt Dessewffy József, mint a széphalmi mester. Ez ugyanis egyre inkább elítélte azt, amit vulgárisnak tartott, és nem felelt meg az ő szépségeszményének, s amikor Csokonairól nyilatkozott, nem utolsósorban a kortárs vulgaritást akarta támadni. Kölcsey is hasonlóképpen járt el, Dessewffy viszont Csokonai védelmére kelt.²¹² Kiállításának már arisztokrata mivoltának köszönhetően is társadalmi súlya volt. Diétai szereplései miatt országos politikusként számított, a – Trócsányi Zsolt által találóan jelzett – merkantilista ellenzékiiséget képviselte.²¹³ Az ország gazdasági önrendelkezésének volt a híve, a társadalmi tagozódás valóságát látva, a rendi kereteket nem akarta sem radikálisan lebontani, sem átmagyarázni, csak akkor, ha megvannak az árutermelés zavartalanságát biztosító feltételek, ha Magyarország megszűnik Ausztria merkantilista gyarmata lenni. Ennek a szempontnak rendelt alá mindent, miközben a maga módján – mint láttuk – a modern nacionalizmus elkötelezett híve és teoretikusa is volt. Berzevicytől ez választotta el, de a modern világ eszménye összekötötte őket. Dessewffy József le is fordította barátja kérésére azt a „munkácskát, mely – mint fordítóként előljáróban írta – a bécsi kongresszusként beadvánnyal beadvánnyal, de amelynek eddig mint látszik kevés sikere és következménye lehetett.” Mégis: „Sok jót tett a bécsi kongressz és a még jobbnak reménységét nem ragadta el a népektől eloszlásával. Kezdi már Burkusországban a harmincadok alatt nyögő kereskedelem békóit tágitani. Így lesz idővel másutt is, mert az igazság végtére keresztül veri magát még a századok káros ítéletein is. A legkülönbözőbb, legerőtlenebb polgárnak olyan gondolkozó lelke lehet, mint az első s leghatalmasabb miniszternek. Ez a gondolkozó emberek lelke közösülésbe helyeztetni mint ennen magát, mint a jelenvaló időt a jövővel, és a lélekerők hatalmasabbak a testiéknél, mert azok indítják meg mindenkor végtére ezeket.”²¹⁴

²¹² Dümmerth Dezső: *Írástudók küzdelmei*. Bp., 1987, 50.

²¹³ Trócsányi Zsolt: *Wesselényi Miklós*. 1965, 131.

²¹⁴ Az északi kereskedelem terjesztéséről. A bécsi szerződés gyűlésének bemutatta német nyelven Berzevitz Gergely, Bétsben 1814-dik esztendőben. *Tudományos Gyűjtemény*, 1817. IV. k. 3–32. (idézet ld. 3–4.)

1825-ben Dessewffy *Felső Magyar Országi Minerva* címmel Kassán lapot indított, Kazinczy biztatására is. Tette a pesti sajtótól való függetlenedés és a verseny igényét juttatta kifejezésre, de jelezte a szellemi differenciálódását is, a magyar kultúra sokszínűségének valóságát.²¹⁵ Kazinczy több olyan cikket is közölhetett, amelyet már korábban tervezett, de fórum nélkül nem készített el, csak most.²¹⁶ A sokszínűség megnyilvánulása a botrány, és ez sem maradt el. 1825-ben József a „lélekerők” erősítésének szellemében köszöntötte Széchenyt *A szép példa* című versével. A cenzúra azonnal betiltotta folyóirata azon számát, amelyben megjelent a vers, és nem is ok nélkül, hiszen az ilyen kitételek, mint „Nem német ám még e haza,” vagy „Északra nézsz, s látva elé remegsz” sértették a birodalmi harmónia eszményét, akár a zsarnokölő Brutusok felemlegetése. Az sem tetszhetett a cenzor mentalitásának, ahogy Dessewffy a spanyolokat megemlíttette:

Kik, mint mi, úgy tűrnek kesergve,
S hívek a szenvedelemben is csak.

A rendőrminiszter Sedlnitzky átiratában ezt a két sort róttá fel.²¹⁷ Kazinczynek viszont tetszett ez a kitétel, mert aláhúzta, a lapszélre pedig odaírta: N[ota] B[ene].²¹⁸ Dessewffynak is tetszett, hogy 1828-ban még Széchenyi szobájában „nagyon csinosan festett képem is fel van függesztve szobájában”. Örült, amikor Széchenyi bevonta a pesti kaszinó szervezésébe, mert „így tartják magokat a legjobb okos emberek legokosabbnak, a nyilvánosság leple alatt kivinni jó céljaikat.” Aztán a jegyzőkönyvben, „ahol a kaszinónak céljáról volt szó, azt tették, hogy az oly gyülekezet, melyben tudományos dolgokról értekeznek, de a kitétel így szemet szűrt volna, és egy titkos társaság kifejlését gyaníthatták volna, a szó helyett tehát *értekezésnek* azt

²¹⁵ Fenyő István: *Felső Magyar Országi Minerva* (1825–1836). *A magyar sajtó története*. I. Szerk. Kókay György. Bp., 1979. 330–337.

²¹⁶ Például Kazinczy Ferenc: Wieland Adelung ellen: Mi a tiszta németiség? (*Wielands Werke. Supplem. VI. Band.*) tükörül azoknak, kik nyelvrontást emlegetnek s ezt kérdezzetik: mi a tiszta magyarság? – s intésül a szere felett merészeknek. FMOM 1825. július. 272–289. Ezt a cikket 1816-ban már tervezte. Kölcsey Ferenc: *Levelezés*. I. Szerk. Szabó G. Zoltán. Bp., 2005. 481.

²¹⁷ MOL, A 39 1826:5649.

²¹⁸ FMOM 1825. IV. 501. MTAKK, M. nyelvt. 4-41. 132.

tétettem *beszélgetésnek*”.²¹⁹ Eddig tehát felhőtlen az együttműködés, annál is inkább, mert a diétai bizottmányban Dessewffy a sajtószabadság és a cenzúra ellen lépett fel, az angol példát tartotta követendőnek, és különvéleményét Lipcsében is kiadta.²²⁰ Közben azonban 1830 elején megjelent a *Hitel*, és az öreg Dessewffy *Taglalat* című röpiratában szokatlan hevesseggel támadt rá Széchenyre. A sors különös ironiája, hogy a reformkori romantika egyik előkészítője, aki közérthető és mindenkire szóló irodalom mellett kardoskodott, és egyben az eredetiség programját karolta fel, most nekiment annak a könyvnek, amely mindenkire szólt, olyannyira, hogy Erdélyben még román fordításának is híre ment, és a gubernium ez ügyben nyomozást rendelt a mélyen eredeti és romantikus kötetnek.²²¹

Szokatlan volt a hév azért is, mert Dessewffy korábban Berzeviczy anacionális nemességellenességét nem bírálta ilyen élesen. Igaz, a kaszlonnici barát gazdaságpolitikai írásaiból a bécsi gazdaságpolitika bírálatával messzemenően azonosult. Anélkül, hogy azt felemlítette volna, felidézte levélváltásaikat, ahogy egymás nézeteit megvitatták, és közölte Berzeviczy egyik levelét is a barátságról és az egymásnak ellentmondó nézetek iránti türelemről.²²² Nyilván elvárta volna, hogy Széchenyi tőle levélben tanácsokat kérjen. Alighanem az lepte meg, ahogyan Széchenyi Berzeviczy társadalomkritikáját folytatta. Tulajdonképpen nem is utalt erre a mozzanatra, Széchenyiről pedig nem tudni, hogy ismerte-e elődje munkásságát, bár atyja könyvtárában megismerhette, annál is inkább, mert apja sokra becsülte Berzeviczyt. Azonban egyiküknek – sem Széchenynek, sem Dessewffynak – nem állt érdekében erről nyilatkozni. Széchenyi a maga újszerűségével akart hatni, Dessewffy ezt akarta gyengíteni, és ez könnyebbnek tűnt, ha nincs tekintélyes előd. Ugyanakkor kimondatlanul is azt az éles hangnemet vette át, amellyel Kazinczy lépett fel Berzeviczy ellen, és miként Kazinczy (és részben ő) azzal vádolta Berzeviczyt, hogy befeketíti Magyarországot a közvélemény előtt, ezt tette most ő Széchenyi

²¹⁹ OSZKK, An. 10825. Dessewffy József naplója 1828 Pesten. 23., 28.

²²⁰ Joseph Dessewffy: *Ueber Preßfreiheit und Büchercensur im Allgemeinen und mit besonderer Beziehung auf Ungarn*. Leipzig, 1831. 64.

²²¹ Gergely András: *Széchenyi István (1791–1860.)* Pozsony, 2006. 42–59.

²²² *A «hitel» cz. munka taglalatja*. Kassa, 1831. Gróf Széchenyi István: *Hitel* Szerk. Iványi-Grünwald Béla. Bp., 1930. 517–518.

ellenében. Azt hangoztatta, hogy túl sötét képet vázol fel a nemességről, miközben ő maga is szorgalmazza a nemesség hozzájárulását a megye fenntartását biztosító adóhoz, az utak fenntartásához, sürgeti a jobbágyi szolgáltatások megváltásának lehetőségét, és felveti a paraszti országgyűlési képviselői igényét.

A nemesség-kritika nem volt új, de új volt a *Hitelben* a hangneme, az önmarcangoló azonosulás, a kritika és önkritika összeszövése, és egyben az önbizalom, valamint az öntevékenységre való biztatás, ami egyben a rendszer radikális megváltoztatásának igényével társult anélkül, hogy a bécsi gazdaságpolitikát támadta volna. Polgári magántulajdon a feudális birtoklás helyett, árutermelés szabad emberekkel. Igaz, Széchenyi a polgári jövő vízióját világosabban vázolta fel, mint az átalakulás módját, amelyből igazában egy mozzanatot állított előtérbe, a hitelképességet és a hitel fontosságát. Eszerint árutermelés nincs hitel nélkül, de nincs hitel a feudális birtokviszonyok közepette sem. A felvilágosodás szó- és gondolatkészletét mozgósította Széchenyi, de a romantika jegyében. Alapvetően új volt az a személyes, vallomásos hang, amely közvetlenül és másképpen szólt az olvasóhoz, mint a korábbi értekezések. Úgy élt az ész és szív kettősségét hangsúlyozó régi közhellyel, az ész és szív korabeli divatos szemléletében rejlő lehetőségeket is úgy használta ki, mint addig senki más, amikor érzelmileg és hangulatilag is fel tudta ajzani olvasóját programja elfogadása érdekében.

Dessewffy nem a víziótól rettent vissza, hanem az átalakulás lehetséges radikalizmusától, holott az korántsem volt olyan radikális, mint Berzevics azon terve, mely szerint a jobbágy tulajdonként megkapja az úrbéres földet és szolgáltatásait megváltja. Széchenyi, akár Dessewffy, földesúri tulajdonnak tekintette az úrbéri földet, és ezzel a jobbágy eleve rosszabb alkuhelyzetből indult volna.²²³ A *Taglalat* szerzőjét alapvetően a *Hitelben* jelzett eszmék radikalizálódásának lehetősége aggasztotta, ezt támadta kimondatlanul is, és a vita ebben is újszerű, hiszen a felvilágosodásból kilépő nemzeti elkötelezettségű térben zajlott – közösnek vallott célok tételezésével – az eszközök fölött. Láttuk, hogy Dessewffy milyen pontosan jelezte a rendszerváltozás igényét és lehetőségét, önkritikusan keseregve, hogy az arisztokraták inkább cacokraták. Mikor viszont előlépett egy libe-

²²³ Orosz István: *Széchenyi és kortársai*. Debrecen, 2000. 34.

rális arisztokrata, baljós sejtelmek támadtak. Ő, aki alaposan ismerte Kantot, megrettent, amikor az arisztokrata eleget tett a kant „sapere aude”= „merj tudni” követelményének, mert tudta, hogy a tudást cselekvés követi.

Dessewffy a maga érveit – a dolgok természetéből következően – versben foglalta össze a legtömörebben:

Gondold meg, mi kevés honunkban a majorátus
Mennyi a tékozló, milyen a bécsi viszony,
És hogy nincsen arány az emésztők közt meg azok közt-
Kik nem elég kézzel szelnek izzadva ugart,
És hogy elég nálunk már most is a fürge szakálos,²²⁴
S még az egész nemzet nem magyar ajkú csoport,
És hogy nincs gabonás törvény, mint Temze vidékén,
S még a robottal is ám mily pici a nyereség,
Mert nincs fárasztóbb s kockásabb munka világon
Mint a költséges földműveléses ipar.
Mint kell törni fejed, hogy a termést által is által
Változtatva tehesd, végtire pénz-böcsüvé,
S ekkor is az papiros csak többnyire, melyet a Bécsben
Húzott penna-vonás megpicinyíthet igen.
A papiros pénznek le-leszállítása neked csak
F[r]ázis, goldot [aranyat] hát tenni hazádból akarsz?
Mennyi előzmény kell még, míg odajutni lehessen,
A hova szárnyas eszed minket emelni kíván,
Felséges, hogy akar, de ne lőjön rögtön az égbe,
A hova még a sas is halk repüléssel ered.

Később Dessewffy József átnézte versét, és mellé írta: „Túl élvén már korát, elmaradhat”.²²⁵ Ekkor már ő maga is túlélte korát, pontosabban a kor őt, hiszen közben szerencsétlen módon összekapott a fiatal Bajza Józseffel, aki kíméletlen kritikájával azt is meg akarta mutatni, hogy az írói respublikában mit sem számít a grófi cím: „Ő biográfus, poéta, grammati-

²²⁴ Ez a zsidókra való utalás még idegen a *Taglalattól*, amelyben a szerény, szorgalmas, pontosan fizető zsidó vállalkozót mutatja be. (611–612.)

²²⁵ MOL, P 95 Dessewffy család, 3. cs. 829.

kus, esztétikus, meg minden, s végtére semmi, s éppen azért semmi, mert minden.”²²⁶ A professzionális értelmiségi taposta így el a műkedvelőt, aki 1826-ban még – Kazinczy szerint – „hazánk első ragyogású díszé” volt.²²⁷ Mélyen igaztalan minősítés „a semmi, mert minden”, de az irodalmi reszpublikában érvényesülő minőségigény logikus megnyilvánulása.²²⁸ És ezek után jött még a válasz a *Taglalatra*: a *Világ*. Ez jelezte, hogy a politikai reszpublikában sincs irgalom, ha elvekről, programokról és hatalomról van szó vagy szellemi fölényről. Széchenyi tovább árnyalta saját álláspontját, finom dialektikája kikezdetetlen volt valamennyi időközben jelentkező kritikusa számára. Egyszerre magasztalta fel és marasztalta el a nemességet, hiszen „a jó szerencsén kívül” neki „egyedül köszönhetjük fennmaradt polgári létünket, de egyszersmind azt is, hogy szinte minden keresztény nemzetek közt leghátrább vagyunk”.²²⁹ Ehhez társult még a mágnások osztorozása, mert tőlük várt a legtöbbet. Utánozhatatlan volt egyelőre az is, ahogy Széchenyi a maga kezdeményezéseit általános emberi mozzanatokhoz és értékekhez tudta kapcsolni. Például a kaszinó kapcsán először azt hangoztatta, hogy „a kultúra s civilizációnak első talpköve a szabadság, a másik a vetélkedési ösztön,” és ebben a kaszinó műhely, eszköz.²³⁰ Ez még jobban fájhatott Dessewffynek, mint a nemesség-kritika, hiszen a kaszinó-alapításban társ volt. Ugyanakkor mit szólhatott ahhoz, amikor szinte annak parafrázisát hallotta vissza vitapartnerétől, amit – minden valószínűség szerint – ő írt Berzeviczy 1802-es diétáról szóló értekezésének függelékébe a nemzet fontosságáról. Lássuk a két maximát! Íme a Dessewffyté: „...ha ma nemzet lennénk, holnap már nem lennénk gyarmat.”²³¹ Széchenyi maximája a következő: „Nincs nagyobb szerencsétlenség, mint [...] oly vidé-

²²⁶ Bajza József: *Toldalék. És:revételek a Conversations-lexikoni pörhöz gróf Dessewffy József ellen*. Székes-Fehérvár. 1830. 11.

²²⁷ KFL XX. 99.

²²⁸ Fenyő István: *Az irodalom reszpublikájáért. Irodalomkritikai gondolkodásunk fejlődése 1817–1830*. Bp. 1976. 36–37.

²²⁹ Széchenyi István: *Ílág vagy is felvilágosító töredékek némi hiba s előítélet eligazítására*. Pest. 1830.

²³⁰ Széchenyi: *Ílág*, 343–344. 353.

²³¹ [Gregor von Berzeviczy:] *Ueber den ungarischen Reichstag vom Jahre 1802. Magazin für Geschichte, Statistik und Staatsrecht der österreichischen Monarchie*, I. Göttingen, 1806. 144.

ken születni, mely úgy szólván nem haza, s melyet nem lak nemzet”.²³² De hogyan legyünk nemzet? Széchenyi szerint immár a kormányzattal együttműködve, és ezzel már a formálódó reformellenzéken belüli élesebb konfliktus lehetősége is elmélyült.²³³

Nem igaz, hogy „amely szabadelvű nézeteket hirdetett – Dessewffy – a cenzúra eltörlése dolgában, oly makacs konzervatív magatartást tanúsított Széchenyi reformtörekvéseivel szemben”.²³⁴ Valójában még önkritikát is gyakorolt, amikor Teleki Józsefnek azt írta, hogy „a *Hitel* csak a *Taglalattal* együtt véve meglehetősen egy könyv, melyből egy harmadik, jó könyv támadhat végre”.²³⁵ Aztán egy évtized múlva – fiának, Aurélnak írva, és talán nem is célzat nélkül – elutasította Széchenyi Kossuth-ellenes fellépését: „Én kontárbab értekezést az észről és szívről soha sem olvastam még sehol is, mint gróf Istvánét a *Kelet Népe* című vastag munkájában. Azonban sok megbozósítható neki eddigi köz nagy tettei miatt, és én semmit se kívánok úgy, mint azt, hogy munkája közte s Kossuth közt ellenörködést, nem pedig végképeni megosztást, megszakadást és e felekezetes hazában két nagy ellentétes pártot hozzon létre.”²³⁶ Széchenyinek szólt a következő intése is:

Nemzetedet rontod, mikoron csak néki, nem együtt
Kormányzatnak adod honi bajjokat okul.

.....
Érdekeket kell ám összeegyeztetni, nem öntni
Tömjént vagy gyúló indulatokra olajt.²³⁷

Dessewffy József nem épült be a liberális reformellenzékbe, de a maga módján előkészítette annak fellépését, még akkor is, ha Kazinczy egykori barátja, stílusának csodálója, most már a napról napra gazdagodó nyelvhasználatról is elhatárolta magát. Két fia viszont az újkonzervatív irány-

²³² Széchenyi: *Világ*, 348.

²³³ Gergely András: *A magyar reformellenzék kialakulása és megszilárdulása (1830–1840). Magyarország története*. 5/2. Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vörös Károly. Bp., 1983. 685.

²³⁴ Ferenczy József: *Gróf Dessewffy József életrajza*. Bp., 1897. 86.

²³⁵ *Gróf Dessewffy József munkái*. III. Levelek. Bp., 1888. 177.

²³⁶ *Gróf Dessewffy József munkái*. III. 281.

²³⁷ MOL, P 95 Dessewffy család, 3. cs. 846.

zat kialakítója lett, mintegy rácafolva Kazinczy minősítésére: „Principes Juventutis Hungaricae” (a magyar ifjúság legjobbjai).²³⁸

Az újkonzervatív irány újszerűsége abban rejlett, hogy a kormányzattal szövetkezve a rendi alkotmányosság fórumain próbálta a reformellenzék hátterbe szorítani, miközben a haladás igényét, valójában inkább majdani haladást hirdetett. Reformtevékenysége liberális ellenreform volt, a társadalmi érdekek egyeztetése helyett a rendi tagolódás kínálta társadalmi elmentétek kihasználására törekedett, a kisnemesség egzisztenciális félelmeit kamatoztatta, hogy hivatalt és diétai követi helyet biztosítson magának.²³⁹ Elképzelhető, hogy a két Dessewffy-fiú az atyjukat ért támadások miatt is fordultak szembe a liberálisokkal, akiktől bizonyos elemeket átvettek. Például a konzervatív folyóirat címét, a *Világot*, éppen Széchenyi *Taglalat*-ra adott válaszáról nevezték el, bár akkor tiltakoztak a könyve ellen a Dessewffy-fiúk.²⁴⁰ A Széchenyi-ellenes primitív reakciót Majláth János képviselte, aki 1833-ban a *Stadium*-ról modern spicilijelentést írt, amelyben elemezte a mű tartalmát, és a maga helyzetének a jellemzésére Széchenyit „éretlen fő”-nek nevezte, majd következtetésképpen leszögezte, hogy a mű „egyetlen új eszmét sem tartalmaz, kevés feltétlenül jót, de sok olyan javaslatot, amelyeket ha kiviteleznek, feltartóztatathatlanul a demokratizmus szakadékába vezet”.²⁴¹

Kazinczy elkerülte Dessewffy József sorsát, és nemcsak érdemeinek vagy ügyességének köszönhetően. Kérdés, hogyan viszonyult Kazinczy a liberális ellenzék nagy kezdeményező alakjaihoz? Széchenyihez, Wesselényihez, Kölcseyhez? A megelőlegezett válasz: nevelni és alakítani, de mindenekelőtt segíteni akarta őket.

²³⁸ KFL XX. 99.

²³⁹ Dénes Iván Zoltán: *Közügyé emelt kiváltságörzés*. Bp., 1989.

²⁴⁰ Dessewffy Aurel, Márczel, Emil: *Néhány szó a közönséghez a Hitel, Taglalat és Világ ügyében*. Kassa, 1832.

²⁴¹ MOL, I 50 24. cs. 246.

SZÉCHENYI ISTVÁN: „SZERELME S BÜSZKE DÍSZE NEMZETÜNKNEK!”

Széchenyi Istvánhoz nem igazán kerülhetett közel Kazinczy Ferenc. Két külön világban éltek, és az atyát – láttuk – nem igazán szerette, és bár tisztelte múltjáért, de viszolygott az idősödő ember vallásos buzgóságától, és tulajdonképpen félre is ismerte. Láttuk, felrótta neki, hogy az 1817-es éhínség alatt az osztrákokat is segítette, és ha tudta volna, hogy ez István fia ötlete volt,²⁴² a fiúra is neheztelhetett volna. A fiú Akadémiára tett felajánlásában nem látott alapító eseményt, hiszen – mint láttuk – az akadémiai mozgalommal kapcsolatos érzelmei eleinte elég vegyesek voltak, de aztán őt is magával ragadta az általános lelkesedés. 1828 márciusában ő is benne volt a nádornál tisztelgő huszonegy tagú küldöttségben, és csodálattal jegyezte fel, hogy „messzére hallatszott el a Széchenyi, Vay [Ábrahám], Andrássy [György], Károlyi [György] neve, kik közül az a dicső ifjú férfi az ügynek, első példával százötvenezer forintot ajándékozza, a tizenegy gyermekű második húszat, a harmadik huszonötöt, a negyedik százat! S mely kebel ne gyúltadt volna lángokra, midőn őket itt pillantá meg, mert ez a nap az ő munkájok volt, ki nem áldja őket némán is, valamikor megpillantja!”²⁴³ (Wesselényi Miklós szerint miután „az én Széchenyim felállott,” és felajánlotta birtokai egy évi jövedelmét, „Way ezen szent célra 8 000 fl. c. p. Károlyi György esztendőnként 1000 cp s azon kívül egy esztendei jövedelme felét, Andrássy György 10 000 fl cp, Károlyi István 20 000 f kp, Batyány Battist 10 000 fl cp ajánlottak.”)²⁴⁴

²⁴² OSZKK, Oct. Germ. 257. febr. 21.

²⁴³ MTAKK, K 628. Kazinczy Ferenc: Pestre 1828. 88.

²⁴⁴ MTAKK Ms 4758/98. Wesselényi levele Földváry Gábornak, 1825. nov. 4. Ennek a levélnek a fakszimiléjét, mint „az Akadémia alapítása történetének legelső, legérdekesebb és leghitelesebb forrása”-t közli az *Akadémiai Értesítő*, 1893. 119–121. Eltérő adatokat közölnek Kazinczy Ferenc levelezőpartnerei (Viszota Gyula: egykorú tudósítások a M. tud. Akadémia megalapításáról. *Akadémiai Értesítő*, 1902. 605–612.; Vay Ábrahám húsz ezer forintot ajánlott váltócédulában, Andrássy György tízezer forintot, Károlyi György évi jövedelmeinek felét) és egy besúgójelentés (Vértes József: Újabb adatok gróf Széchenyi István első szerepléséről. *Budapesti Szemle*, 1926. 201. k. 142.).

Kazinczy azonban Széchenyi nagyságát nem az Akadémia alapításának felidézésével akarta megörökíteni, hanem első magyar művének, a *Lovakrul* jelentőségének kiemelésével. *Gróf Széchenyi Istvánhoz* című költeményében²⁴⁵ így köszöntötte:

Szerelme s büszke dísze nemzetünknek!
Nagy már atyáid fényökben, saját
Kebled szent érzetében még nagyobb!

Kazinczy lelkesedése annak is szólt, hogy a fiú a felvilágosult atya munkáját folytatja, valamint szólt a közös nemzeti elkötelezettségnek is. Az 1828-ban megjelent *Lovakrul* című művét Széchenyi a lótenyésztő gazdáknak szánta, reformjavaslatai az elmúlt évtizedek reformtörekvései-be illeszkedtek, és átfogó átalakulás felé mutattak. Abból indult ki, hogy „századunk az érték és vagyon gyarapítás érzékeny megkívánásában határt nem ismer”. Ez olyan követelmény, amelyhez alkalmazkodni kell, a hazai viszonyok viszont kedvezőtlenek, nem elég szakszerű a lótenyésztés, és elmarad a nyereség. Minőségre kell törekedni és nyereségre, ebben a törekvésben pedig „a nagylelkűséget és patriotizmust nem kell, az istenért! összekeverni a gazdasággal, a kereskedéssel”. A gazdasági racionalitás vezéreljen, a patriotizmusra viszont a minőségigényt fokozó pályadíjak előteremtésében van szükség, miközben ez is megtérülő befektetés, és ez adja meg a fejlődéshez szükséges lökést. Széchenyi angol példákkal élt, és miután saját világát akarta mozgósítani, elhallgatta, hogy Angliában az állam kezdeményező szerepet játszott.²⁴⁶

Érdekes, hogy Kazinczynak a mű olvastán nem jutott eszébe Berzeviczy, hiszen a régi barát és ellenfél is nyereségorientált gazdasági szemléletet képviselt, de olyan szupranacionális módon, hogy az egyben magyarellenségnek minősült a nyelvnemzeti tábor számára. Széchenyi újszerűsége éppen a gazdasági és a nemzeti létszemlélet szintézisében rejlett, Kazinczy pedig a nyelvújítás és a gazdasági megújulás között vont párhuzamot.

²⁴⁵ Kazinczy Ferenc: *Összes költeményei*. Szerk., Gergye László. Bp., 1998. 425. szerint a költemény 1831-ben készült, a kéziraton viszont a cím alatt ott áll a dátum: „Novemb. 1828.”

²⁴⁶ Gergely András: *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*. Bp., 1972. 67–70.

Azt fejtegette, hogy idegen példákat követő, a magyar lóállományt idegen fajokkal nemesítő törekvést hasonló kifogások érik, mint az ő nyelvújító tevékenységét. Megvádolják, hogy

Kancáid közzé angol mént eresztesz,
S a szép magyar fajt, a csontost, szügyest,
Cangár szúnyoggá korcsosítod el;

mint ahogy őt vádolják, hogy

Én a magyart németté tenni igyekszem,
És franciává, rómaivá, göröggé.

A párhuzam óhatatlanul oda vezetett, hogy saját sorsának keserűségéről valljon:

De nyugalomban könnyű menni néked,
Nagysága s fénnye védik a dicsőt.
Mi védhet engemet, homály fiát,
Ha védelmemre nem kelek magamnak?

Aztán a nyelvújítás kezdeti nehézségeit vázolta fel, azt, hogy mindenki a maga útján indulva a maga igazát hirdette, nyugattal szemben Ázsiát tartották az éltető forrásnak, nyelvszokást hirdettek normaként, viszont:

Én láttam a zavart, s láttam hogy az
Rendén vagyon; úgy volt az mindenütt,
Míg a nyelv hívei, írók s olvasók,
Egymást, korholván, összeszerkezték;
S a versenygöket nem békére vontam,
Hanem hevesb és még makacs b vitára.
Ki nyugtot óhajt, harcra kél. Kívívánk
A szép tusát, s most béke boldogít.

A helyzetjellemzés csak pillanatnyi nyugalomra utalt. Valójában a politikai harc nyitánya volt, a reformkor tusáinak foglalata. „Ki nyugtot óhajt,

harcra kél” – ezt minden nagy reformerünk elmondhatta magáról és politikájáról, ez lehetne a politikai liberalizmust felmutató reformkor mottója is. A *Hitel* meg is indultak a röpirat-, majd a sajtóviták. A *Hitel* és Kazinczy költeménye között sok is az egymásnak megfelelő gondolat és fogalom, mindenekelőtt az, hogy tanulni kell a külföldtől, szem előtt tartva az önismeret követelményét. Így – mélyen igaz az a vélemény, mely szerint – „a *Hitel* betűit olvasva aligha fogadhatta megnyugvással Széchenyi gondolatait”, viszont „a *Hitel* szellemében ráismerhetett a maga úttörő kezdeményezéseinek továbbgondolására”.²⁴⁷ Nyugtalaníthatta az a nyugtalanság, amely a mű egészéből áradt, nyugtalaníthatta a kérdés, hogy vajon meg tud-e felelni a korszerű gazdálkodás követelményeinek. Ugyanakkor ő is kapott egy oldalvágást: „Ki-ki szeresse felebarátjában a hazafit s embert, s ne nézze, mi módon vet számot Istenével, s mely úton igyekezik mennyek országát elérni; ne kárhoztassa íróbajtársát – be jó illik ide ez a baj! – mert teszem, némi-lykor e-t ír ő vagy j-ty, vagy bul-t, rul-t –ból, -ról helyett, s a t.; ne üldözzé honbeliét csak azért, mert gróf vagy báró, s viszont, s végre ne vessen meg senkit, mivel tisztviselő, kereskedő, polgár vagy paraszt, s viszont. A gránit-erejű egész alkotása egyenlően függ mindegyiktől, csakhogy valóságosan használás s ne fénylés élessze lelkét, s az tiszta legyen minden irigységtől. Ebből áll az egész mesterség s ebben ki-ki mester lehet, – mily felséges érzés!”²⁴⁸ Ennek a felséges érzésnek már Kazinczy is részese lehetett, hiszen ún. szinkretista álláspontjával igyekezett valamiféle harmóniát teremteni a különböző nyelvi törekvések és irányzatok között, anélkül hogy saját nézeteit feladta volna. Nem véletlen, ő is sajnálta, hogy Dessewffy József „így” írt a *Hitel* ellen,²⁴⁹ költeményét nem is fejezte be. Talán azért, mert nem akart már ezekbe a vitákba belekeveredni, de az is lehet, hogy maga is érezte, hogy Széchenyi „személyesen nem kedvelte” őt.²⁵⁰

A költemény logikája kimondatlanul is sérelmi logikára épül, arra az érzésre, hogy bezzeg a fiataloknak már nem kell hajdani nehézségekkel

²⁴⁷ Fried István: Kazinczy Ferenc olvassa Széchenyi István műveit. *Széphalom*, 1994. 6. k. 9.

²⁴⁸ Széchenyi István: *Hitel*. Pest, 1830. 226.

²⁴⁹ KFL XXI. 484.

²⁵⁰ Toldy Ferenc levélfogalmazványa Széchenyi Istvánnak. 1831. okt. 3. *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I.* Szerk. Bártfai Szabó László. Bp. 1943. 134.

megküzdeni, de élhettek benne az újabb sérelmek is, hiszen Döbrentei Gábor és mások is sok rosszat terjesztettek róla, amikor felvetődött akadémiai titkárságának lehetősége.²⁵¹ A sérelmi logika hamis, a párhuzam mégis hiteles. Nyelvreform és társadalmi reform egymással összefüggnek, egymásra épülnek és sokban megfelelnek egymásnak. Horváth Mihály ezt – láttuk – már sommásan jelezte. Hitelesíti az összefüggést Kemény Zsigmond éleslátása,²⁵² mely a magyar példára irányult és az egyetemes összefüggéseket is megmutatta:

„Akik ti. az eszmék történetével foglalkoznak, már rég átlátták a szoros kapcsolatot, mely a nyelvújítást a politikai változtatásokkal összefűzi. Ahol egy korhadt vagy fejletlen nyelvet megrohan a neologizmus, és nagy küzdelmek közt gyökeresen átalakít, ott már a politikai haladás vagy tespedés kérdése a filológiai forradalom sikerében eldöntve van. Mert a társadalomnak titkos meghasonlásban kell lenni a létező állapottal, és szokatlan ruganyossággal kell bírnia, ha egy nyelvforradalom elég éber és vizsgálódó főt találhat, oly utasításnak rendszerezésére, megkedveltetésére és keresztülvitelére, mely a haszonvágyat nem veszi igénybe, az önzésnek kevés kielégítést nyújt, a hiúságot pedig előre megfosztja a színpadi tapsok és csillogó népszerűség reményétől. Midőn Révaitól kezdve a tudós társaság [=MTA] megalapításáig annyi talentum, mely más munkakör által vagyont és elismerést szerezhett volna, választotta pályatársul a szűkölködést és pályacélul a nyelvtisztítást, midőn a neologizmus rajongással köszöntött be, a szekták egész gyűlöletével küzdött a más véleményűek ellen, éveken át visszanyomatván nem gyengült, a közönségtől kigúnyoltatván nem csüggedt, és végtére a makacs harc alatt teremtett irodalmat, mely nem méltányoltaték, és az irodalom iránti közönyt hasonló átalakodottsággal túrvén, teremtett közönséget, mely kizárólag csak az újjáalkotott nyelv formáiban fogadta el az eszméket, és a régi szabályok hangján szóló gondolatoknak magához semmi bejáratot többé nem engedett; midőn ezen rendkívüli harc teljes diadallal bevégezteték, hihető volt-e, hogy a régi állapot semmi más teren megtámadtatni nem fog, és a közvélemény, mely már egyszer tiltakozott az ő eszmék ellen, lemond a vizsgáló szellemről, és az ítéset fáklyá-

²⁵¹ Szigethy Gábor: Kazinczy és Széchenyi (Széchenyi és Kazinczy). *Irodalomtörténet*, 1981. 793–803.

²⁵² Fried: Kazinczy, *Széphalom*, 11.

ját kezéből eldobván, kiáltani fogja: *szemeimnek, melyek látni kezdettek, nyugalom kell és sötétség?* Én ilyen lélektan elleni manifesztációra sehol a nemzetek életében nem találtam. Mindenütt, ha nagy forradalom indítatik a nyelv ellen, az a társadalomnak az új eszmék és új szükségek iránti fogékonyságát jelöli ki. Mindenütt, hol a neologizmus győz, az új szavak, szókötések és nyelvszabályok által annyi eszme oltatik a társadalomba, a harc közt pedig, mely a nyelvújításért folyt, annyi gyarapodást nyert a közszellem, annyi erélyt és éberséget az ítéset, annyi vizsgálódási hajlamot az irodalomra, hogy nem sok idő múlva az egész társadalom fogalmai, kívánatai és világnézetei gyökeres reform felé sietnek, és viszont kevés évek múlva a társadalom átalakulásának ügyfolyama az állami formák és jogszerkezet átalakulását mellőzhetetlenül előidézí.

Ily szoros összefüggésben van a nyelv reformja az irodalom reformjával, az irodalom reformja a társadaloméval, a társadalom reformja az államéval.

Ezt a felfuvalkodás emberei ritkán szokták észrevenni, de magas lenézésük által még sohasem akadályozhatták meg.”²⁵³

Kazinczyt nem említette ugyan Kemény Zsigmond, de elemzésében jelen van. Később eljött az az idő, amikor meg kellett neveznie. Amikor az 1850-es évek elején Kemény Széchenyi Istvánt akarta prófétaként felmutatni, beleütközött abba a problémába, hogy olyan nagy formátumú politikus, mint Széchenyi, nem pattanhat csak úgy ki a semmiből, előzmények nélkül, és főleg megfelelő közegre van szüksége. Ezt találta meg a nyelvújításban, talán azért is, mert olvashatta Kazinczy idézett költeményét, és ennek nyomán ugyanannak az alapgondolatnak adott veretes formát: „Kétségkívül a nyelvújítók voltak a politikai újítóknak előkészítői.

Ők termékenyíték meg, ők tették a változtatásra hajlékonyá, s az új eszmék földolgozására alkalmassá a szellemet.

A győzedelmeskedő neologizmus magával hozta szükségét és diadalát az állami és társadalmi reformoknak.

Széchenyi előde Kazinczy volt.”²⁵⁴

²⁵³ Kemény Zsigmond: Még egy szó a forradalom után. *Változatok a történelemre*. Bp., 1982. 396–397.

²⁵⁴ Kemény Zsigmond: *Tanulmányai*. I. Pest, 1870. 326.

Mélyen igaz, de ki tagadná Marc Bloch arab közmondásának érvényét: „Az emberek jobban hasonlítanak saját korukhoz, mint atyáikhoz.”²⁵⁵ Széchenyi eredetisége apjához viszonyítva alapvetően abban rejlett, hogy a romantikus fordulatot érvényesítette. Azt a fordulatot, amelynek jelentőségét Gellner érzékeltette már a gyökerek-metaforával, amikor azt hangsúlyozta, hogy a nemzet elvont eszményét múltbeli fejleményekkel, a földrajzi világgal kötötte össze.²⁵⁶ Széchenyi István nacionalizmusa ezért is más, mint az apjáé. A Kazinczy nevével fémjelzett nyelvújításnak köszönhetően rendelkezésre állt a nyelv, amelynek mestere lett, amikor már nem egyszerűen személytelen jellegű értekezéseket írt, hanem megszólította olvasóit, akik előtt úgy tárt fel egy új világot, mint addig senki. Eredetisége abban is rejlett, hogy egyesíteni tudta a két diskurzust: az erénydiskurzust és a pénzdiskurzust; más szóval Kazinczy és Berzeviczy diskurzusát. Ezzel párhuzamosan gyakorlati szervező és alkotó munkával tünt ki, folytatta, kiteljesítette apja törekvéseit, immár magasabb – a kor követelményeinek megfelelő – szinten. Nem véletlen, hogy mielőtt színre lépett volna, a szabadkőműves páholyra emlékeztető erényszövetséget próbált kialakítani, majd felállította a nyilvánosság „páholyát”: a pesti kaszinót. Jellemző, hogy akkoriban legszorosabb munkatársa és barátja, Wesselényi Miklós éppen Kazinczy nyelvesztetikájának terminológiájával magasztalta a *Hitelet*, az akkor már Kazinczy-ellenes Döbrentéinek írva: „Széchenyi »Hitelje« kivéve kezemből a pennát, kivetteti velem azt; rokon tárgy, ami-be én is ereszkedtem, de ő oly erő s csíny malasztjával teljes, annyit s oly szépen mond, hogy amiket írtam, szükségtelenné váltak, s az irándók iránt minden kedvem eltűnt.”²⁵⁷ Tudjuk, nem így történt, és ebben szerepe lehetett Kazinczyval való régi és mély barátságának, amely kötelezett. A széphalmi mester talán azért sem fejezte be idézett költeményét, mert a Széchenyi személye és politikája körüli vitákban nem akart állást foglalni, hiszen 1830-ban már Széchenyi és Wesselényi kezdtek meghasonlani az alkotmányos reform mélységének, minőségének, stratégiájának és taktikájának kérdésében. Kazinczy a maga módján mégis állást foglalt, mert erre kötelezte múlt, jelen, jövő.

²⁵⁵ Marc Bloch: *Apologie pour l'histoire ou métier d'historien*. Paris, 1964. 9.

²⁵⁶ Ernest Gellner: *Nationalism*. London, 1998. 69.

²⁵⁷ MTA KK, K 306/259

WESSELÉNYI MIKLÓS: „PRINCEPS JUVENTUTIS HUNGARICAE”

Jellemző, hogy amikor Kazinczy a *Hitelt* megköszönte Széchenyinek, akkor ebbe a levélbe Wesselényit is beleszötte, mintha elejét akarta volna venni meg hasonlításuknak: „Öröm hallani, hogy egy lelkes nagyunk így szól, és ha a régi Rómában élnénk, kérni fognám polgártársaimat, rendelkezniük supplicátiót a halhatatlan isteneknek, mivel a hazának ily fiat adtak. Valóban nagyságodnak s méltó barátjának, Wesselényinek igaza van, midőn a nemzetiséget nem nézik egynek a fennállóval, a szokottal. Mufti és jancsárt illet az a gondolkodás, hogy nekünk nem hasonlítani kell másokhoz, hanem másoktól különbözni, és ezért a jótól is idegenkedni.”²⁵⁸

A török hasonlat Berzeviczytól származik, ő hasonlította a magyarországi konzervativizmust a törökökéhez. Wesselényi sok vonatkozásban szintén Berzeviczy Gergely folytatójának tekinthető, olyanak, aki a nemzeti önállóság és a modern áruterelés igényét kapcsolta össze, a szupranacionális gondolkodási formákat maga alá rendelő modern nacionalizmus jegyében. Tudtak is egymásról, Kazinczy megküldte Kakaslopnica a Wesselényi Miklóshoz intézett verses episztoláját,²⁵⁹ amelyet abból az alkalomból írt, hogy 1809-ben a zilahi seregszemlén a tizenhárom éves ifjú vezényelte a megyei nemesi felkelők seregét.²⁶⁰ Ez aligha tetszett Berzeviczynek, hiszen ő majdnem belehalt a nemesi felkelésbe, a vele járó fizikai megerőltetésbe, és nem utolsósorban elvből is támadta azt. Viszont érthette a költemény finom üzeneteit:

De a hazáért nemcsak veszni szép:
Szép élni is öerte ...

Wesselényi Miklós is tudhatott Berzeviczyről. Weimarban kiadott könyve (*Üngarns Industrie und Commerz.* 1802.) megvolt a családi

²⁵⁸ KFL XXI. 316.

²⁵⁹ MOL, P 53 89. cs. Nyomtatványok

²⁶⁰ Elemzi Fried István: Kazinczy Ferenc episztolája ifj. Wesselényi Miklóshoz. *Előadások és tanulmányok Wesselényi Miklósról.* Szerk. Takács Péter. Debrecen, 1997. 159–170.

könyvtárban.²⁶¹ Wesselényi munkásságában Berzeviczy társadalmi radikalizmusa a nemzeti önállóság igényével még erősebben fonódott össze, mint Széchenyinél. Kazinczy jobban vonzódott Wesselényihez, mint Széchenyihez. Igazán szoros kapcsolatban az atyával állott, hiszen ez volt az egyetlen mágnás, aki támogatta, miután kiengedték a „kalitkából”.²⁶² Wesselényi a magyar színjátszást lelkesen támogatta, és azért is szolidáris volt Kazinczyval, mert maga is megjárta Kufsteint, ahol egyébként megkeserítette foglárjai életét.²⁶³ De indulatkitörései ellenére sem volt az a vad oligarcha, aminek egyesek beállították. Egy szinten felül, mint Kazinczy írta: „Az oly emberek látása, mint amilyen W. nagyokká teszi még a kicsinyeket is.”²⁶⁴ Amikor Közép-Szolnok megye élére került, akkor: „Alatta semmi mesterkedések által nem nyomathatott el az igazság. Dicső panasz volt ellene, hogy előlülése alatt barátjai s atyafiai veszték el legtöbbször kereseteiket. A nemesi elsőségek híven tisztelte, de mindent kötelességeire szorított. Az adózó népnek atyja, barátja, védelme, jóltevője volt. Az ily tisztviselőt ki-ki tiszteli, de sokan gyűlölik. Fizetését a raboknak ajándékozta. Kevélyebb volt, mint hogy a megyebeli szegénységgel magának dolgoztatott volna, és hogy azt azok se tegyék, kiknek a sors nem kedveze, gazdagon segélgette az illyeket. Hevessége sohasem kísért az előlülői székbe, soha ott ki nem pattant, noha gyakran ingereltették, s voltak, akik óhajták, hogy kipattanjon. Kémélettel vala a megye tagjai eránt, a megbukottakat megintette, megfeddette, s ahol makacskodást talált, hangosan, de soha bosszút, nyilván vagy alattomban nem forralt.” Diétai felépései alapján „Erdély ötöt tartá első beszéllőjének. Nem rettegven, nem remélven, nem óhajtván semmit, nem szólá lelke sugallása ellen. Beszédit a gyorsírók utána írák, aszerint ahogy azokat előre készület nélkül mondani szokta volt. Azok lelket ragadó, még ha olvastatnak is.”²⁶⁵ Wesselényiről, az íróról nem nyilatkozott Kazinczy, de a mecénásról annál inkább: „De a

²⁶¹ Kolozsvár, Állami Levéltár, Wesselényi család (Zsibó) 2/a. A könyvek jegyzéke 1822-be készült, és 1830-ig kiegészítették. Ezeregyszáznegyvenkettő címet tartalmaz.

²⁶² KFL XXIII. 469.

²⁶³ KFL II. 419.

²⁶⁴ KFL XXII. 229.

²⁶⁵ OSZKK, Quart. Hung. 4053. Kazinczynak erdélyi levelei gróf Dezsőffy Józsefhez. 1816. 147–148. (Cenzúrai példány 1824-es „imprimatur”-ral)

széplelkűség mindenhol hagyja nyomait, s a mi hazánk megdicsőíté magát az egész Európa előtt az 1808-diki diétáján, midőn a Ludoviceára kevés idő alatt temérdek pénzt adott, s Schillernek özvegye s gyermekei javára a magyar színen is játszatott Wesselényi.”²⁶⁶ Ezek után:

Kétled-e hogy lelkünk él, vándorol? Ott fene Cato
S lágyszívű Brutus, itt Wesselényi valék.
Erdély, szűnd keseregni fiad, nem holt el az; él még;
S hős lelke a régi fényre deríti Zsibót.

Azt akarta tehát Kazinczy, hogy a fiú méltó legyen apjához, és erre minden remény meg is volt. Hozzá intézett költeményébe beleszötte azt a jelenetet, amely 1805-ben történt,²⁶⁷ amikor Wesselényinél „éjjeli 2 óraker fekvénk le mindennap,” és közben a kis Wesselényi a gyertyából lovakat gyúrt, és hirtelen megszólalt benne a majdani államférfi. Kazinczy elmondta, hogy 1803-ban Bécsben látta Virginia képét, melyet Brutusé mellé tettek, mire „a gyermek felhallgata, hogy a konzul a maga két fiát megölette. »Engedjen meg a Mélt. Úr, mondá hozzám; azt a cselekedetet nem lehet javallani; ő elébb volt atya, mint konzul.« Igen; felelék s elmondám, amit erre Rousseau mond. Az nem teszi jóvá az atya vétkét, bizta volna másra az öletést. Oh! mondám az öregnek, a mélt. úrfiban több nemes, több emberi érzés lakik, mint a herceg Orleansban (Philippe Égalité); az XVI. Lajosra halállal votizált. Másnap kérdém Tökést, a nevelőt, ha tanítványa ezt vagy valamit illyest mástól halla-e? Nincs neki arra szüksége, felele Tökés; a gyermek ideje előtt megért, mert mindég szüléi körül forog, s ott csak tudománybeli vagy hazai dolgokat hall. Emlékezzék erre, aki éri;

²⁶⁶ Kolozsvár. Egyetemi Könyvtár. Ms. 328. Kazinczy Ferenc: Megcáfolása azon bitang hírnek, mely Hunyadi János erdélyi vajdát s Magyar-országi kormányzót meg nem szentelt ágy gyermekének tartja. (Kazinczynak Gróf Desöffy Józsefhez írt Erdélyi Leveleiből). Dédács. aug. 14d 1816. (KFL XVII. 57.: Kazinczy – Gr. Dessewffy Józsefnek. Széphalom. 1820. febr. 5.: „Midőn Schiller adósságokkal elterhelve megholt, még Wesselényi is játszottatta darabjait, s ami begyűlt, az árváknak küldé.”)

²⁶⁷ S mint hültem el, midőn a kis fiú. / Ki, atyja térdén nyájasan fetrengve, / Egyedül lovában látszott élni, melyet / Tanult kezekkel a gyertyák viasz / Csordulataiból képze, lángra gyúladt / A consul ellen, aki megfelve / Hogy ő elébb volt atyja gyermekeinek / Mint konzul, őket bárd alá vetette, / S társára nem tolt a bírói tisztet!

a kis Wesselényi nagy fia lesz a hazának.”²⁶⁸ Kazinczy el is nevezte princeps juventutis Hungaricae-nak (a magyar ifjúság legjobbjá), egyben intve az atyát, hogy tartsa távol a fiútól az „alacsony hízelkedők”-et. Ő maga is nevelni próbálta, nemcsak említett költeményével, hanem leveleibe foglalt jó tanácsaival is.²⁶⁹ Tartott attól, hogy az apa indulatossága terhes örökség lehet, hiszen az idős Wesselényi egyszer karddal támadt Tökésre, aki elmenekült.²⁷⁰ Kazinczy saját anyját is szerette és tisztelte, de fellobbanásai

²⁶⁸ MTA KK, K 641. 56.

²⁶⁹ Trócsányi: Wesselényi, 33–34.

²⁷⁰ Az esetet Cserey Farkas írta meg Kazinczynak: miután az öreg Wesselényit nem nevezték ki országos generálisnak, eldurvult, és amikor éjszaka „stafétája” érkezett, Tökés nem akarta felverni álmából, hanem csak másnap reggel szólt neki, mire karddal „jót vág egyet a fején”. (KFL VI. 475–475.) Kosáry: *A magyar és európai politika*, 274–275. csak erre a levélre hivatkozva bírálja Trócsányi Zsolt népszerűítő könyvének (Wesselényi Miklós és világa. Bp., 1970. 21.) állítását: az öreg Wesselényi „összetűz Tökéssel, aki elmenekül”. Ez Kosáry szerint understatement, és alkalmas arra, hogy olyan kép alakuljon ki Wesselényiről, „amely az egykorú realitásokra már vajmi kevésbé hasonlít”. Kosárynál a realitás: Wesselényi „mardéktalanul a feudális rend és az udvar hívének mutatkozott”. (i. m. 226.) Egyébként nem ír az 1790-es évek mozgalmában játszott szerepéről, színházpártoló és műfordító tevékenységéről, ahogy arról sem, hogy Kazinczyval való levelezésében miként jelenik meg, és arról sem, hogy az udvar miért alkalmazta a napóleoni háborúk alatt a korábbi ellenzékiet, és ezek hivatalukban mi mindent tettek. Kosáry nem jelzi, hogy a Tökés-ügyet így említi Trócsányi nagy monográfiája (Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 30.): „...az idősb Wesselényi halálrasértve érkezik haza a diétáról. összevagdálja Tökést, aki el is menekül”. Cserey nem biztos, hogy nagyon megbízható forrás, hiszen az udvari kegyekre áhítozó posztjozsefinista volt, míg Wesselényi ellenzéki vezéralak, és már az idézett levél elején kiderül, hogy nem szívtelték egymást. Családi ellentétek is lehettek, hiszen Wesselényi egyszerűen regénybe illő módon szöktette meg Cserey Helenát, hogy feleségül vehesse. Egyébként Csereynek maga Tökés is írt az esetről, aki tovább adta Kazinczynak, és ebből az derül ki, hogy Wesselényi keményen lehordta a nevelőt, akik kikérte magának, ezután a háziúr kardjával támadt a nevelőnek. Az is kiderül, hogy párbajra hívta ki Tökést, aki ezt gunyorosan elutasította, mire az öreg megfenyegette, hogy kidobja az ablakon, mire megint csak szó szót követett (KFL VI. 504–505.) csak éppen azt nem tudjuk meg, hogy valójában mi történt az egyébként nem túlságosan épületes konfliktus során. Kazinczy fájlatja az esetet. Tudta, hogy Wesselényinek milyen sok pénzébe került Tökés nyugati tanulmányútja, amelynek a célja az volt, hogy fia világlátott nevelőt kapjon. (KFL VII. 394.) Kazinczy elhitte „hogy Tökéssel igazságtalanságra ragadta szörnyűsége, melyet maga is megvallott, s előttem is”, (KFL VII. 522.) de bízott abban, hogy „Tökés úr mindent el is felejt Wesselényinek, azt várom az ő szép lelkétől”. (KFL VII. 221.) Egyébként azt is jelezte Csereynek: „Olyannak látszottak

miatt úgy vélte, ilyenkor „oly rettenetes a maga nemében, mint Wesselényi a férjfiak között”.²⁷¹

Alighanem az ifjú Wesselényi számára sok szorongás forrása lett Kazinczy tanítása, mert minden atyai intéssel egyre magasabbra emelte a mércét. A szép és jó kultusza azonban egy életre szólt. Wesselényi édesanyja így látta a széphalmi mester és fia viszonyát, amikor tanácsait kérte: „Kazinczy Ferenctől becsültetni s rettegni megvetésétől, mivel ő csak a jókat tudja szeretni, oly pajzs, mely láthatatlanul is őtet a romlás nyilaitól védi.”²⁷² Az atyai barátságot erősítette meg Wesselényi 1814-es széphalmi kirándulása, ami magyarországi körutazásának része volt. Az útitervet nem más, mint Kovachich Márton György állította össze, és ebben Kazinczyt „a mi Fénikszünk”-ként jellemezte.²⁷³ Amikor a széphalmi mester a vendégnek saját kufsteini poharával és kanálával terített asztalt, alighanem figyelmeztetni akarta, hogy a börtönt, ahonnan ő neki, mint féniksznek kel-

előttem mindég az ő rágalmozói, nevetői, mint a fabulistáknál a számarkák, midőn gazdájok előtt azza dicsekedtek, hogy lám ők nem török ki az istálló ajtaját, mint az a délceg mén kitörte, és akiknek a gazda ezt feleli: Bár ti is tudhatnátok nékem kárt tenni!” KFL VII. 73. Kosáry egyébként nem idézi Kazinczy Wesselényiről szóló megnyilatkozásait, például azt, hogy „jobbágyainak nem uruk volt, hanem atyjok”. KFL IV. 66. Erdélyi leveleinek (Kazinczy Ferenc: *Erdélyi levelek. II.* Kolozsvár, 1944. 121–137.) kiadott változatából sem ismerteti Wesselényi jellemzését. Ennek a cenzúra által elfogadott változata: „...A mi Wesselényinknek ez a nagy ember [nevelője, Cornides Dániel] leve minden szerencsétlensége. A nagyokra készülő, tanulni szerető nem mindég alkalmas mást tanítani. A fényes ház egyetlen gyermeke, magára hagyva nem tanult, s lelke azok körül, kik kéjeit nem teljesíték elmergesedett. Most Kolozsvárra vívék által, s Deáki Pál prédikátornak gondjaira bízák, ki e részben tökéletesen hasonlít Cornideshez. Azonban nem tagadhatni, hogy a szertelen élesség, mely őtet egész életében kínozta, már meg vala vérében: örökségül kapta volt azt anyjától, ki minden tiszteletes, sőt csudálatra méltó tulajdonai mellett, a szenvedhetetlenségig éles volt. Szerencsétlenségére vele katonai szolgálatot véte-
tének, hogy erőtlenségében még inkább megerősödjék. E hibáját semmi igyekezet, semmi filozófia, semmi magára vont kedvetlenségek nem olthaták el; de menti példás erkölce, nemes gondolkozása, szánakodó szíve, az üldözöttek pártfogása, igazmondósága, hibáinak nemes megvallása, a vagyon semmibehajtása csaknem a tékozlásig, az érdem becsülése, még ha azt ellenségeiben találta is, felnemesített hazaszeretete, mellyel a Wesselényiek mint örökökkel dicsekedhetnek.” OSZKK, Quart. Hung. 4053. Kazinczynek erdélyi levelei, 145.

²⁷¹ KFL X. 208.

²⁷² KFL XXIII. 237.

²⁷³ Kolozsvár, Állami levéltár. Wesselényi fond, 141.

lett kiemelkednie, el kell kerülni. Kazinczy úgy érezte, hogy Wesselényi háromnapos látogatása élete „legszebb napjai közé tartozik”.²⁷⁴ Hogy pontosan miért, nem tudjuk meg, mert ugyan barátait és ismerőseit lelkesen tudósította, érdemi mozzanatokról nem szólt. Levelei inkább csak arról az érzelmi áradásról tanúskodnak, ami az együttlétet jellemezte.²⁷⁵ Irodalomban, közös olvasmányaikban is éltek, felesége az ifjú bárót Don Carlosnak, útitársát és nevelőjét, Pataky Mózeszt pedig Posának nevezte el. „...még néki is irigylem az ideát” – vallotta meg Kazinczy.²⁷⁶ Az idea és irigylése az irodalmi világ és a politikai kultúra összefüggéseit jelzi. Nem anekdotikus a kérdés: mit jelképezhetek Schiller drámájának hősei?

Kazinczy nem sorolta a *Don Carlost* a halhatatlan művek közé,²⁷⁷ s talán azért sem, mert érezte korhoz, mármint saját korához való kötöttségét, a mű ugyanis – mint még kitérünk rá – a felvilágosodás embereinek dilemmáit vitte színre. Kazinczy Goethét jobban szerette, mint Schillert, mert a weimari udvaronc költeményeiben találta meg azt, amit örök embernek nevezünk, és ami megfelelt a klasszicista modellnek. Keserűen panaszkolt, hogy „nösténykéink Schillert, és nem Göthét szeretik, mert a *gigantesquet* és nem az *igazi szépet* tudják appreciározni.”²⁷⁸

Lehetett valami önkínzás is abban, hogy Kazinczy a *Don Carlost* olvasta. A börtönből való szabadulása után ragaszkodott is hozzá: „véghetetlenül derék munka”.²⁷⁹ Ha kellett, idézte is, még hozzá Fülöp királyt, és rögtön helyesbített: „Stolz will ich den Spanier! Jaj annak, akiben a dicsőség szeretete nem lángol! Csakhogy azt a jó ember nem ott keresi, és nem azon az úton, ahol és amelyen a gonosz.”²⁸⁰ Rejtélyesen hangzik az is, amit Döbrentéinek, Gyulay Lajos nevelőjének írt, és pedig annak jelzése, hogy az ifjú Gyulay Lajos a *Don Carlosból* „az ízlésen kívül egyebet is tanul-

²⁷⁴ KFL XXIII. 236.

²⁷⁵ Trócsányi: *Wesselényi*, (1965) 38.

²⁷⁶ KFL XXIII. 236.

²⁷⁷ KFL XVII. 125.

²⁷⁸ KFL VIII. 280.

²⁷⁹ KFL II. 463.

²⁸⁰ KFL IV. 535.

hat”.²⁸¹ (Tanult is, mert a majdani liberális tábor szilárd híve lett.²⁸²) Schiller ezen darabját Bölöni Farkas Sándor fordította le magyarra,²⁸³ Kazinczy azonban – úgy tűnik – nem kapott rajta, nem ösztönözte kiadásra ahogy a másik fordítót, Pataky Mózes sem.²⁸⁴ Talán valamennyien tudták, hogy a cenzúra úgy sem engedte volna a megjelenést, de a *Don Carlos* fordítások-ról való hallgatásnak mélyebb oka is lehet.

Amikor a tizennégy éves Wesselényi Miklós egyik levelében Schillerre hivatkozott, akkor Kazinczy szinte visszahőkölt. A gyermekifjú világfájdalmas érzéseiről adott számot, és a sors forgandóságát azzal érzékeltette, hogy kőszirtes dombra nőtt fáját, amelynek árnyékában szívesen medített, a vihar tövestül kitépte: „Szomorú az én sorsom is, de azért nem csüggedek el, nem engedem magamat az orkánoktól letiportatni, *Schillerként* a szerencsétlenségek tompuljanak meg állhatatosságomon. Egész igyekezetemet arra fogom fordítani, hogy (ha nem a magos kőszirten is), de hasonló legyek élő fámhoz, segítsen a méltóságos úr engem ezen feltételemben, legyen barátom, s hogy ha valahogy vagy az indulatoknak, vagy a fény hiábavalóságának engednék, akkor mint Don Carlosnak *Marquis Posa* szólítsa nevén az én géniuszomat, juttassa eszemben atyámat, és esküszöm, hogy érteni fogom.”²⁸⁵

²⁸¹ KFL VIII. 67.

²⁸² Gyulay Lajos 1848–49-es naplóiban is jelen van a Don Carlos élmény. Ld. Csetri Elek–Miskolczy Ambrus: *Gyulay Lajos és világa*. In: *Gyulay Lajos naplói*. I. Bp., 2003.

²⁸³ KFL XV. 169. (A fordítás a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban található, jelzete: Ms. U. 937.)

²⁸⁴ KFL XIII. 52.

²⁸⁵ KFL VII. 336. Amikor Posá és Don Carlos valamiféle erényszövetséget kötöttek, ez utóbbi így kérte barátját:

Dannauch, wenn der Wurm / Der Schmeichelei mein unbewachtes Herz / Umklammerte – wenn dieses Auge Tränen / Verlernte, die es sonst geweint – dies Ohr / Dem Flehen sich verriegelte, willst du, / Ein schreckenloser Hüter meiner Tugend, / Mich kräftig fassen, meinen Genius / Bei seinem großen Namen rufen?

(Bölöni Farkas Sándor fordításában: „Akkor is, ha a hízelkedés férge örízetlen szívembe markolódnék? s akkor, ha e szem elfelejtette a másszor sírt könyveket? s fülem az esedezés előtt bezárkoznék? Ígérd-e, hogy akkor is megrendíthetlen őrzője léssz virtusomnak, megragadsz-e akkor is, s géniuszom nagy nevén szólítod-e?” Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, Ms. U. 937. 24.)

Kazinczy válasza: „A méltóságos báró Don Carlost hozza elő. Oh mint örvendtem én, midőn ezt láttam, hallottam! De a Terentius olvasásáról azt mondta Grotius, hogy őtet másként olvassa a férjfi, másként a gyermek. Ezt mondhatni mindenről, kivált pedig Don Carlosról. Sokan azt a munkát a szép versek, szép németiség, szép kifejezések miatt olvassák, sokan mint a románt a szép scénák csiklandásai miatt. De hányadik az, aki a Posa beszédjeinek fontosságába bérhatna, aki meggondolná, hogy az csak a teátrumra való, és nem a közönséges életre, hogy Schiller csak azért festette úgy, hogy a teátrális effektust csináljon, nem hogy a közéletben is úgy lehetne bánni, sőt hogy az a feszegetés még a teátrumon is nem használ, hanem árt. Szeretném, ha a mélt. báró Göthének munkáit vagy megvételné, vagy mélt. Cserey Farkas úrtól kölcsön kéré, s *Egmontot* belőle elolvasná – egyszer olvasván, örökké fogja *Egmontot*, mint én az egész *Göthét* – s elmélkedni akarna, hogy mit nyér ez, aki nem hajlik mint *Egmont*, s mit az, aki úgy bánik, mint Oranien. Oranient Alba nem tehetette a maga ideáinak áldozatává. *Egmontot* azzá tette, s az *Egmond egyenessége* nem használt, az Oranien *hajlósága* használt a szabadságnak.”²⁸⁶

Goethe *Egmontja* kísérteties pontossággal illik a magyar helyzetre, ezért is fordította le Kazinczy. *Egmont* alkotmányvédő, Oranien lázadó, *Egmontot* kivégzik a lázadás miatt, bár Machiavelli igazat ad neki abban, hogy az alkotmány biztosításával meg lehetne nyugtatni a népet. Orániai Vilmos viszont a lázadás élére állva, kiharcolja hazája, Németalföld függetlenségét. A helyzet tragikuma, hogy *Egmont* rousseau-i figura, mert ő is „mindenben lelkiismerete szerint tetszik bánni” – Machiavelli szerint. *Egmont* akár szabadkőműves is lehetne, amikor büszkén vallja: „Én nem ismerek más bírót tetteim felett, mint a Rend nagymesterét a lovagoknak összegyűlt káptalanjával.” Amikor úgy érzi, hogy a régensné „tetteim alatt mindég titkokat les, az pedig nekem soha nincs”, *Egmont* átlát az udvari szándékokon: „Nem minden szándék nyilvános, s némely szándékot el lehet csürni. Hiszen az is hallatszik mindenfelől, hogy a király szándéka kevésbé az, hogy a megyék világos és egyforma törvények által igazgattassanak, hogy a vallás tisztelete fenntartassék s közönséges béke adassék a népnek, mint az inkább, hogy az szabad kéjű iga alá hajtassék, régi jussaitól megfosztassék, hogy vagyoni jai elfoglaltassanak, a nemesség elsősegei megnyirbáltassanak, melyekért a ne-

²⁸⁶ KFL VII. 396.

messég neki szolgálni s vérét és életét áldozni kész. Úgy mondják, hogy itt a vallás csak egy tiszteletes szőnyeg, mely megett a veszedelmes intézetek könnyebben koholtatnak. A nép térdén áll, imádja a szent szőnyeget, s megett a madarász áll lesben.”²⁸⁷ A fordítás pontos és a helyzethez alkalmazható: a megyék helyett tartományok (Provinzen) állnak, „a nemesség elsősegei” helyett szép jogok (die schönen Rechte). Kazinczy nem minden nemesi jogot tartott szépnek, 1794-ben Werbőczyvel szemben az emberi jogok elsőségét vallotta.²⁸⁸ 1812-ben már mérlegelt: „Mely igaz, amit Napoleon mond a lengyelekhez: A haza szeretete első virtusa a társaságba költ embernek. De a haza szeretete nem mindég azt kívánja, amit a Corpus Juris és **Werbőczy**, noha jó szorosan kapaszkodni ezen támaszokba.”²⁸⁹ 1825-ben Werbőczy a zsarnokság ellenében a lehetséges védelem: „**Werbőczy** nekem Gracchusz. Mely gaz nagyokkal volt neki baja, s a hazának. De merjen ám valaki Martinúzról és **Werbőczy**ről jól szólni. Én merek. S ez nem a cenzúra vétke, [...] hanem a cenzoroké.”²⁹⁰ A cenzorok és az ellen, amit ők képviseltek, Werbőczyre lehetett hivatkozni. Ezek nem mindig ismertek kegyelmet, és ezt Goethe is tudta, aki miniszterként keményen cenzorkodott, ha kellett. Ugyanakkor Kazinczynál többet engedhetett meg magának, az ő Egmontja nyugodtan használhatta a testvér szót, amelyet a széphalmi mester atyafiával adott vissza, nehogy már testvériséggel vádolhassák. A lényeg azonban megmaradt: „És éppen oly természetes, hogy a polgár attól kíván igazgattatni, aki vele született, vele nevedett, akiben a felől ami igazság, egyenlő gondolat vagy, akit ő úgy tekinthet, mint atyafiát.” II. József és V. Ferdinánd magyar politikájára egyaránt érvényes Egmont figyelmeztetése: „Szavaid igazolják a nép félelmét, a közönséges félelmet! [allgemeine Furcht] Elvégezte tehát, amit fejedelemnek soha nem kellene végezni! Népe erejét, annak gondolkodását, azon képzeletet, melyet az maga felől magában csinált, a Király ezeket akarja elgyengíteni, elnyomni, eloltani, hogy rajtok könnyebben uralkodhasson. Sajátságainak belső velejét akarja elrontani, minden bizonnal azért, hogy őket boldogabbakká tehesse. Elsemmisíteni akarja őket, hogy valamiké legyenek, egy más valamivé. Oh, ha az ő célja jó, úgy az félre

²⁸⁷ Kazinczy Ferenc munkái. VIII. Pest, 1814. 131., 201., 237.

²⁸⁸ Centgráf Károly: Egy ismeretlen Kazinczy-levél. ItK, 1974. 2. sz. 236.

²⁸⁹ KFL X. 68.

²⁹⁰ KFL XIX. 377–378.

fog értetni! Nem a király ellen szegzik ezek magokat, csak a király útjába állanak, aki eltévesztett úton menni első szerencsétlen lépéseit már teszi.”²⁹¹

Kemény mementó lehetett Kazinczy figyelmeztetése az ifjú Wesselényi számára, de önmaga számára is. Kazinczy saját magát is a barátság és az erény áldozatának tartotta, mert – vallomása szerint – az vitte a jakobinus összeesküvésbe, és onnan a börtönbe. *Don Carlos* drámája alapszerkezetében az antik tragédiák világát idézte. A szerelmi háromszögdráma hőse és áldozata valamiféle Ödipusz-komplexus hordozója, hiszen apja, Fülöp király azt a francia királylányt vette el, akit ő már korábban ismert, és mennyasszonya lehetett volna, ha az atyai hatalom és szenvedély nem érvényesült volna. Posa egyszemélyes összeesküvő, világpolgár – Schiller értelmezése szerint –, de egyben nacionalista is, akit saját vallomása szerint „egy elnyomott hős nép küldött,” mint „az egész emberiség követét”. Számára a barátság csak eszköz, azt akarja elérni, hogy az uralkodó Don Carlost küldje a lázadó Németalföldre rendet teremteni, és így az elnyomóból felszabadító lehessen. Öszinteségével és hajlékonyságával megnyeri a király kegyét, aki viszont Albát küldi rendet teremteni. A trónörökös végül a kezdettől fogva mindent tudó inkvizíciónak adja át a király, és a szabadsághősnek is életébe kerül a kettős játék. Nem véletlen, hogy a nagy kulcsszavak: a titok és az erény. Az előbbi tizenhétszer fordul elő, az utóbbi negyvenszer. Egy okkal több, hogy Kazinczy – aki oly elszántan kereste a virtus magyar megfelelőjét – magára és saját korára ismerhessen ebben a drámában. Innen a vonzalom és az idegenkedés. Az udvari környezet romlott, gyanakvó, mindent kifigyelő – ahogy sok magyar a bécsi udvart látta. Posa szabadkőműves, sőt illuminátus alak.²⁹² Martinovicsra emlékeztethet, igaz, titkos társasága csak kétszemélyes, és nem hazudozik olyan szemérmetlenül, nem fantáziál olyan gátlástalanul, de nem is titkosügynök. Stratégiája és megszállottsága a forradalmi terrort előlegezi meg, a felvilágosodás dialektikáját érzékelteti, azt, ahogy az ész uralma az új zsarnokság felé mutat,²⁹³ az erénydiktatúra felé, ahogy az Franciaországban be is következett. Amikor azon mesterkedik, hogy vezesse a vezetőt, nyíltan

²⁹¹ Kazinczy Ferenc munkái. VIII. 242., 244.

²⁹² Gustav Hecke: *Modern-freimaurerische Bekenntnisse*. Braunschweig, 1906. 244.

²⁹³ Rüdiger Safranski: *Friedrich Schiller oder Die Erfindung des Deutschen Idealismus*. München, 2004. 237., 256.

kimondja a királynak, hogy nem udvaronc, gondolatszabadságot akar, és ezzel az egyéni önrendelkezés igényét juttatja kifejezésre.²⁹⁴ Kazinczy is sajtószabadságot kért volna – gondolatban – az uralkodótól, ha találkozik vele. A magyarok Don Carlosa pedig maga volt a nádor. A drámában a régi hatalom győzött,²⁹⁵ de mondhatnánk azt is, hogy – az inkvizíció által – a jezsuita mítosz maga alá gyűrte a titkostársasági mitológiát. Schiller a maga magyarázatában hangsúlyozta, hogy „a gyakorlati törvények” kell hogy vezessenek bennünket, nem „a teoretikus ész,” és lehetnek az eszmék bármi szépek, „semmi sem vezet a jóhoz, csak ami természetes”. A titkostársaságoktól pedig Schiller is finoman óvott.²⁹⁶ Kazinczy nem is nyilatkozott bővebben az egykori Martinovics-féle összeesküvésről. Posa pózai helyett „hajlóság”-ot ajánlott Wesselényinek, azt pedig másnak írta meg, hogy a „Posák nem egyébre valók, mint Tacitusnak szavai szerint *ambitiosa morte inclarescere*” (nagyszerű halállal híressé válni).²⁹⁷ Ugyanakkor vonzotta a schilleri világ, és ezért tartotta irigylésre méltónak a Wesselényi–Pataky viszony jellemzésére a Don Carlos–Posa hasonlatot. Nyilván az érzelmeinek inkább engedő ember és az okos mentor bensőséges kapcsolatára gondolhatott, a barátságra, amely szublimálta a rendi különbséget a vagyonos arisztokrata és a szellemi munkából élő értelmiségi között. Egy év múlva azonban Zsibóról megjött Széphalomra a szomorú hír: „az én Posám nincs többé”.²⁹⁸ Pataky a zsibói Wesselényi családi kriptában talált örök nyughelyet. Id. Wesselényi Miklós, amikor felfogadta Patakyt, akkor a gyermek tanítvány és az ifjú nevelő kezét egymásba téve, így szólt: „*légyetek barátok*”. Testvérek lettek, és testvériségük jellemzésére Wesselényi Don Carlost idézte Kazinczynak.²⁹⁹

²⁹⁴ Safranski: *Friedrich Schiller*. 252–255.

²⁹⁵ Safranski: *Friedrich Schiller*. 255.

²⁹⁶ *Schillers sämtliche Werke*. II. Stuttgart. 1867. 1183.

²⁹⁷ KFL XI. 453.

²⁹⁸ KFL XIII. 51.

²⁹⁹ KFL XIII. 52. Wesselényi abból idézett Kazinczyhoz intézett levelében, amit Don Carlos mondott a királynak. A teljes szövegben dőlt betűvel szedjük az idézett részt: Ja. Sire, wir waren Brüder! Brüder durch Ein edler Band, als die Natur es schmiedet. Sein schöner Lebenslauf war Liebe. Liebe Für mich sein großer, schöner Tod.

A Don Carlos–Posa hasonlatnak volt múltja, és lett jövője – aktualitása: politikai és metapolitikai aktualitása miatt – abban a nagy drámában, amelynek mindenki részese volt. Posa és Don Carlos szerepének átélése nem póz volt, nem szerepjátszás, hanem szerepkeresés. Ez pedig Pataky halálával Wesselényi számára nem ért véget: az 1820-as években az ifjú báró új barátságot, majd erényszövetséget kötött Széchenyi Istvánnal, aki a szabadság templárius lovagjának szerepében készülődött a nagy tettekre. De „a filozófia templárius keresztjét” nem öltözkékre akarta kitenni, hanem szívében hordani.³⁰⁰ Az erényszövetséggel valamiféle láthatatlan, önkéntes, valós, ám mégsem létező titkos társaságot alapított, olyat, amely pótolta azt, amit az atyák számára a szabadköművesség és netán az illuminátus rend jelenthetett, hiszen az ő céljai és a hajdani titkostársasági kultúra céljai közösek voltak, éspedig a polgári erényekkel ékeskedő emberek számának növelése, „az igazi erkölcsi függetlenség magvainak elhintése”. Eközben azt vallotta, hogy „mi semmit sem akarunk titkos utakon, titkos társaságokkal, amelyeknek titokzatos szabályai és törvényei vannak”.³⁰¹ Széchenyi István eszközei és módszerei is emlékeztettek az illuminátusok eszközeire és módszereire. Többször fordult Metternichhez, hozzá intézett emlékirataiban is fejtegette programját. Az államkancellárnak ő volt a Posája, neki pedig Wesselényi lett. Meg is jegyezte naplójában, hogy erdélyi barátja akarta átvenni Posa szerepét, amikor – 1828 februárjában – elérzékenyülve az ő szerelmi bánatán, azon, hogy Seilern Crescentia megközelíthetetlennek tűnt, úgy akart közvetíteni, mint Posa márki Don Carlos és a királyné között.³⁰² Széchenyi Wesselényivel való barátságát arra is fel akarta használni, hogy hasson arra a nemesi rétegre, amelynek mozgósítására és aztán kordában tartására ő maga alkalmatlannak tartotta saját magát. Barátságuk – „a magyar reformkor kezdetének egyik legizgatóbb talánya”³⁰³ – vallo-másos, egymást bátorító, buzdító barátság volt, ugyanakkor mindketten tudatosan akarták egymást alakítani közös céljaik, ám aztán eltérő eszközeik alkalmazása érdekében. Amikor kezdtek meghasonlani, akkor Wesselényi paradox módon – Kazinczy hozzá intézett intését átértelmezve – Egmont

³⁰⁰ *Gróf Széchenyi István naplói*. III. 102.

³⁰¹ *Gróf Széchenyi István naplói*. III. 106–107.

³⁰² *Gróf Széchenyi István naplói*. III. Szerk. Vizsota Gyula. Bp., 1932. 196.

³⁰³ Trócsányi: *Wesselényi*, (1965) 47.

példájával óvta: „Te hiszel mint Egmont, s félek, hogy hiedelmed ha reád nézve nem, de veszélyes lesz honyunknak; Te mint eszközt akarod a kormányt használni, éppen ez amannak veled célja; hogy Te érd el célokat, arra Te igen gyenge vagy, s mindnyájan igen gyengék vagyunk, ama pedig igen erős s igen okos.”³⁰⁴

Széchenyi és Wesselényi eltérő társadalmi közegben szocializálódtak. Széchenyi bejáratos volt az európai magas körökbe, de kevésbé mozgékony a hazai törvényhatósági életben. Itt viszont Wesselényinek – apja nagyságával is megerősített – legendája lehetett, az pedig hatalmas erő. Gondoljunk arra, hogy a napóleoni legendának milyen varázsa volt; annak révén is a szürke kis unokaöcs 1848-ban megnyerte az elnökválasztást, majd császárrá emelkedhetett. Az ifjú Wesselényi robusztus megjelenése és egy-két annak megfelelő gesztusa őt magát is legendássá tette. Horn Ede később így érzékeltette, hogy mit jelent a fizikai erő a magyar politizáló közvélemény számára: „A fiatal hadnagy [Széchenyi] izmos és erős alakjában, koromfekete arcában, éles vonásaiban és tüzes szemeiben; Wesselényi herkulesi termetében, mi alatt rengett a föld, első pillantásra felismerjük a régtől híres hunok méltó utódát. Ezeket az előnyöket nem kell lebecsülni olyan primitív [=ősien egyszerű] nép esetében, mint a magyar, melynél az egyéni bátorság az ember fő vonása és legnagyobb erénye. És ha Széchenyi gyakran is hangsúlyozza, hogy hatalmas egymásba futó szemöldökei népszerűségének sokat ártnak, mégis biztos, hogy amikor a gróf erős karjaival ketté szeli a Duna hullámain, és versenytársai előtt haladva egy órán keresztül úszik át fáradhatatlanul a hatalmas áron, akkor ezzel a csodájára járó tömegben nagyobb népszerűséget arat, mint a Dunai Gözhajózási Társaság felállításával... És amikor Wesselényi kifogy az érvekből, fél kézzel felemeli azt az asztalt, amelyen az ellenszónok áll, és szónokostul kiviszi a tereméből, gyorsan visszatérve, becsapja az ajtót, és így eléri, hogy véleményének megfelelően szavazzanak, akkor ezt a győzelmet nemcsak ellenfele kényszerű távollétének köszönheti, hanem azon különleges eljárásnak, amellyel ellenfelét eltávolította...”³⁰⁵

³⁰⁴ Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 148.

³⁰⁵ I. E. Horn: *Ludwig Kossuth. I. Der Agitator. II. Der Minister.* I. Leipzig, 1851. 24. Horn Ede jelentőségére Miskolczy Ambrus: *Horn Ede (1825–1875) A magyar-ázsiai nemzeti identitás forrásvidékén.* Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007.

De ne tévesszenek meg a látványos gesztusok. Wesselényi az 1830-as évek elején mindenekelőtt szellemi felkészültségével, és nem csupán a helyzetnek megfelelő teatralitásra is alkalmas fellépésével vált a magyar liberális ellenzék első nagy vezéregyéniségévé. Kellett ehhez Kazinczy atyai barátsága is. Amikor tizennyolcadik életévét betöltötte, akkor is a széphalmi mesternek öntötte ki szívét: „Barátom! megvallom, név nélkül elhalni, elenyészni, nem emlegettetni, ezen gondolatoktól elborzadok.”³⁰⁶ Az atyai barát tarthatott attól, hogy mi lesz ebből a lelki erjedésből; hogy miként és mennyire, nem igazán tudjuk, mert a híradások szűkszavúak. 1816-ban Kolozsvárt Wesselényinél lakott, és itt „literarius consessust” is „tartának”,³⁰⁷ de aztán levelezésük megszakadt. Wesselényit 1819–20-ban lekötötte az országos úrbéri összeírással szembeni ellenállás, ezt ugyanis az uralkodó az országgyűlés megkerülésével rendelte el. Mivel az adóalap növelése volt a cél, földesúr és jobbágy egyaránt érdekelt lett az adócsalásban, és az eredmény kudarc, végzetes kudarc lett, mert az erdélyi úrbéri viszonyokat nem sikerült törvényesen áttekinthetővé tenni. Az ellenállás sikere pürhuszi győzelem volt. Maradhatott is Wesselényiben valami rossz érzés, bár országos hírre tett szert. Mindez erősítette a divatos és szokásos világfájdalmat, de éltették „megedzett” principiumai: „a Jónak, Szépnek és Nagynak imádása, a barátság szent érzése”.³⁰⁸ Csalódásaira, fájdalomaira Kazinczynál keresett gyógyírt.³⁰⁹ Ezek egyik oka az is lehetett, hogy szépíróként nem sokra vitte, nem is mutatta meg Kazinczynak írásait, s az sem látta meg benne a majdani közírót. *Erdélyi Leveleiben* – ebben a cenzúra miatt is tizennégyyszer átdolgozott művében³¹⁰ – „Miklós éppen nincs tömjénezve, sem Zsibó, mert úgy szólok, hogy nem dicsérve is hevesen dicsérem.”³¹¹ Aztán azt szerette volna, ha az ifjú barát gyorsan megnősül,³¹² és kormányiszéki szolgálatot vállal, mert „a tisztviselő nagyobb hasznot

³⁰⁶ KFL XII. 295.

³⁰⁷ KFL XXIII. 249.

³⁰⁸ KFL XVII. 103.

³⁰⁹ KFL XVIII. 182.

³¹⁰ Szabó Ágnes: *Az Erdélyi Levelek kánonban.* „Klasszikus magyar irodalom történet. Szerk. Dajkó Pál, Labádi Gergely. Szeged, 2003. 109–132.

³¹¹ KFL XVIII. 94.

³¹² KFL XVIII. 204.

hajthat, mint a legérdemesebb” magánember.³¹³ Különös javaslat ez éppen 1823-ban, amikor még tizennégy évvel korábban arra figyelmeztette fiatal barátját, hogy „a mélt. úr ha bukni fog, csak az által fog bukni, hogy a Salustius kifejezése szerint *mohóbban fog kapni a becsülletésen, a hivatalokon, a ragyogáson, mint a jóknak szükség*. Azért féltém ettől a mélt. urat, mert a mi időnk vesztettségének ez minden forrása.”³¹⁴ Kazinczy ugyanis látta, hogy az egykori szabadkőművesek, mint Széchenyi Ferenc is, hivatalt vállaltak, és Wesselényit azért még 1811-ben úgy tekintette, mint „házmának, nemzetemnek egy nemsokára feltűnendő csillagát”.³¹⁵

1823-ra a tisztviselő állás dicséretével felpuhult volna Kazinczy? Éppen akkor, amikor néhány megye ellenállt a királyi rendelésnek? Az, hogy 1824-ben Mária Teréziát lelkesen magasztalta, mintha erre utalna.³¹⁶ Azonban a királynő dicsérete alapvetően nem volt más, mint a reformokra kész alkotmányos királyság dicsérete. 1825-ben már Zrínyi Miklóst, a szigetvári hőst állította példaként a *Hébe* című zsebkönyv olvasói elé. Igaz, Zrínyinek összbirodalmi kultusza volt. Hormayr „Oszttrák Plutarkhosz”-ban Zrínyi „híres oszttrák”, Kazinczynál magyar hazafi, aki kötelességének és lelkiismeretének parancsát követi, tehát Kant és Rousseau ideális embere is. Ugyanakkor olyan időbe helyezi, amely múltba vetített jövőképre vall, mert akkor „a köznépet is a legtisztább magyar nemzeti szellem és érdek egyesíté”. Az érdekegyesítés nem sokára a magyar szabadelvűek politikai programjaként jelenik meg,³¹⁷ nem kétséges, hogy Kazinczy is a gyakorlati engedelmesség és az elvi ellenállás híve volt, valamint annak, hogy a magas tisztségviselők a maguk módján hassanak az uralkodóra. Ezért ajánlotta Wesselényinek olvasásra azt a beszédet, amelyet Veszprém megyében Kolossváry Sándor kanonok intézett a megyét megfegyelmezni jött királyi biztoshoz: „Gyönyörű munka, s egyeztetni a jobbágyi hűséget és a törvényhez ragaszkodást.” és természetesen elítélte Berzeviczy és Gustermann alkotmányellenességét.³¹⁸ Erről még beszélhettek is személyesen,

³¹³ KFL XVIII. 318.

³¹⁴ KFL VI. 534.

³¹⁵ KFL X. 390.

³¹⁶ Kazinczy Ferenc: Mária Therésia. *Hébe*, 1824. 5–21.

³¹⁷ Hausner Gábor: „Zrínyi Miklós Szigetvárat”. *Somogy*, 1992. 1. sz. 61–64.

³¹⁸ KFL XVIII. 319–321.

mert Wesselényi mint, aki ellenzéki közéleti pályára készül még abban az évben elment az augusztusi zempléni megyei gyűlésbe, ahol már hat-hét-száz ember vett részt, és zajosan tiltakoztak a királyi biztos kiküldése ellen, nem is engedték elnökölni, ezért a gyűlés a katonai fellépés szomorú kilátásával ért véget.³¹⁹ Kazinczy leveleiben nem árulja el, hogy miről beszéltek, arról sem számolt be, hogy Wesselényi úgy akadályozta meg, hogy Lónyay Gábor királyi biztos eljusson az elnöki helyhez, hogy székét ide-oda tologatva elzárta az utat.³²⁰ 1825-ben is csak arról írt Cserey Miklósnak, hogy „az én Miklósom” majd tudósítja a diétai fejleményekről,³²¹ de úgy tűnik, inkább mások tudósították Wesselényiről. Neki – írja Dessewffy Aurél – „sokkal tartozik Magyarország, ő nélküle a diétán az ifjú és dúzs magnások tüze soha se kapott volna jó irányt, s régen elhűlt vala. Ő tartja benne a lelket, esze s tiszteletet parancsoló karakter-ereje által.”³²²

Kazinczy most már a régi kisfiút látja, aki apja mellett katonáskodott. Kisebbségi módosításokkal újra közölte hajdani hódoló költeményét, talán azért is, mert aggódott amiatt, hogy az ifjú túl sokat forgolódik Vénusz mezején:

Óh, fogjon Aphrodité védködjébe!
S ő, aki Páriszt a harc vése közül
Elkapta, kapjon el most téged is!³²³

Versesztétikai szempontból ez talán – mint egy nem-költő hangsúlyozza – „zárvány”, és annak eredménye, hogy „megbicsaklott” a költő ihlete,³²⁴ „nincs benne költői mélység”,³²⁵ csakhogya az élet felől nézve, véresen ko-

³¹⁹ KFL XVIII. 393–394.

³²⁰ Trócsányi: *Wesselényi*, (1965) 53.

³²¹ KFL XIX. 436.

³²² KFL XX. 93.

³²³ FMOM 1825. 1. k. 29–32. (Cenzúrapéldánya: OSZKK, Quart. Hung. 1238. 35–44.) Kazinczy egyik sajátkezű kézirat változata (Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár. Ms. 3558):

Oh, fogjon úgy Cythére védködjébe,
S ő, aki Páriszt a harc véseiből
Kikapta, kapjon most ki téged is!”

³²⁴ Fried: Kazinczy Ferenc episztolája. *Előadások*, 168.

³²⁵ Váczy János: Az izgató (4.) *Széphalom*, 2002. 12. k. 69.

moly intés az önmérsékletre.³²⁶ bár nem lett fogantatja, mert Wesselényi légyottjain egészségét megrendítő betegséget szerzett.

Attól is tarthatott Kazinczy, hogy fiatal barátja a politika áldozata lehet. Nem minden nevelő célzat nélkül idézte fel Wesselényi Ferenc alakját. Cikkében megjelenik saját keserősége is, mintha úgy érezte volna, hogy a történelem neki személyesen nem kedvezett. Megjelenik az eszményi politikus alakja is: „Nagy idő nagy embert szül, és viszont nagy ember nagy időt teremt; ezt kiáltja az örök tapasztalás. De az egyszersmind azt is hirdeti, hogy hasztalan minden lelki nagyság, ha hogy a törekedést Szerencse nem segíti. Rómának az a nagy fia, kit Plutarch, a maga nemzete Dion-jával együtt a régiségnek minden más hősei felett magasztal, e szókkal vesze Philippi mellett: »Rény, nyavalyás izé, én téged mindennek hittelek, s most látom, hogy veled a Sors laptaként játszik!« Wesselényire életére a még halálában is tiszteletes Brútusznak e nagy mondása teszi a textust. Mi lehetett volna Ő egy jobb időben! Mert nem az vala-e valahol, aminek fejedelme, aminek hazája óhajtotta?” Közben mintha Kazinczy megbékélt volna Hormayrral, mert a kor jellemzésére tőle, „az ausztriai Monarchia historiográfusának és az udvari Archivum tudós s felemelkedett gondolkozásáról ismeretes” Plutarchjából idézett. Figyelmeztetésnek és útmutatásnak is szánhatta annak bemutatását, ahogy Wesselényi megelőzte a vallási viszályok elharapozását azzal, hogy „könnyekre fakadva kéré itt a rendeket, hogy magányos dolgaikat a köz javának ne halmozni ellen, hogy távoztatnák a gyűlölködést, s a vallás dolgai helyett gondoskodjanak inkább arról, hogy hazájok az idegen járom alól kiszabadíttassék.” Kazinczyban ugyanakkor nemcsak a levéltáros szólalt meg, amikor jelezte, hogy az ún. Wesselényi-összeesküvés nem egyszerűen az összeesküvők műve: „A vármegyék levéltárjai tele vagynak [Wesselényi Ferenc] levelezéseivel, s azok örök bizonyosságai, hogy lelke tiszta volt. Az idegen generálisok nem hittek neki, és minthogy a zavarban halászni jobb, magok csináltak bajt, s a nádort arra szoríták, hogy inkább a polgári dolgokat intézgesse. Mint szövődék az a zendülés, mely a zólyomi gyűlésben vete lobot (1667), és amelyet az idegen, de jó Gróf Rottál János aranygyapjas vitéz szelíd

szerekkel óhajtott volna megelőzni, beszéljék mások.”³²⁷ Neki, nyilván, a Martinovics-féle összeesküvés jutott az eszébe.

Kazinczy számára az igazán kellemes meglepetés az lehetett, hogy megjelent Wesselényi első műve: *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól*. Most már nyugodtan dicsérhette: „Fénylesz te, és a te tiszteletemet is érdemlő társad, Széchenyi, írás nélkül is; de én örvendek, hogy írás által is fényletek. A tett emlékezete fenn áll ugyan, de az idő ködbe borítja: írástok századok múlva is szól a szívekhez.”³²⁸

Két mozzanat nyerte meg különösen Kazinczy tetszését, és ezt a *Felső Magyar Országai Minervában* meg is írta. Először – a mű tartalmi ismertetése után – az ifjú szerzőt így jellemezte: „.....felvilágosított hazafi”,³²⁹ és ezzel valahogy éreztette, tanítványról van szó, akit mások – ő is – felvilágosítottak, neveltek. A továbbiakban arra a párhuzamra utalt, amely az ő nyelvújítási törekvései és általában a reformtörekvések között fellelhető, egy szóval az európai mintakövetés és hazai hagyományok kölcsönhatásának dialektikájára. „...a nyelv barátjai magyarság virágít is lelnek itt” – írta a széphalmi mester, és idézte, amit a cenzúra nem húzott ki, (amit kihúzott azt kapcsos – {} – zárójelbe tesszük): „Gyűlölöm én az idegen majmolást, nevetségesnek tartom akármi tárgyat is csak azért hogy külföldi, a hazait megvetvén, annál előbb becsülni. Buzgó tisztelője vagyok mindennek, ami nemzeti, {hiszem és vallom azt, hogy egy nyelv s törvény egy nemzetnek egyedül tarthatja fenn nemzeti lételét, s hogy életmódnak, öltözetnek, s törzökös szokásoknak is nagy befolyások van a nemzetiségre,} de azt is hiszem és vallom, hogy igen káros valamit csak azért szeretni s becsülni, akár jó, akár rossz, mivel hazai s régi, s hogy nevetséges a honnyit mindenneknél jobbnak tartani, abban ott is, ahol nincs fényes tulajdonságokat látni, {s annak sem hibáját, sem hijánosságát el nem esmérni}. Idétlen szüleménye ez a hazafiságnak, minden tökéletesítésnek és javításnak elzárja útját, és sok haza-ellenségeinek nyilvános mesterkedésénél több kárt okoz.”³³⁰

³²⁶ Czeizel János: Kazinczy Ferenc epistolái. ItK, 1910. 28.

³²⁷ Kazinczy Ferenc: Hadadi gróf Wesselényi Ferencz, Murányak örököse. FMOM 1827. 4. k. 1387–1389.

³²⁸ KFL XXI. 101.

³²⁹ Kazinczy Ferenc: Hazai literatura. FMOM 1829. 3. k. 625.

³³⁰ Wesselényi Miklós: *A régi híres ménesek egyike megszűnésének okairól*. Pest, 1829. 35.

Valószínű, hogy a cenzúra vagy az előrelátó recenzió öncenzúra azon epizód leírásánál is működésbe lépett, melyben amikor a francia „kereskedőség”-et megkérdezte a kormányzat, hogy „mit kellessék a kereskedelem előmozdítására tennie? Azt felelte: „Laissez nous faire. A munkás és tenni kívánó ember nem szeret a más szájával enni. Ahol az uralkodás részéről a parancsolat vagy kényszerítés zsidbasztó hatalma befoly, megbénul ott a világon már óriási munkákat végbevitt legszebb ereje az embernek, a szabad akarat, s önnön találmány szerint való munkálkodás.” Kazinczy ezt csak a francia mondásig – „Azt bízzák az urak miránk!” – idézte, de előtte jelezte, hogy kiknek szól, és pedig „azoknak, akik a *szokás tisztelőivel s a grammatikák és lexikonok dolgozóival*, s Isten tudja, mely felső hatalommal szeretnék az írókat a maga szabadságától megfosztani”.”³³¹ Wesselényi-nek megírta, hogy amit könyvében írt, „ezt kiáltozom mindég, s ötven eszt. [endő] olta”.”³³²

Az, ahogy Kazinczy Wesselényit olvasta, szépen példázza, hogy a nyelvújítás – a közös eszmei alapról – miként játszik át társadalmi reformba. Nemcsak arról van azonban szó, hogy az idős bajnok átadja a stafétabotot. Ha Kazinczy pesti naplóját vagy levelezését olvassuk, nem is sejténénk, hogy feltámadt benne a hajdani „összeesküvő,” pontosabban a nyilvánosságot óhatatlanul kísérő kulisszák mögötti politika részese, aki közben nem volt elég óvatos, hogy mindent szóban intézzon el. Egyik levelét Vay Ábrahám bizony ellopta, amikor 1831 márciusában Sátoraljaújhelyt körülnézett, hogy a kancellárt – március 13-án – informálja.³³³ Ebben a levélben Kazinczy helyi és országos ügyekről tudósította Dókus László főjegyzőt, aki később maga is a kormányzat szolgálatába állt.³³⁴

„Kérem a’ Tek. Urat, hívassa le magához Kassait, ’s tudassa vele hogy levelét Zsolczán általadtam Szabó Jánosnak, ’s azért nem magának B. V. Urnak, mert ez akkor inkább el vala foglalva mint hogy azt akkor megoldvashatta volna; és hogy Assessorrá leve. De minthogy Sztankó az én vétkem nélkül kimaradt, s Kassai és Sztankó soha sem forradhatnak jól egyggyé,

³³¹ idézi KFL XXI. 672.

³³² KFL XXI. 102.

³³³ MOL. A 49 Magyar Kancellária. titkos elnöki iratok, 1831:56

³³⁴ Barta István: *A fiatal Kossuth*. Bp., 1966. 45.

kérem, ne tudassa Assessorrá neveztetését Sztankóval; mert az Sztankónak fájhatna.

Sok apró dolgokat tudok már, de azokat később írom meg mikor Szilasinál is voltam. Illyen a’ Károlyi György gyönyörű Relacionális beszéde, és a’ Wessel[ényi] kikötése Wécsey Miklóssal.

– A’ Coronatiókor egy Inscriptio volt

AMOR
POPULI

PRINCIPIS
FELICITAS

mellyet így is lehet olvasni Amor Principis Populi felicitas – így is Amor Populi Principis felicitas.”

A szójáték: „A fejedelem szeretete a nép boldogsága” – „A nép szeretete a fejedelem boldogsága.” Ez viszont Kazinczy egyik korábbi megnyilatkozásának a parafrázisa: „az a nép boldog, amely szereti fejedelmét, és amely szeretve érzi magát fejedelmétől”.”³³⁵ Nincs kizárva, hogy Kazinczy sugallta az inscriptiót. Sőt valószínű, mert amikor emlékirataiban az 1792-es koronázást felidézte, akkor éppen a fenti felirat értelmét fejtette meg: „Boldog király, ki magát szeretve látja népétől! Boldog nép, mely magát szeretve látja királyától! Célja ennek és annak az *egész* boldogsága, s ezt is az antagonizmus törvényei tartják fenn, mint mindent a természetben. De az antagonizmusnak baráti ellenkezésnek kell lenni, nem ellenséginek, nem hogy egyik csésze felbillentse a másikat, hanem hogy egymást egyenlőségben tartsák.”³³⁶

Ettől elüt besúgónk magyarázata: „Közben sok zemplénivel találkoztam, és az ő beszédjükből könnyen kivettem, hogy az úgynevezett világpolgárok gyűlöletes elvei Ófelségéről a nép számára már egyáltalán nem ismeretlenek, mint ez egyértelműen kiderül az itt mellékelt levélkéből, amelyet miután Dókus főjegyző házában titkon, nagyon figyelmesen körülnéztem, figyelemre méltónak találtam. Ezeket a sorokat Kazinczy Ferenc írta Pestről.” Azért – jegyezzük meg – Vay mint jó rokon megtehetette volna azt, hogy az aláírás nélküli levél írójának kilétét nem fedi fel, ss az utókornak elmondhatott volna néhány érdekes részletet, de inkább fecsegett. „A jó és rossz érzésű emberek már tévesen állítják, hogy fran-

³³⁵ Váczy János: Köz- és irodalmi állapotaink a XIX. század első két évtizedében. *Széphalom*, 1994. 6. k. 20.

³³⁶ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Szerk. Lengyel Dénes. Bp., [1943.] 187–188.

ciák járnak-kelnek a vidéken.” Dókus szerint az utóbbi időben nem is fordultak meg erre. „Ami Wécsey Pált illeti – jelenti Vay –, én őt az ifjúság vétkei által megrontott, beteges, minden rosszal egyetértő, nyugtalan lel-kületű emberként ismertem meg, és ebből arra következtetek, hogy önzése aligha engedi meg, hogy ha úgy adódik, akkor nemesi előjogai rovására az úgynevezett népjogokat szerfölött védelmezné.” Egyébként informátorunk mintha neheztelt volna Wécseyre, mert azt is megírta, hogy Sátoraljaúj-helyt nála szokott megszállni, de most miután meghalt az anyja, nem fogadott vendégeket. Jelenthetett volna többet az ellopott Kazinczy-levélben említett Károlyi György követjelentéséről, amely fontos liberális hitvallás volt, és többek között arról is szólt, hogy miért tagadta meg a királytól kért újoncok megszavazását. A követjelentést valószínűleg Wesselényi Miklós írta, talán Kölcsy Ferenc közreműködésével. A megyegyűlés elhatározta nyomtatásban való kiadását, meg is jelent néhány példány, de a kancellár, Reviczky Ádám megtiltotta a további kiadást és terjesztést, magát a követ-jelentést egy párizsi forradalmi központ hatásának tudta be.³³⁷ Ez történt januárban, és a szenvedélyek nem ültek el. Kölcsy öntudatos hangú tiltakozó feliratot készített,³³⁸ a liberális reformmunka pedig folytatódott. Wesselényit beválasztották a diétai operátumokat véleményező bizottságba, és annak a bizottságnak az elnöke is lett, amely az újoncozás módját véleményezte.³³⁹ Vay Ábrahám kétségbe is esett, március 14-én javaslatot is tett: „Szatmárba tegnap egy hete gyűlés és pedig lármás gyűlés volt, melyre némely szolgabíró urak harangozták az embereket. Mit végeztek azonban a konfiskált papirosokról? Még nem tudom, azt úgy tudom, hogy az én szerencsétlen kollégám, amint mondják, jelen sem volt. Az istenért tegyenek Excellenciátok Szatmárról minél előbb rendelőt. Wécsey annak többé nem lehet embere.”³⁴⁰ Éspedig Wécsey Miklós adminisztrátor, aki az elcsent Kazinczy-levél szerint megegyezhetett Wesselényivel.

Besűgőnk sajnos Kazinczy jellemzésével adós maradt, úgy látszik, eny-nyre azért mégis csak jó rokon volt. Viszont a hallgatás arra vall, hogy Kazinczyt az ellenzéki maghoz számította. Hogy valójában mennyire tar-

³³⁷ Trócsányi: *Wesselényi*. (1965) 111–112.

³³⁸ Szauder József: *Kölcsy Ferenc*. Bp., 1955. 151.

³³⁹ Trócsányi: *Wesselényi*. (1965) 113.

³⁴⁰ MOL, A 49 1831:58.

tozott oda, nem tudjuk pontosan. Kazinczy egyesektől távol tartotta magát, mint Balásházy Jánostól, aki a kaszinót szervezte, másokhoz viszont szoros-an kapcsolódott, így Wesselényihez is, akit 1831. márciusában külön megkért, hogy pártfogolja Kölcsy Ferenc szatmári követté választását.³⁴¹ Ez nemes gesztus volt, mert Kölcsyvel megromlott a viszonya. Kölcsy elég nyersen figyelmeztette, hogy nyelvújítási és stilisztikai törekvéseivel már az egész nyelvfejlődésre káros hatással van, és az eredetiség és a szer-zői jogok kérdésében is meghasonlottak. A közös értékrendszer, mindket-tejük elkötelezettsége, szellemi emelkedettsége, ügybuzgósága azonban feledtette a személyes sérelmeket. „Köztünk sem szerencsésebb szülő, sem tudósabb, sem tisztább lelkű ember nem ült, mint Kölcsy” – írta Kazin-czy Wesselényinek, amikor egyben az akadémiai ülésről is beszámolt.³⁴² Nyilvánvalóan ott vetődött fel Kölcsy követté választásának gondolata is. Egy helyi akadémiai spicli jelentette is, hogy Kazinczy 1831 február-jában Pesten rebellis írókkal tanácskozott, Döbrenteit le akarták mondat-ni a titkárságról, és helyette Kölcsy akarták megválasztani, aki azért is veszélyes, mert nagy tudású, hajthatatlanul ragaszkodik elveihez, nyájas és jó modorú, és ezért népszerű.³⁴³ De a besűgó a diétai követségről nem tudott. Kazinczy a diétai követi tisztséget sokra becsülte: „Nincs szebb ma-gisztrátus a hazában, mint a nép reprezentálása, nincs szebb alkalmatosság fényünket láttatni, mint midőn egy egész nemzet előtt szólhatunk. S egész életemben szerzett fényemet odaadnám azért, ha valamely fontos dolog-ban, hol a ravaszság erőt akar venni, felkelhetnék, véletlenül az igazság mellett szólhatnék, a dolgot megfordíthatnám, s azt látnám, hogy lelkem és a jók *jónak* kiáltanának.”³⁴⁴ 1808-ban írta ezt (éppen Cserey Farkas-nak), most, 1831-ben úgy érezhette, Kölcsy teszi meg azt, ami neki nem adatott meg. A szép és a jó kultuszából, a kettő azonosításából következett a közjót szolgáló politikai cselekvés, és amikor ennek eljött az ideje, ak-kor az ezt megalapozó esztétikai szemlélet teherré kezdett válni. Kölcsy 1826-ban nem is tagadta: „Érzékenység és spekuláció s a történetnek nyu-

³⁴¹ KFL XXI. 484.

³⁴² KFL XXI. 484.

³⁴³ Petőfi Irodalmi Múzeum, V.4131/204. Kornai István: A bécsi császári kormányok kémeinek jelentései a magyar írókról.

³⁴⁴ KFL VI. 57.

godt keresése egyformán elrontanak bennünket: *Csinálni, csinálni* kellene! A cselekedetek, a publikumban forgás formálnak hasznos embert; s egy ily formált ember, ha szívében hordja a szépnek magvait, lesz Pászthoryvá, Ürményivé.”³⁴⁵ Az 1830-as években színre lépő reformnemzedék így kapcsolódott az 1790-es évek reformereihez. Az 1832–36-os diétán aztán valóra válhatott a folytonosság Wesselényi, Kölcsey, Deák Ferenc fellépésével. Most már a közéletben folytathatták azt, ami jó félévszázada elkezdődött, miközben annak igénye a magántársasági demokratikus kultúrában élt tovább. Kazinczy ezt a kiteljesedést már nem láthatta. Nem tudni, hogy az ő útja hová vezetett volna, de az irány a liberális reformellenzék volt. Nem lehet tudni azt sem, miként alakult volna véleménye Kossuthról. Vajon véglegesnek tekinthette-e ő maga a Catilinával való azonosítást? Ha Kossuthhoz való viszonyát vizsgáljuk, emlékezete mélyebb rétegeibe kell behatolnunk, és amennyire lehet, látnunk kell, hogy Martinovics emlékét miként éltette másoknak és magának. Hiszen nem kétséges, hogy Kossuth és Catilina azonosításával meglátta az ifjúban a lehetséges vezért, és valószínű, hogy a hajdani titkostársasági vezér, Martinovics emléke is kísértett, amikor oly kemény ítéletet alkotott.

³⁴⁵ Kölcsey Ferenc összes művei. Szerk. Kerecsényi Dezső. Bp., [1943]. 615.

A VÉRMEZŐ EMLÉKE KÍSÉRT? MARTINOVICSTÓL KOSSUTHIG...

Martinovics volt az a régi ismerős, akiről Kazinczy Ferenc a legszívesebben nem nyilatkozott. Ha visszagondolunk arra, ahogy Sallustius megjelenítési technikáit és írásművészetét jellemezte, okkal véljük, hogy ezek birtokában Kazinczy saját kora Sallustiusa lehetett volna, ha akarta volna. De nyomos okai voltak, hogy ne akarja. Állandóan emlékezett, és állandóan elfojtotta emlékeit, bár azoknak töredékeit papírra vetette, hogy valami jelzést azért mégis hátrahagyjon, miközben nyilván sokat ő maga is megsemmisített. Beszélni viszont még kevesebbet beszélt, hiába faggatták. Kossuth is próbálta: „Bizalmas körben gyakran iparkodtam a beszélgetést Kazinczy Ferencsel, Szulyovszkyval e tárgyra terelni, kik ugyanazon ügyért szenvedtek, melyért Martinovics meghalt. Szulyovszky őt nem is ismerte személyesen. Kazinczy igen, – de nem szeretett e dolgokról beszélni, hanem, ha mi keveset szólt, Martinovicsról mindig nagy tisztelettel szólt.”³⁴⁶ Márpedig haragudott Martinovicsra. Amikor 1810-ben Jankovich Ferencnek önéletrajza készítéséről számolt be, akkor életstratégiájáról is vallott: „Osztán én itt azt a vigyázást fogom követni, amit beszéléseimben szoktam: a szenvedés történetét szabadon s nagyítás nélkül hirdetem, de a legoktalanabb cselekedet felől, mely valaha emberi föbe, legalább magyaréba férhetett, hallgatni szoktam, s hallgatni is fogok. Egy immorális, bosszút lihegő, tudományos, de eszetelen pap egy heves, de széplelkű s magát a régi Görögország és Róma korába visszaálmodozni szerető Hajnóczyt elvakította, elámította, megcsalta, s véle együtt oly sok ártatlan, semmi tilalmasat nem is akaró, nem hogy cselekvő leve egész éltére szerencsétlen. Reményilem, hogy maga ez az írás az én kezemből eredve, nem most, de egy-két s több század múlva, maradéknak becsesebb lészen”.³⁴⁷ Jellemző, hogy amikor 1811-ben Szirmay Antalnak „A magyar jakobinusok története” című kéziratát olvasta és megjegyzéseket tett a műre, akkor mennyivel visszafogottabb volt. Tartózkodott az összeesküvés jellemzésétől, csupán a szereplőket jellemezte. Martinovicsot

³⁴⁶ KLI IX. 235.

³⁴⁷ KFL XXIII. 179.

továbbra sem szerette, sőt „karakter nélkül való, megromlott ember”-nek minősítette, de kifejezetten ingerelte, hogy Szirmay műveletlennek nevezte a nagy összeesküvőt. Taszította Martinovics libertinizmusa, fel is idézte a vele való találkozását. Erre 1789-ben került sor apósánál, és Fessler is jelen volt. Kazinczy, aki akkor tanfelügyelő volt, elmesélte, hogy egy pap miként próbált túljárni az eszén, mire Martinovics olyan tanácsot adott, amely bevált volna, „de csúnya volt”, és Kazinczy el is utasította. Szirmayval szemben hangsúlyozta, hogy „ha Martinovics rossz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nemcsak talentoma volt, hanem tudománya is”.³⁴⁸ Egyik önéletírásában Martinovics „nagy tudományú, kevés értelmű s moralitású” alak.³⁴⁹ Ez a jellemzés a helyzetet félreismerő összeesküvőnek szólt. Szellemi képességeit nem vonta kétségbe, erkölcsiségét annál inkább, s még utólag is elborzadt azon, ahogy a halálraítélt hol megtagadta Istent, hol a keresztet csókolgatta.³⁵⁰ Amikor azt olvasta Szirmaynál, hogy az összeesküvés terve abban állt, hogy az augusztusi pesti vásár napján kiszabadítanak ezerötszáz francia foglyot, majd velük elfoglalják Budát, és miután a plebszt is mozgósították, felégetik a gazdagok és előkelők házeit, akkor ennek a hazugságnak még szinte hitelt is adott: „Egy olyan istentelen embertől, mint Martinovics és egy olyan exaltált főtől, mint a Laczkovicsé, lehet ugyan várni még effélét is. De én ugyan ezeket itt hallom és olvasom legelőször.”³⁵¹ Ezért általában védelmezte Martinovicsot, ha támadták. Amikor Fesslernek „A magyarok története” című könyvét olvasta, és kimásolta az idevágó részt, akkor Fesslernek azon megjegyzését, hogy Martinovicsot cselekvésében olyan mozgatórúgók irányították, mint Sullát és Catilinát, így kommentálta: „Fessler ismerte-e Martinovics tette rugóit, s honnan tudja, hogy azok egyek voltak a Sulla és Catilina indító okaival? Minden revolutionarius Sulla és Catilina-e? Az vala-e Júnusz és Marcus Brutusz? Martinovics nem vala erkölcsös ember, de Leopold is ismerte az érdemet, mint Fessler, s talán inkább mint Fessler, s Leopold M. felől nem úgy ítélte, mint Fessler.”³⁵² Tegyük hozzá, Kazinczynak

³⁴⁸ MJI III. 363.

³⁴⁹ Kazinczy: *Az én életem*, 173.

³⁵⁰ MJI III. 408.

³⁵¹ MJI III. 398.

³⁵² MJI III. 364.: (Új jelzete:) Kazinczy Ferenc: *Magyar dolgok*. Széphalom, 1830. MTAKK. K 610, a kötet végén külön tékában.

Fessler sem nyerte meg a rokonszenvét, amikor együtt voltak 1789-ben.³⁵³ Fessler említett művében külön kiemelte, hogy Martinovics francia győzelemre számított, és a rend összeomlásával járó káoszt és a tömegindulatok elszabadulását akarta megelőzni.³⁵⁴ Alapvetően viszont az volt a véleménye, hogy az embereket nem lehet új alkotmány bevezetésével megváltoztatni, csak neveléssel. Érdekes, hogy Kazinczy írásban megállta, ne menjen tovább Martinovics és a „jakobinus” mozgalom jellemzésében. Ugyanakkor „szálló papírszeletké”-re sok mindent feljegyzett, hagyatékában hemzsegek a „rövid jegyzések,” amelyek alapján utólag összeállította fogsága naplóját,³⁵⁵ amely irodalmunk klasszikus alkotása, de jobb is lehetett volna, mert mélyen igaz: „Odavetett jegyzetei egy meg nem alkotott remekké állnak össze.”³⁵⁶ Hát még, ha leírta volna, amit olykor elmondott.

Amikor *A Győri 1796-diki Magyar Kalendáriumból* szóról szóra kimásolta a kivégzés leírását, akkor is csak annyit fűzött hozzá annak jelzéséhez, hogy – miután Sigray fejét csak harmadik csapásra tudta levágni az öreg hóhér, „mely látásra szinte magán kívül kezdett lenni egy kevés ideig Martinovics” – „Sőt mindvégig a földön fetrengve, ájulgatva.”³⁵⁷ *A Fogságom naplójában* több a diszkréció és a malícia is: „Martinovicsot bajjal vonták a székhöz. Ott beköték szemeit, s a hóhérlégény tartotta a kendő végét. A kopasz koponyáról lesiklott a kendő, s Martinovics az öröm mosolyával pillanta körül. Gráciát reményle. De szemeit ismét beköték, s feje repült.” Az talán nem is igaz, de méltó módon zárja le a szörnyű jelenetet, hogy „Másnap reggel a vérhelyen rózsá virított. Valaki rózsákat ása le ott csuprokban.”³⁵⁸

1828 márciusában Pesten barátai – Szemere Pál, Guzmics Izidór, Bitnicz Lajos, Pázmándi Horváth Endre – társaságában kissé kitombolta magát, amikor – Bitnicz naplója szerint – „az öreg, de tüzes” széphalmi mester „a németek ellen egyre bosszúságát s anyjának a mondását: »jó ember a német, jó, csak akasszák föl!« emlegetvén, különféle tárgyokról

³⁵³ Kazinczy Ferenc: *Pályám emlékezete*. Szerk. Lengyel Dénes. Bp. [1943.] 160.

³⁵⁴ J. A. Fessler: *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*. X. Leipzig, 1825. 664.

³⁵⁵ Fried István: A „Fogságom naplója” regénye. ItK, 1986. 6. sz. 684.

³⁵⁶ Vargha Balázs: *Jelek, jelképek, jelleme*. Bp., 1984. 223.

³⁵⁷ MTAKK, K 632. 2.

³⁵⁸ Kazinczy: *Válogatott művei*. I. 239.

beszélt, névszerint Hajnóczi barátjáról, ki II. Leopold alatt fődirektorrá lett, e fejedelemnél volt tulajdon audienciájáról, Hajnóczi behatásáról Robespierre elvesztére, továbbá Martinovics és Fessler professzorokról, az elsőt fekete lelkű embernek festette. Különös volt, hogy sem most, sem egyéb ily alkalommal, soha nem beszélt saját fogságáról, sőt azonnal félbeszakítá a beszédet, ha arról kellene szólnia.³⁵⁹ Márpedig – láttuk – Jankovichnak éppen azt ígérte, hogy fogságáról vall, és a mozgalomról hallgat. Meg is írta fogsága naplóját, viszont a mozgalom történetét soha, holott a Robespierre-re való – számunkra rejtélyes – utalás arra vall, hogy tudott titkokat, volt tudomása a mozgalom vélt vagy valóságos francia kapcsolatairól, a róluk szóló mendemondákról. Szirmay például arról írt, hogy Hajnóczy figyelmeztette a párizsi konventet, Robespierre a királyi hatalom visszaállítására készül, és ebből a célból együttműködik a Habsburg Házsal.³⁶⁰ Szirmaytól vette át a történetet, Auguste de Gerando, aki a magyar közszellemről szóló művében meg is említette azt.³⁶¹ Pulszky Ferenc regényében Hajnóczy maga meséli el a történetet, hozzátéve, hogy Hajnóczy levele nem érkezett meg Párizsba. Kazinczy, bár Szirmay munkájához fűzött megjegyzéseiben gondosan nem kommentálta ezt a mozzanatot, úgy látszik, komolyan vette,³⁶² és kár, hogy ezekről a hajdani dolgokról kevesebbet írt, mint amit tudott. Sőt, olykor még félre is akarta vezetni az utókort. „Mese az – írta 1824-ban Toldy Ferencnek –, hogy nálunk is vannak társai a külföldi cimborának, és gonosz céllal hintegetett vád; mese volt, amint ugyan hiszem, 1794-ben is. Férhetne-e magyarnak a szívébe az a veszedelmes bolondság, hogy ő egyéb legyen, mint aminek lennie kell? Sok van, ami kíván javítást, de hiszem, hogy azt a diéta is kívánná s már 1790. a maga elaborátumai által.”³⁶³ Nem fűzött megjegyzést Berzeviczy Gergely névtelenül kiadott „A magyarországi felségsértési per” című német röpiratához, pedig lemásolta, és annyit még hozzátett a végén: „Leírák Pesten

³⁵⁹ Gróf Széchenyi István naplói. III. Szerk. Viszota Gyula. Bp., 1932. 730.

³⁶⁰ MJI III. 367.

³⁶¹ Auguste de Gerando: *De l'esprit public en Hongrie depuis la révolution française*. Paris. 1848. 38–39.

³⁶² Pulszky Ferenc: *A magyar jakobinusok*. I. Pest, 1862. 143.

³⁶³ KFL XIX. 56.

Nov. 19-kén 1828. Nyomtatvány után.”³⁶⁴ Három hét múlva ugyancsak Pesten egy társaságban kérdezték fogságáról Kazinczyt, aki megintcsak elmondhatta magáról, hogy „szólottam szabadon, de nem gondatlanul”. Erről azt jegyezte fel, hogy ebben a társaságban egy „káplán azt beszélé, hogy bizonyos plébánustól tudja, ki Martinovics degradációján Kondé püspököknek asszisztált, hogy midőn Martinovicsnak ez olvastatott fel *in obversum legum humanarum* [az emberi törvények ellen] igenelve hajtógatta fejét a föld felé, de erre *et legum divinarum* [és az isteni törvények ellen] a fejét tagadozva csóválta, de minden szó nélkül. Kapit. Novák nekem azt mondá, hogy midőn Kondé ezen degradáció alkalmával neki ezt olvastatá fel: *Vobis ergo Judices hominem hunc qui conspiravit contra regem et patriam* [Nektek tehát bírák átadom ezt az embert, aki összeesküvést szőtt a király és a haza ellen], Martinovics ezt kiáltá igen hangosan: *Non est verum, contra patriam non, sed contra regem* [Nem igaz, nem a haza, hanem a király ellen]. Novák nem vala hazug, s ezt nekem a degradáció után 3 holnappal mondá, s az itt elmondott szavakkal.”³⁶⁵ (Szirmay jakobinus-történetéhez is azt fűzte hozzá, amit Novák Ignác kapitánytól hallott.³⁶⁶) Ez jobban megemelte Martinovicsot, hitvalló forradalmárrá tette, míg Szirmaynál hol csak bólogatott, hol csak a fejét csóválta, és csak annyit mondott: „Deo gratias!”³⁶⁷ Az egyik besúgó szerint még ennyit sem mondott, csak „rendkívül szemtelen” volt, és csak a fejét rázta.³⁶⁸ Évtizedek távolából Kazinczy talán már nem is tartotta annyira csábítónak Martinovicsot, mint amikor Jankovichnak jellemezte őt. Sőt, amikor Szirmayt olvasta, mélyebben elgondolkozott a fejleményeken. Hajnóczyt most már nem a csábító vitte lépre, hanem forradalmisága. Kazinczy szerint ugyanis Hajnóczy akkor is a francia forradalomban „élt volna, ha nem egy aszódi lutheránus papocskának fia volt volna, hanem herceg Esterháznak vagy Illyésháznak hívták volna is. Legyünk igazságosak és valljuk meg, hogy a revolucionális ideák ragadó nyavalyák, melyektől még az is megszálltatik, aki általa

³⁶⁴ PIM, V.4615/7.

³⁶⁵ MTAKK, K. 760. 82.

³⁶⁶ MJI III. 408.

³⁶⁷ MJI III. 407.

³⁶⁸ MOL, I 50 28. d. 120.

veszt, mindent elveszt.”³⁶⁹ Kazinczy felidézte azt is, hogy Martinovics az ítéletet szentesítő királyi döntés hallatán „hatalmas, kevély beszédet tartott a bírákhoz, amelyben megvallá, hogy ő és legfeljebb Hajnóczy megérdemlették a halált”.³⁷⁰ Amikor Kazinczy eltűnődött a fejleményeken, akkor nyilván saját magának az esete is felöltött emlékezetében, de az utókornak szánt, jól kimunkált írásaiban nem tért ki rá, noha állandóan a határán volt a vallomásnak. Például saját maga feljegyzésében kellő humorral számolt be arról, hogy Kazinczy András annak rendje és módja szerint alaposan berúgott az újhelyi paulinosoknál, amikor pedig egy pap részegen felvitte a pincéből, és menet egy mártír pap képére mutatott, majd megkérdezte, hogy „kész volna a vallásért meghalni?” „Én monda K., [...] csak három botot sem!” Mire Kazinczy Ferencben megszólalt az egykori összeesküvő: „A szó még nincs felejtve. Azért veszni néha bolondság, néha kötelesség, sőt öröm. Az idő választja el.”³⁷¹ Viszont András nagybácsikája emlékét a nyilvánosságnak szánt nekrológban a legnagyobb tisztelet hangján örököltette meg.³⁷² A *Fogságom naplójában* pedig Martinovics büszke szavait úgy írta le, mintha maga is ott lett volna a degradáción, és nem Novák kapitánytól hallotta volna a történeteket. Hajnóczyt pedig idealizálta, miközben lehettek némi kételyei barátja felelősségével kapcsolatban. 1795. június 1-én Verseghy Ferencsel együtt várta halálos ítéletük kihirdetését, és miután tudatták a jó hírt: vesztőhely helyett fogságnak kell elébe nézniük, Kazinczy barátjának feltette a kínos kérdést: „De mond csak, mondam, micsoda ember vala az a Hajnóczy, hogy a hozzá írt leveleim közül nekem kettőt improcessuáltak? Ötöt 1794. augusztus 16. fogták el, Martinovicsot augusztus elsőjén. Miért nem égeté el a leveleket? – Mi gondom nekem azokra, monda Verseghy; én csak annak örülök, hogy most már jó ízzel ehetem. – Nem hiába vagy pap, felelék, csudálkozva, hogy még a fogságban is hasa volt Istene.”³⁷³ A kérdés kemény kritika, mert kiderül belőle, hogy Hajnóczynak lett volna ideje a terhelő bizonyítékok megsemmisítésére, de nem tette. A barátság és a harag viszont vak. Kazinczy is talán

³⁶⁹ MJI III. 367.

³⁷⁰ MJI III. 408.

³⁷¹ MTAKK, K 621. 31.

³⁷² Kazinczy Ferenc: *Magyar Pantheon*. Szerk. Abafi Lajos. Bp., [é. n.] 284.

³⁷³ MJI III. 319–320.

csak azért idézte fel az epizódot, amelybe az idealizált Hajnóczy bírálatát is – akarva, nem akarva – belefoglalta, hogy Verseghyhyn üssön, holott még a fogság után is egy ideig barátjának vallotta. Aztán a nyelvről való nézetkülönbségeik folytán barátságuknak vége szakadt, viszonyuk elmérgesedett, bár érdemeit olykor elismerte. Hajnóczyról viszont a legnagyobb odaadás és csodálat hangján nyilatkozott. Kazinczy Hajnóczy-képe történetírásunkat is áthatotta, valamint az is, ahogy Martinovicsot olykor elmarasztalta, és nem szokás feltenni azt a kérdést, amelyet Kazinczy feltett és elfelejtett. Hajnóczy azzal, hogy Martinovics letartóztatása után saját kompromittáló irományait nem semmisítette meg és aztán sok mindent megvallott, társainak sok bajt okozott, saját magának persze még többet. Az viszont a sorsot kihívó bátorságra vallott, ahogy elkötelezettségét hangoztatta: „büszke arra, hogy az emberek legszamosabb és legnépesebb osztálya javán fáradozott, amelyhez születés révén” ő is tartozik.³⁷⁴ Ha ezt bírának megvallotta, aligha kétséges, hogy Kazinczy előtt elhallgatta. A széphalmi mester talán saját magát is idealizálta Hajnóczy idealizálásával. Ki tagadná, szívesebben él az ember hősök világában, az ő fényük minket is beragyoghat. Kazinczy epigrammájában így hangzik az élmény:

Nagyítva látni a mások érdemét,
A tévedésnek egyik szép neme.

Nem kétséges azonban, hogy Martinovics Catilinával való rokonítása Kazinczyt magát is mélyen sértette, ahogy a mozgalmat is, amelynek majdnem mártírja lett. Sallustiusnál a római összeesküvő mindenre képes: „Színe véretlen, nézése undok, járása hol sebes, hol lomha. Arcában, tekintetében benne az őrzöngés.” Kazinczy szemében Martinovics: „kisdéd, húsos, barna, kopaszodó”.³⁷⁵ Martinovics csak szívesen pletykált a nőkkel, viszont „Catilina már első ifjúságában sok undok fertelmöket követé el: egy nemes-ház leányával, egy papnéjával Vestának, s több efélét: ellenére egyházi s világi törvényeinknek.” Catilina Rómája romlott és könnyen lázítható. „Mert valami förtölmös, parázna, dorbéz, ki játék, lakoma, feslettségek által atyai javát tönkre tette; mind valaki magát, hogy gonoszsága

³⁷⁴ MJI III. 103.

³⁷⁵ Kazinczy: *Pályám*, 160.

s csínja miatt megfizethessen, terhes adósságokba verte; aztán mindenhol valamennyi atyagyilkos, szentségtörő, törvény előtt megbuktatott vagy törvénytretető vala; mind akiket nyelvők, kezök hamis eskü és polgárúr által táplála; végre mind az, kit bűn, szorultság, vádló lélek gyötre, Catilinának barátjai, cimborásai voltak. Ha olykor büntől tiszta ötlet társaságába, azt mindenkor együttlétök és kísértései hamar hasonlóvá tevék, s egyenlővé a többihez.”³⁷⁶ És elkezdtek szervezkedni „a jók ellen”, hogy lángba borítsák a várost.³⁷⁷ Ha Martinovicot nem is azonosította Catilinnal, mégis egykori főnökére azt olvasta rá, ahogy Sallustius a catilinárius Cethegust jellemezte: Maximum bonum in celeritate putabat = a legnagyobb jónak a gyorsaságot tartotta.³⁷⁸

Ezek után kérdés, hogy miért hasonlította Kossuthot Catilinához? Kossuth azért nem akarta lángba borítani a várost, mint Catilina és mint az 1802-es pest-budai posztjakobinusok, amikor felöntöttek a garatra. Nem kétséges, Kossuth tisztelte Kazinczyt. Atyja, Kossuth László viszont élet-halál ellenség lett, amikor ügyvédként felesége örökségi perében elvállalta az ellenfél képviseletét, s Kossuth Lajos is segédkezett atyja munkájában.³⁷⁹ Kazinczy elvesztette a pert, és úgy érezte, hogy ezzel családja jövője kétségessé vált. Aligha beszélgettek Martinovicról. Pedig Kossuth László – a fiú emlékei szerint – „mint fiatal ember jelen volt Martinovic dessecratiójánál [papi tisztségétől való megfosztásának templomi szertartásán: degradációjánál] Budán, s még öreg korában is meghatottan emlékezett vissza a jelenetre, mily megvetéssel mosolyodott el a halál fia, midőn »introibo ad altare Dei« [odalépek az Úr oltárához] szavai után reá kiáltották »non introibis« [nem fogsz] s midőn újjain a consecrationalis [megszentelt] olaj-ledörgölési cerimonia végrehajtatott, mi méltóságteljesen mondott ennyit: »Tamen homo sum.«” – azaz: „Mégis ember vagyok.”³⁸⁰ Kazinczy és Kossuthék nem kerültek olyan közel egymáshoz, hogy közös emlékeikről beszélhettek volna egymással. Igaz, 1827-ben és 1928-ban

³⁷⁶ Sallustius épen maradt minden munkái, 49–50.

³⁷⁷ Sallustius épen maradt minden munkái, IX.

³⁷⁸ MJI III., 400.

³⁷⁹ Högye István: Új adatok a Kazinczy – gróf Török és a Kossuth családok kapcsolataihoz. *Széphalom*, 1997. 9. k. 45–55.; KFL XVII. 288., KFL XXIII. 477.

³⁸⁰ Kossuth Lajos iratai. IX. Bp., 1902. 235.

táblabírókként együtt ítéleztek.³⁸¹ Viszont úgy tűnik, hogy Kossuthban olyan vonásokat fedezett fel, amelyek Catilinára emlékeztették.

Hallhatott valamit arról, hogy az ifjú Kossuth szívesen kártyázott. Ezt a szórakozást mindig mélyen megvetette, Wesselényiben azt is szerette, „az ő házában nem ismerik a kártyát”³⁸² De ezen túl mi emlékeztethetett Catilinára? Hiszen Kossuth kifejezetten jó megjelenésű ifjú lehetett, „szép, mint Praxitelész karcsú Hermésze” – Pulszky Ferenc szerint.³⁸³ Jókai Mór szerint pedig „kitűnően tudott löni és vívni.”³⁸⁴ 1830 táján Dessewffy Marcell (Kazinczy barátjának, Józsefnek a fia) így nyilatkozott Kászonyi Dánielnek Kossuthról: „seniális ember, annyi bizonyos. Ha üstökénél kapja a Fortuna önagyságát, még híres ember válhat belőle, de ki tudja, fogja-e ez őt s azokat boldogítani, kiket boldogítani akarna.”³⁸⁵

Kazinczy viszont jósolt és ítelt; életének – vagyonszerzés miatti – keserűségét ötvözte saját politikai tapasztalataival. Láttuk, hogy már az 1825-ös diétáról írva, tartott a „lángoló fejek”-től. Láttuk azt is, hogy aggódott Wesselényi Miklósért. A mérsékelt középnevesekhez vonzódott, eszménye Vay József és Ürményi József volt. Mindkettőben azt csodálta, ahogy hallgatagon, a kulisszák mögül irányították a fejleményeket, miközben a politikai erők között valamiféle egyensúlyozó szerepet játszottak. Ugyanakkor tisztában volt a demonstrációs effektus jelentőségével. Meg is írta Dessewffy Józsefnek:

A bölcsesség középben áll, nem szélen.
Kell ész, de cifra is kell. Ész a több;
Oh nem! az sokszor árt. De, higgy nekem,
Pénz, cifra, fény sok nem lehet soha.

Míg Vayról lassan elfeledkezett Kazinczy, Ürményiről cikket írt. Vay József ugyanis egyre nehezkesebb lett, és visszavonult a közügyektől,

³⁸¹ Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában. Szerk. Högye István. Sátoraljaújhely, 1990. 59–60.

³⁸² KFL XXII. 229.

³⁸³ Pulszky Ferenc: *Életem és korom. I.* Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1958. 212.

³⁸⁴ Jókai Mór: *Az én életem regénye.* (Jubileumi kiadás). Bp. 1912. 4.

³⁸⁵ Kászonyi Dániel: Egy régebbi kor férfiai. *Hazánk*, IV. k. 1885. 532.

anélkül hogy olyan nevezetes dolgok fűződtek volna a nevéhez, mint a Ratio educationis vagy az, hogy II. Józsefet rávette rendeletei nagy részének visszavonására, mint azt Ürményi tette. Viszont nem tudni, miért húzta ki ő maga Ürményi-cikkéből a következőket: „De az 1790-diki diétán ragyogott bölcsessége, tántoríthatatlan hűsége s férfiúi nagy lelke az udvarnak és a hazának nagy meglegedésével.”³⁸⁶ Kazinczy talán nem akarta összehasonlítani az 1790-es törvényalkotó diétát, az 1825-től már tartó és elég meddőnek bizonyuló diétával, bár cikkében benne hagyta a kritikát, kiemelve Ürményinek azon érdemét, hogy „Ő vala a magyar nyelv egyik legbuzgóbb, leglelkesebb pártfogója, terjesztője, akarva hallgatám eddig, hogy itt említhessem, hol elhallgatok. Mely dicső fényben ragyog itt is azok közt, kik ezt veszedelmesnek tekintik, s mellék célzásaik miatt gátlani szeretnék.”³⁸⁷ Jellemző a hallgatásra utaló rejtélyeskedő mozzanat. Valószínűleg nem akart kitérni arra, hogy Ürményi olykor csak lelke mélyén melengette a nyelv ügyét, a nyilvánosság előtt hallgatott, és „aulikus ábrázatot” öltött,³⁸⁸ mint ezt titkára, Horvát István 1809-ben sok keserőséggel nyugtázta naplójában, és meglepte, amikor egyszer asztalbontás után az „öreg” némileg „megdorgálta fiait, s kérte egyszersmind, hogy az asztalnál cselédek előtt oly szabadon ne szólának.”³⁸⁹ Kazinczyt és Ürményit azért összekötötte a rejtőzködő emberek szolidaritása.³⁹⁰ A széphalmi mester számára ez már-már életformává vált, Kossuth fellépése ennek az életmódnak a tagadása volt, ugyanakkor lehetséges, hogy hajdani magára ismerhetett Kossuthban.

Hogy Kazinczy hajdani magára ismert volna Kossuth Lajosban, nem bizonyítható, de elképzelhető. Ahogy az is, hogy még némi irigység is elfogta az öreget az ifjú fellépése láttán, hiszen büszke volt saját harciasságára, és szívesen emlékezett arra, hogy 1794-ben a kassai megyegyűlésen milyen bátran védte a szabadkőműveseket. Most látnia kellett, hogy Kossuth milyen bátran szól, és Kossuth személyiségében lehetett valami rendkívüli. Amikor meglátták, nemcsak Dessewffy Marcell jóslott. Még ti-

³⁸⁶ OSZKK, Quart. Hung. 1238. 69.

³⁸⁷ Kazinczy Ferenc: Ürményi Ürményi József. FMOM 1826. 2. sz. 643–648.

³⁸⁸ Horvát: *Mindennapi*, 448.

³⁸⁹ Horvát: *Mindennapi*, 427–428.

³⁹⁰ v. ö. Kosáry: *Művelődés*, 412.

zennégy éves volt, amikor erdei kirándulása alkalmával a vihar elől egy cigánykunyhóban keresett menedéket, és itt az égzengés közepette a jósnő azt jóslta, hogy az ország szabadítója lesz. „Nem tudom – emlékezett a nyolcvanéves Kossuth – mily benyomás mondatta e cigánynővel a jóslatot, mely kísérve a természet csodás tüneménye által reám gyakorolt, de jövőmre ez irányadó volt. Sohasem voltam babonás, de e pillanattól fogva a szabadságérzet tudata ébredt fel bennem, melyet atyám függetlenségérzete öntudatlanul táplált és nevelt, s ezentúl a történelemnek és jognak szenvedélyes tanulmányozása juttatott azon demokratikus meggyőződésre, mely minden léptemet vezérelte.”³⁹¹

A sárospataki kollégiumban Kövy Sándor a szabadságára büszke diákkal került szembe. Az öntudatos tanuló ugyanis fellázította társait, amikor az öreg tanár gazembereknek nevezte hallgatóságát, mert amikor előadását nem fejezte be időben, egyik hallgató csizmájával súrolni kezdte a padlót. Kossuth rávette a társait, hogy inkább a mezőre menjenek óra helyett. Három nap múlva az öreg tanár békét ajánlott tanítványainak, de hangadójukat nemcsak „országháborítónak” nevezte,³⁹² hanem forradalmárnak is,³⁹³ ha Kossuth jól emlékezett, több kevesebb keserőséggel, mert ezen minősítést nem tartotta dicséretnek. Igaz, azt sem felejtette el, hogy öreg tanára egyik vizsgálja alkalmával őt is megdicsérte, mert „jobban tudja a törvényt, mint az egész királyi tábla, melyet holmi tudatlan prelátusokból, bárókból, vicispánokból szednek össze, anélkül hogy megvizsgálják.”³⁹⁴

Kazinczy is meggondolhatta magát, miután Kossuthot Catilinának nevezte. 1831. január 24-én csak annyit jegyzett be naplójába, hogy „Gr. Vay Miklós és Szirmay Antal követeink referálják dietai munkálkodásokat.”³⁹⁵ Utána mintegy nyolc sornyi helyet hagyott ki, és ezt sohasem töltötte ki. Naplójában az ember sokszor őszintébb mint leveleiben. Ugyanakkor a dolog foglalkoztatta, mert egy kis cédulára felírta: „Hiteles tudósításból tudom, hogy Kossuth, Boronkai Sigmond, Sos Pál és kivált Pintér az ud-

³⁹¹ Hegyaljai Kiss Géza: *Kossuth Lajos. I.* Miskolc, 1928. 31–32.

³⁹² Kossuth: Visszaemlékezések. *Pesti Napló*, 1883. jún. 9.

³⁹³ Concha Győző: Látogatás Kossuthál. Budapesti Szemle, 1928. DCVIII. sz. 6.

³⁹⁴ Kossuth: Visszaemlékezések. *Pesti Napló*, 1883. jún. 9.

³⁹⁵ MTAKK, K 763. 25.

varnál deferálva vannak ob maleversationes et imposturas. A tavalyi magisztrátusból egyéb senki nincs involválva.”³⁹⁶

A megtorlás elmaradt, vagy inkább egyelőre elmaradt. A történelem valami váratlan, új fejleményt produkált. 1831 nyarán parasztfelkelés robbant ki néhány északi vármegyében, köztük Zemplénben, és olyan indulatok szabadultak el, amilyenektől már az 1790-es években tartottak. Kazinczy mint valami krónikás elkezdte megörökíteni, ami történt,³⁹⁷ de a dolgok mélyére nem hatolhatott, hiszen maga is megbetegedett.

Szívetrázó ma is kézbe venni a papírt, amelyre ő maga felírta, hogy miben áll „Dr. Leo gyógyszere a kolerában”, az oldal alján pedig azt olvashatjuk, amit a felesége jegyzett fel: „Szegény áldott férjem szívére vette professzor Kézi halálát és a lázadásokat, kolerában esett és 21 augusztusba megbetegedvén 23 meghalt.”³⁹⁸

Kazinczy, ha látta volna, hogy Kossuth miként vesz részt a felkelés veszedelmeinek elhárításában, talán levette volna róla a Catilina-bélyeget, s talán elbeszélgettek volna az 1790-es évekről. Lehet, Kossuthot továbbra sem szeretete volna, de vajon, ha tanúja lett volna az évtized fejleményeinek, tagadhatta-e volna, Hajnóczy és Szentmarjay egykori barátja, hogy ha valaki, akkor éppen Kossuth folytatja és teljesíti ki a legvilkolt barátok eszméit. Láthatta volna, hogy Kossuth még csak nem is Martinovics, aki szervezkedésével kiszolgáltatja magát és társait az államhatalomnak.

Mindez feltételezés, netán – részemről – valami utólagos harmóniaigény terméke, de több a valóságalapja, mint annak a konstrukciónak, amelyben Kazinczy az ún. – és egyébként nem létező – feudális nacionalizmus hordozója, Kossuth pedig olyan figura, aki a feudális nacionalizmustól eljutott a modern polgári és liberális nacionalizmusig, és így szembekerülésük valamiféle ideológiai harc következménye lett.³⁹⁹ Nem kétséges, van valami szimbolikus Kazinczy és Kossuth szembekerülésében. Konfliktusuk azonban összetett, személyi, egzisztenciális ellentétektől is terhelt. Emellett Ka-

³⁹⁶ OSZKK. An. 2960.

³⁹⁷ OSZKK. Fol. Hung. 1351. Zemplén vármegyének homonnai és göröginyei járaisaiban 1831 esztendő júliusa utolsóbb és augusztus elsőbb napjain kiűtött paraszt lázadásnak rövid látatya. Descripta per F. Kazinczy.

³⁹⁸ MTA KK. K 621. 120.

³⁹⁹ A vitát elemzi Miskolczi Ambrus: *Felvilágosodás és liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelemszita anatómiája*. Bp., 2007.

zinczy igazában soha nem volt politikus. Sem vagyona, sem társadalmi helyzete nem tette lehetővé, hogy a megyei és az országos politikában komoly szerepet játszasson, és nem utolsósorban fizikailag sem lett volna alkalmas arra, hogy részt vegyen a kemény megyei korteshadjáratokban, undorodott is tőlük. Szinte szimbolikus az, hogy 1823-ban az ablakmélyedésből figyelte a közgyűlések drámai fejleményeit. A hallgató mester (ez a kifejezés azért illik Kazinczyra, mert – mint láttuk – egész életében szabadkőműves maradt) szakrális tere a nyelv és az irodalom volt. Kossuth ide nem tudott belépni, bár kísérletezett. Több oka lehetett ennek: Kossuth már a romantikus nemzedékhez tartozott, de nem literátor, aki a szépirodalom, az esztétika, a filozófia művelését irodalomszervezéssel egyesíti. Nem is igazán széplélek, bár fogékony az irodalom iránt, és a romantikus világfájdalom őt sem kerülte el. Számára csupán iskolai olvasmány lehetett az a Sallustius-mű, ami Kazinczyék számára létélmény. Amit Kossuth az irodalomból magába szívott, a gyakorlati politikában teljesítette ki – a nyilvánosság előtt. Kazinczy és Kossuth szembekerülése két politikai forma, két politizálási technika szembekerülése, és egyben paradigmaváltást is jelez, hiszen a magántársasági demokratikus kultúrát felváltotta a nyilvánosság, a felvilágosodásból kiemelkedett a politikai liberalizmus.

Ez utóbbi kettő kapcsolata vitás kérdés. Van, aki vitatja a felvilágosodás és a liberalizmus közötti folytonosságot.⁴⁰⁰ A probléma már a kortársakat is foglalkoztatta. Először Kemény Zsigmondot, amikor a nyelvújítás politikai jelentőségét és Széchenyi fellépésének körülményeit vizsgálta. Viszont, ha valaki, akkor Kossuth tudta a legjobban megragadni a folytonosságot, méghozzá egy alkalmi levélben, amelyet Beregvármegyéhez intézett 1883-ban.⁴⁰¹ Mielőtt idéznénk, hadd jelezzük, hogy életbölcesség, élettapasztalat és filozófiai műveltség egyaránt mondatta jellemzését. Ez utóbbit, mármint a filozófiai műveltséget külön is hangsúlyoznám, és ki is térek rá, mert ma a köztudatban kísért az európai műveltséget nélkülöző vidéki ügyvéd képe. Márpedig Eperjesen a tízenéves diák megismerkedett Kanttal, úgy, hogy még 1850-es vége felé is idézte őt, és az emberi radikális rosszról szóló tézisével szemben mintha Rousseau felé hajlott volna, anélkül véd-

⁴⁰⁰ Miskolczi Ambrus: *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849*. Bp., 2006.

⁴⁰¹ Kossuth Lajos iratai. X. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. 98–103.

te az emberi természetet, hogy feltételezett volna valami eredeti természeti állapotot, amelyből úgy hullott ki az ember, ahogy a paradicsomból száműzte magát.⁴⁰² Az 1850-es évek elején pedig, amikor Hegelt olvasott, akkor mintha kantianus álláspontból kritizálta volna. Igaz, már 1842-ben kifejezte kételyeit, mert „eljö az élet, és kineveti a Hegel-mód szabatos logikát”.⁴⁰³ Amikor azonban Hegel – történelemfilozófiai előadásában – azt fejtegette, hogy természeti állapotban korlátlanul élhet természeti jogaival, akkor Kossuth a lapszálon megjegyezte: „Nem, ilyen állapotot gondolkodó ember nem feltételezhet. Az ember társadalmi lény (mint a méhek, hangyák stb.) az ő természeti állapota a társadalom és természeti szabadsága nem abszolút önkény, hanem értelmes függőség a többségtől, amelyek kölcsönös magatartásától függetlenül semmiféle társadalom sem állhat fenn. Aki ezt tagadja, annak a jog eszméjét kell tagadnia, azt kell valania, hogy az állam csak a hatalom hatalmi eszköze, és a jog csak az, amit az államot uraló hatalom előír. Ő a jogot a törvényből kell hogy levezesse, és nem a törvényt a jog eszméjéből, mely az előbbinek a kritériuma kell hogy legyen. Ha nem ismerjük el az értelmes természeti (társadalmi) jogi állapotot, akkor a bevégzett tény szuverenitását kell elismerni, és akkor maga az amerikai rabszolgaság nemcsak törvény, hanem jog is!”⁴⁰⁴ Fel is

⁴⁰² Miskolczi Ambrus: *Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölselete*. Bp., Állami és Jogtudományi Kar, 2007.

⁴⁰³ Kossuth Lajos: Megyei hatóságokról. *Pesti Hírlap*, 1842. jan. 6. 106. sz.

⁴⁰⁴ Georg Wilhelm Friedrich Hegel: *Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte*. Hg. Eduard Gans. Berlin, 1848. 50. (OSZK: Kossuth 721.) Hegel szövege: In diesem Sinne wird ein Naturzustand überhaupt angenommen, in welchem der Mensch, als in dem Besitze seiner natürlichen Rechte in der unbeschränkten Ausübung und in dem Genuße seiner Freiheit vorgestellt wird. Kossuth megjegyzése: Nein, solch einen Zustand setzt kein denkender Mensch voraus. Der Mensch ist ein gesellschaftliches Wesen (wie die Biene, Ameise etc.) sein Naturzustand ist: Gesellschaft, und seine natürliche Freyheit ist nicht absolute individuelle Willkür, sondern eine vernünftige Abhängigkeit von Obliegenheiten, ohne deren gegenseitige Einhaltung, keine Gesellschaft möglich ist. Wer dies läugnet, muss die Idee des Rechtes läugnen, muss annehmen, dass der Staat nur ein Machwerk der Macht sey, und Recht nur das was die Staatbeherrschende Macht als Gesetz vorausschreibt. Er muss das Recht vom Gesetze deduciren, und nicht das Gesetz von der Idee des Rechtes die doch das criterion des ersteren seyn muss. Ohne die Annahme eines vernünftigen Natur (Gesellschafts)recht-Zustandes, muss man die Souveränität des factums anerkennen; und dan[n] ist selbst Sclaverey in America nicht bloss Gesetz sondern auch Recht!!

kiálthatott Kossuth, amikor a Hegel-féle természeti állapotról olvasott,⁴⁰⁵ mert – lapszéli megjegyzése a következő: „!! ho ho Unsinn”. S mikor Hegel a monarchia szükségszerűségéről írt, akkor Kossuth már azt hozta fel mentségére, hogy helyzetéből fakadóan a katedrán a filozófusnak el kellett vesznie „az alkalmi politikusban”, „különböztetve azt kellene mondani, hogy a szövegben szereplő »szükségszerűség« Unsinn.”⁴⁰⁶

Kossuthnak tehát volt fogalma – filozófiailag megalapozott fogalma – a szükségszerűség és szabadság dialektikájáról, amikor ítélte a magyar történelem menetéről. Bereg megyének írva, nem tagadta, hogy a Habsburg reformtörekvésekben voltak „jók és igazságosak is,” de – mint hangsúlyozta – veszélyeztették a nemzet létét, „hazánk államiségének eltörlesztésével s nemzetiségünk elfojtásával voltak összekötve”, és „amely nemzet pedig arra van kárhoztaíva, hogy örökké résen álljon egy oly idegen befolyás támadása ellen, mely lételet fenyegeti, annak természetes fejlődésében meg kell akadnia, s mert megakad, hátra vettetik. – Minden vesztelés hátracsúszás. Ez volt a magyar nemzet sorsa. A kor haladt, a magyar maradt; – maradt, mert létének fenntartásáért küzdve (a mi mindig s mindenhol jót s rosszat konzerváló küzdelem) önmagából nem fejlődhetett. Pedig nemzetet, még ha akarná is valaki, nem lehet parancsszóra fejleszteni. Nemzet csak önmagából fejlődhetik. Ez törvénye a szerves életnek.”

Mai kifejezéssel élve, Kossuth a nacionalizmus perennalista szemléletét képviseli, másrészt pedig az etatista felfogással szemben a társadalmi önrendelkezés híve: „Ezer meg ezer évek tapasztalását foglalta néhány szóba Buckle Henrik, midőn azt írta, hogy: »semmi nagy politikai javítás, semmi nagy, akár törvényhozási, akár végrehajtási reform, nem került ki soha és sehol az országgló hatalom kezdeményezéséből.«” Az országgló ha-

⁴⁰⁵ Hegel (i. m. 51.) szövege, amelyet Kossuth aláhúzott, majd lapszéli megjegyzéssel kísért: 51 Daher ist der Naturzustand vielmehr des Unrechts, der Gewalt, des unbändigen Naturtriebes unmenschlicher Thaten und Empfindungen.

⁴⁰⁶ Hegel: i. m. 58. Hegel szövege Kossuth aláhúzásával: Es ist ein erstes und ein zweites Königtum zu unterscheiden. Dieser Gang ist ein nothwendiger*, so daß in ihm jedesmal die bestimmte Verfassung eintreten muß, die nicht Sache der Wahl, sondern nur diejenige ist, welche gerade dem Geiste des Volks angemessen ist. Kossuth megjegyzése: * Hegel hielt diese Vorlesungen an der Berliner Universität. Dies mag entschuldigen dasz der Philosoph manchmal in den Gelegenheitspolitiker sich verliert. Sonst müßte man sagen, dasz die 'Nothwendigkeit' des textes Unsinn sey.

talmak mindig saját hatalmi érdeküket tartják szem előtt, kezdeményezéseik hátterében tehát különleges célok lappangnak, melyekre a kezdeményezett reformok segédeszközül vannak számítva. „Még szerencséseknek mondhatók azon nemzetek, melyeknél az ily javítási kísérletek háta mögött lappangó hatalmi cél csak abszolutizmusi vágyak körül forog, hazánkban az országló hatalom minden reformkísérlete századokon át, a magyar haza független államisága ellen intézett megannyi támadás volt.” Ezek után: „Nemzetünk tehát azon szerencsétlen helyzetben volt, hogy minden oly fejlődésnek, mely a szabadságnak kedvezve az állami lét megvédésére a nemzet erejét gyarapíthatta volna, az országló hatalom politikai iránya állott útjában; minden oly haladásnak ellenben, melynek behozatala a független állami lét megtámadásával volt kapcsolatos, a nemzet volt kénytelen ellenszegülni. Ezen helyzet történelmi kényszerűségéből s nem egyes emberek igyekezéséből fejlődött ki azon kettős irány, mellyel a nemzeti ébredésnek már kezdetén 1790-ben találkozunk s melynek párhuzamos megvalósítását az európai körülmények 1848-nak tartották fenn.”

Más szóval a társadalmi reformra és a nemzeti szabadságra való törekvés a magyar történelemben 1790-ben fonódott össze. Ezt fejezte ki „a haza és haladás” vagy „haza és emberiség” jelszava – Kölcsey és Vörösmarty megfogalmazásában. És míg az 1830-as évek emberei úgy tettek, mintha velük indulna a folyamat, Kossuth visszautalt a korábbi időkre, mert „E két egymást kölcsönösen feltételező s kölcsönösen biztosító iránynak már az 1790-ki országgyűlés törvényeiben is, de még sokkal inkább tanácskozásaiban s bizottságainak a szabadelvű átalakulás vágya felől tanúskodó reformterveiben oly nyilatkozványait bírjuk, melyek mindenkit meggyőzhetnek, hogy 1848 nem úgy toppant elő, mint Pallasz Athéné Zeusz agyából a görög mítosz szerint, hanem már 1790-ben fogamzott.”

A mitológiai példázat után következik a probléma megoldásának jelzése: „Történetírásunk legérdekesebb, egyszersmind legtanulságosabb feladatai közé számítom nyomról nyomra követni mindkét irányban azon eszmék szülemelésének kínos vajúdásait s konkrét tervekbe fejlődésük fázisait, melyeknek igéje 48-ban megtestesült. De e nyomkutatás csak akkor teendő a történetírást az élet mesterévé, ha a történelmi bölcsélet művelésével köttetik össze, melynek feladata nem személyekkel bíbelődni, hanem világosságba helyezni a történelmi kényszerűség törvényét, melynek

ellenállhatlan befolyása alatt a legellentétesebb szándékok, a reakció botor átkodottsága, úgy miként a türelmetlenség erőfeszítése, a vakbuzgóság mint az értelem, a nagyravágás mint az önzetlen hazafiság, a bűn mint az erény közrehatni kényszerítettnek azon eszme megvalósítására, mely – maga is a történelmi szükségszerűség kifolyása – irányt szab egy-egy kor szak törekvésének; épp úgy, mint a fizikai természetben a hatalmas folyó hömpölygése, a dörgő zuhatag, a csendes patak s a suttogó csermely mind a tenger felé vonzatnak.”

Vajon Kossuth hasonlataival a metaforikus kifejezések mögé bújt volna? Hiszen, ami a sok eddigi sémát illet, ezek absztrakt fogalmak és metaforikus kifejezések ötvözetei. Metaforikus példálózgatásaink során általában a négy világalkotó elem (levegő, víz, tűz, föld) egyikével élünk, hogy a forradalmat megelőző forrongás és aztán magának a forradalomnak a dinamikáját jellemezzük. Kossuth alapvetően – képzavar nélkül! – két elemet kombinált. A nyomkutatás az útra, a földre utal, arra, hogy a földön kell járnunk. Az út az egyéni magatartás metaforája, hiszen az úttörés, az utak megválasztása egyéni döntés eredménye. A víz pedig az eszmeáramlatok és a kollektív tudat metaforikus megjelenítése. Csermely, zuhatag, patak, folyó hatalmas gyűjtőterületet jelenítenek meg az olvasó szeme előtt, és egyben azt is jelzik, hogy nagy történelmi időkben eltérő természetű törekvések is egyesülnek. A vizek sodrása arra az ellenállhatatlan erőre utal, amely magával ragadhatja az embereket és a tömegeket, s így végezetül az ember egyszerre lehet földön járó és navigátor.

Kossuth mintha maga is érezte volna, hogy a metaforikus kifejezésmóddal a történelmi folyamatok elemzését olyan költői magasba emeli, melyből már nem igazán lehet rá látni a történeti tájra, ezért az okság elvének bővebb kifejtésére tért rá: „De egy levél kerete nem engedi meg annak kimutatására kiterjeszkedni, hogy egy-egy eszmének első feltűnése mikorra esik, miként vett konkrét alakot, miként hatott közre sok apró hangya-munkásság, hogy az összefüggés logikája az egyes eszmeszemeket láncba fűzze, ennyit is csak azért vettem magamnak szabadságot felemlíteni, miszerint igazolva legyen azon állításom, hogy a 48-ki átalakulás s a mi reá következő, »a vad erőszak és nyers hatalom által legázolt nemzeti lét« védelme nem egyes emberek műve volt, hanem görgeteg, melyet emberöltőkön át növelt, hömpölyített az ok és okozat közötti láncolat örök

törvénye, s vettem magamnak szabadságot ennyit felemlíteni azért, hogy ne essem álszerénykedés negélyezésének gyanújába, midőn határozottan elhárítom magamtól azt a »vezércsillagi« csillámot, melyet Beregvármegye tisztelt közönsége szerény nevemre pazarol. Sem én, sem szorosan véve a dolgot – »talán« senki más nem világított annak a kornak, melyre a tisztelt megye vonatkozik, hanem világított mindnyájunknak a történelmi fejleményű szükségyszerűség vezércsillaga.

Azt mondom, »talán senki más«, csak »talán«, mert arra hálával kell nemzetünknek, a míg magyar él – megemlékezni, hogy volt egy kimagasló embere, az, a kit én a legnagyobb magyarnak neveztem, Széchenyi István, ki azon percben, melynek időszerűségét az 1825-ki országgyűlés oly kiválóan előkészíté, »Hitel« című munkájával oly villámfényt cikkáztatott végig a félhomályon, mely a reakció éjjeléből kibontakozott, hogy a már nem alvó, de még szendergő nemzetnek a tétlenség álmába visszamerülni lehetetlen volt. Legyen áldott ez ébresztő villámfényért emlékezete. De a szendergésből felrázott nemzet aztán nemcsak szóra hallgatott, hanem gondolkodott is, nemcsak nézett, hanem látott is, személyen helyébe a közszellem lépett. Ha számot vetünk azon lendülettel, melyet az úgynevezett »rendszeres munkálatoknak« a megyén által tárgyalása a reformügyek adott, de adott azon szükség érzetének is, hogy az ország törvényes önállását intézvényes biztosítékokkal kell ellátni (a mit a »Hitel« mellőztetni kívánt), és ha számot vetünk a befolyással, melyet az 1832–36-ki országgyűlésnek nem annyira alkotásai mint tanácskozásai, aztán a megyei közélet eleven pezsgése, mely a szabadelvűség útján tényleges kezdeményezésekben is nyilatkozott; majd a szatmári 12 pont és annak országszertei tárgyalásai stb. a közszellem fejlődésére gyakoroltak, lehetetlen meg nem győződni, hogy azon igék, melyen 1848-ban testté váltak, olyformán termettek mint a magyar népdalok, melyek százazrek ajkán szólnak meg, a nélkül hogy tudnánk, ki a szerzőjük. A 48-iki átalakulás egy építmény, melyen az emberiség társadalmi progressziójának egész Európát bevilágított napfénye mellett emberöltők dolgoztak; voltak, a kik követ fejtettek, voltak, a kik meszet, homokot hordottak, voltak, a kik egy-egy boltozatban helybe ütötték a zárkövet, de mind csak munkások voltak, az építőmester a történelemnek amaz örök törvénye volt, mely így szól: »ilyen ok, ilyen okozat«.⁴⁰⁷

⁴⁰⁷ Kossuth Lajos iratai. X. Szerk. Kossuth Ferenc. Bp. 1904. 99–101.

Láttuk, elvetette Kossuth a nyomkövetést, a személyekkel való bíbelődést, most mégis némileg azt tette, amikor Széchenyi jelentőségét jelezte, de valójában csak az 1840-es évek vitájához tért vissza. A folyamatosság kérdését egyébként maga Kossuth vetette fel először. Ő indította el a történetészvita előtti vitát, amikor Széchenyi István *A Kelet népe* című művének éles támadására válaszolt, és óvatos formában megkérdőjelezte a Széchenyi-mítoszt, az ébresztő mítoszt. Ennek a mítosznak a lényege a következő: a nemzet álomba merül, de az ébresztő felrázza. Általános kelet- és közép-európai mítosz. Célja a mozgósítás, és ennek a célnak tökéletesen megfelelt, Széchenyi is példa rá. Ennek a mítosznak a jegyében lépett ő a színre, amikor az Akadémia megalapítását szorgalmazó és pénzhiány miatt kesergő tanácskozáson előlépett az ismeretlenségből, és felajánlotta birtokai egyévi jövedelmeit. Tökéletesen megszerkesztett alapító gesztus. Az ismeretlen huszárkapitány országszerte ismert politikussá lépett elő, és a várakozások fókuszába került. Elméleti és gyakorlati könyveivel, gazdasági tevékenységével meg is szolgálta a bizalmat. Építette az országot és a mítoszt. Apja alakját is az ébredés mítoszának jegyében jelenítette meg, jellegzetes kontraszthatással: „Oh mily sokszor látám még mint gyenge fiú szegény atyámat buba merülve, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak, valami sokkal nagyobb érdekűnek kell hatni rá, mint családi vagy házáleti bajak keserűségeinek. Mert Epictetos elveivel megbarátkozott keresztény férfiú, mint ő vala, ilyféle gyötrelmeket mosollyal tűrt. Akkor nem bírtam felfogni bánatait. Beh nagyok lehetnek azok! Később tudám, s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta. A magyarok napról napra mélyebbre süllyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nem sokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedését. Felfogá-e, hogy ránk nézve csak úgy lehet még üdv, ha nemzetiségünk megmentését még alkotmányunk szeplőtlensége elibe tesszük, nem tudom. Tán nem tulajdonított a mind inkább lankadó testnek elég erőt s életet halálos álmaiból kibontakozhatnia. S mióta annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint »magyar« reménytelen szállott sírjába, azóta meg nem szűnőleg hasonlítgatám más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze; miképp kiismerném: van-e még feltámadása körül remény vagy nincs-e többé. Életem legmélyebb feladása ez vala.⁴⁰⁸

⁴⁰⁸ Széchenyi István: *A Kelet népe*. Szerk. Ferenczi Zoltán. Bp., 1925. 215.

Csodálatos vallomás, de nyilvánvalóan torzító is. A mítoszképzés iratlan törvényei eltorzítják a dolgok optikáját. Elhaló atya és ébresztő fiú, életveszélyben élő életerős fiatal nemzet – ezek a feszültségfokozó és dinamizáló ellentétpárok, noha lehet benne igazság. Kétségtelen, hogy apján olykor úrrá lehetett a kétségbeesés, de az ellenőrizhető mozzanat, hogy Széchenyi Ferenc szinte élete végéig folytatta magyar alkotmányvédő tevékenységét, többször is tollat ragadott az abszolutista reakció ellenében. Munkái kéziratban maradtak ugyan, azonban a fiú tudhatott róluk, de ezt mintha még ha naplójában is tagadta volna. 1820. november 21-én a következőket vetette papírra: „Az én jó öreg atyámat látta Viczay papa mint atistát, mint lángoló hazafit, mint bős royalistát, mint vakbuzgót [Bettbruder = vakbuzgó, szenteskedő!], és így tovább. Így sodorták őt a hullámok, hogy fognak engem sodorni?”⁴⁰⁹ Ugyanakkor atyja intelmeit apróra összehajtogatva talizmánként hordta a nyakában, és benne az intést: „hazádnak javára működni, jószágaidat kezelni s jobbagyaidat boldogítani képes légy”.⁴¹⁰ Atyja azt akarta, hogy ő legyen a legnagyobb hazafi, és készítette arra a szerepre, amelyet ő nem tudott eljátszani a kor mostohasága miatt. Ezzel Széchenyi István nagyon is tisztában volt. Ha nem is az ébredést, de a haladás útján való elindulást arra az időre tette, amikor atyja tanulmányait végezte, aztán szabadkőművesként, majd egy ideig József szolgálatában, végül pedig éppen ő ellenében próbálta szolgálni a hazát: „Ha a bátorlétet, a tulajdonnak szentségét, s általában a kifejelettebb, felmagasult polgárisodás kísérőit, mint például, a családi viszonyok nemesb elrendezését, s mind azon anyagi javakat és kéjeket kellő méltánylatra akarjuk venni, melyek az emberiség legmagasabb fokán álló nemzeteknek sajátai, s melyeket kellőleg nem méltánylani buta állatóság, vagy hiú cinizmus; akkor mint becsületes emberek nem tagadhatjuk, hogy a régi zavarhoz képest, újabb s kivált az 1760 és 1790-iki időkben kimondhatlan előmenetelt tönk Magyarországot lakosa.”⁴¹¹

Azt nem írta meg Széchenyi, hogy az ébredés, mint mozgósító szólam éppen ezekben az időkben bukkant fel. Ez is azt példázza, hogy a nemzeti ébredés spontán élmény és önáltatás. Az ébresztőnek erőt ad, hogy ő

⁴⁰⁹ Széchenyi István: *Napló*. 180.

⁴¹⁰ Fraknoi Vilmos: *Gróf Széchenyi Ferenc*. Az utószót írta Soós István. Bp., 2002. 240.

⁴¹¹ Széchenyi: *A Kelet népe*. 212.

az úttörő, akinek nincs és nem is lehet elődje, mert különben nem lehetne nemzeti ébredés sem. Első ébresztőnek lenni, viszont hatalom a lelkek fölött, persze csak addig, ameddig a nemzeti agitáció tömegbázisa, társadalmi és intézményes lehetőségei nem bővülnek, a demokratikus kultúra nem erősödik. A mítosz részben maradt, az ébredés igénye tovább élt, de az első ébresztők szerepét megkérdőjelezték. Széchenyi István 1844-ben a diétán elájult, amikor Zay Miklós az ő atyjára is így célzott: „...a szegény református prédikátorok és a bocskoros nemes ember viskóiban tartaték fenn a nemzetiség, de korán sem az aranygyapjas vitézek, nem a többi lovagrendek nagy keresztesei, s nem a belső titkos tanácsosok által.”⁴¹² Széchenyi István is felelős azért, mert atyja szellemi öröksége a családi levéltárban kiadatlan maradt. Ha Zay azt ismerte volna, akkor talán másképpen szólt volna. És bár Széchenyi István az első ébresztő szerepében saját maga jelentőségét ki tudta emelni, ennek történelmi hitelét – atyja szerepének elhallgatásával – fedezet nélkül hagyta. Erre érzett rá Kossuth, amikor maga is hirdette az ébredés szükségességét, de az ébredés első jeleit korábbra tette: „Hogy a magyar nemzet akkor, midőn gróf Széchenyi István a polgári nyilvános életet oly dicsőn megkezdette, nem volt sir szélén álló vén beteg, arról alig kételkedhetünk, ha figyelembe vesszük a megtörhetlen visszahatást, miszerint alkotmányszerűség s nemzetiségi elem a germanizálás fáklyatüzénél újult lángra gyúlt, azon nagy férfiu törekvéseinek ellenében, kiről Plathy Mihály halhatatlan tollával írva van: hogy „princeps justus, sapiens, aequus, quem praeceptis boni publici fervor et peregrina juribus nostris consilia lege praescriptis cancellos siverunt perrumpere” [igazságos, bölcs, méltányos fejedelem, – II. József –, akit a közjó szolgálatának heves igyekezete és idegen megfontolások vezettek, hogy áttörje a jogaink által törvénytől előírt akadályokat], ha továbbá figyelembe vesszük az 1790-iki országgyűlést, melyen annyi felvilágosodás annyi türelemmel, annyi lelkesedés annyi méltósággal, annyi szabadságszeretet annyi törvényességgel, annyi körülményismeret annyi előrelátó gondossággal, annyi engesztelő szellem a jövőbe oly mély belátással párosultak, hogy ezen országgyűlés történetét évről-évre legfényesebb lapjaihoz sorozhatnók; utóbb ha megolvassuk az 1790: 67 törvénycikk által ki-rendelt országos választmányok munkálatait, melyek nagy részben a XIX.

⁴¹² Falk Miksa: *Széchenyi István gróf és kora*. Pest, 1868. 182.

század gyermekeinek is becsületökre válhatnának, ámbár a státuszgazdasági tudomány még akkor rendszerítve nem igen volt; és ha el nem felejtkezünk a lelkesedésről, nem az oly nemes áldozati készségről, melyet nemzetünk a következő századnegyednek minden fázisain át bizonyított; és szemmel tartjuk, miképp a viszontagságok minden kísérletein keresztül, egy részről a nemzetiség nagy érdekében soha nem ernyedő buzgósággal küzdött előre lépésenkint; más részről pedig vágyait a reform után, mint sérveinek és bajainak egyedüli orvosa után, ha néha tévedezve bár, de mégis kitünteté; és nem siklanak el figyelmünk elől a municipális élet körébeni jelenetek, melyek még azon időszakból sem hiányzanak, mikor a magyar oly súlyos áldozatoktól, annyi veritékes fáradalmaktól pihengetve, tespedett ugyan, s tespedésére ürügyül vevé a méltó remények valósulatára, alapos igények teljesületére várakozást; azonban e tespedő várakozás közben is új meg új erőket gyűjtögete (mert hiszen korunk sok bajnokinak nevelése nem épen ez időszakba tartozik e?), míg majd elkövetkeztek az 1823-iki események, és elkövetkezett az 1825-iki országgyűlés, melyről gróf Széchenyi oly igazán mondá: hogy »a pillanati nyomásnak visszahatása nyilván bizonyítja be a világnak, mikint Magyarország fejedelme élő s fiatal, nem vén s megholt nemzeten uralkodik:« valóban ha ezeket megfontoljuk, lehetlen meg nem győződnünk, miképpen mind ezek nem arra mutatnak, mintha nemzetünk már a sír szélén dermedett volna; mire hiszen erősebb cáfolat talán nem is kell, mint éppen ama bámulatos hatás, melyet gróf Széchenyi munkái gyakoroltak; mert ezen hatásnak szoros számolás szerint okvetlenül ki kellett volna maradnia, ha hogy a nemzetben már előre kész fogékonyság nincs, a mi valóban nem halálos álmokórságnak jelensége.”

Az okfejtés éle Széchenyi vezéri szerepe ellen irányult. A múltból szólt, de a jövőnek: „Gróf Széchenyit a kor szükségének hatalma alkalmas percben ragadta meg. Ő korának nyelvéné lőn; ő a nemzet jobbjai gondolatának szavakat adott. És hatásának titka itt fekszik.”⁴¹³ Más szóval: ha hatást akar kifejezni, akkor tömeg- és társadalmi bázisra van szüksége, arra, amelynek igényeit éppen a *Pesti Hírlap* fejezi ki.

Ami a múltat illeti, a vita a folytonosság körül is forgott. Széchenyi megszakította az apjával való folytonosságot, noha némi nyomkövetés

⁴¹³ Kossuth Lajos: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak. Széchenyi István: *A Kelet népe*. Szerk. Ferenczi Zoltán. Bp., 1925. 419–420.

és bíbelődés után egyértelmű a folytonosság. Kemény Zsigmond, amikor 1849 után hozzáfogott a Széchenyi-mítosz kialakításához, érezte is a nyomkövetés szükségét. Máig is izgalmas esszéjében a közvéleményben élő Széchenyi Ferenc-képet rögzítette. Mert – „mint tudatik” – Széchenyi „életének utolsó szakaszában a mély vallásos érzést – mely szintén az egész család jellemvonásai közé tartozik – naponként magasabb fokra emelte keblében, s végre nemévé a rajongásnak hangolta fel”.⁴¹⁴ S bár Keménynek voltak kételyei, ezeket mégis műve politikai célzatosságával kellett összehangolnia. Azt kellett bizonyítania, hogy Széchenyi István korántsem olyan készületlenül lépett fel 1825-ben, mint többen állították, és mégis ő volt az ébresztő. A nagy logikai probléma az lett, hogy mikor ébredjen fel az ébresztő, mert ha egyik pillanatról a másikra ébredt volna ő is, akkor ez nem magyarázza meg politikai felkészültségét, és az egész ébredésnek rögtönzött jelleget kölcsönöz. Kemény nem hihette, „hogy »a legnagyobb magyar« oly rövid idő alatt formálta ki magát mély kombinációjú országlárrá, mint amennyi másoknál alig elég egy megyei szerep efemer dicsőségének megszerzésére”.⁴¹⁵ A nagy kérdésre választ kereső Kemény nem akarta kimondani az utolsó szót, elismerte, hogy Széchenyi Istvánnak „a nemzet sorsával összenőtt életét a vizsgáló történelem fátylájának csak később sikerülend tökéletesen felderíteni”.⁴¹⁶ Ugyanakkor vitatkoznia kellett Kossuthal, aki a *Kelet népére* adott válaszában Széchenyiben nem a magányos hőst látta, hanem a kor követelményeit megértő és kifejező politikust. Kemény egyetértett Kossuthal az 1790-es évek diétai munkálatainak pozitív megítélésében, olyannyira, hogy szerinte, ha az ezekben kifejtett reformtörekvések kibontakozhattak volna, akkor „Széchenyi fáradságainak egy részét feleslegessé, más részét könnyebbé teendik vala”.⁴¹⁷ El kellett azonban fogadnia Széchenyi István vallomását saját atyjáról, mert a fiú mégiscsak közelebből ismerte, mint ő. A fiú által ecsegett reménytelenséget Kemény a történelemmel ellensúlyozta: 1790 után „35 évet veszítettünk el, s ezen visszahatási kor sem mételte meg az ifjú nemzetnek erkölcsét és politikai jellemét”. Mivel az ébredés politikai dog-

⁴¹⁴ Kemény Zsigmond: *Tanulmányai*. I. Pest, 1870. 204.

⁴¹⁵ Kemény: *Tanulmányai*, I. 201.

⁴¹⁶ Kemény: *Tanulmányai*, I. 201.

⁴¹⁷ Kemény: *Tanulmányai*, I. 243.

ma volt, az alvás pedig történelmi nonszensz, Kemény úgy oldotta meg a harmincöt éves átmenet kérdését a felvilágosodástól a liberalizmusig, hogy „politikai halál” helyett „politikai szendergésnek” minősítette a hosszú évtizedeket.⁴¹⁸ Mivel mit sem tudott, és nem is tudhatott Széchenyi Ferenc alkotmányvédő tevékenységéről, István fia lehetett az, aki kiemelte „az alélt nemzetet kórágából s az egészség forrásaihoz vezeté vissza”.⁴¹⁹ A fiú szerint „1819-től kezdve vetette magát vas szorgalommal és minden akadályokat leküzdő eréllyel a komolyabb tanulmányokra,”⁴²⁰ és apja halála (1820. dec. 13.) után kezdte „Magyarország ügyeivel szorosabb foglalkozását”.⁴²¹ Előtte azoknak az ifjaknak a világát élte, akit – miután kilépett az otthoni vallásos élet köréből – elragadott a nagyvilági élet forgataga.⁴²²

Kemény portréja mesteri, a tabló viszont hamis. Nemcsak politikai célzatossága miatt, hanem mint megvallotta, az anyagismeret hiánya miatt is. Sokat várt attól, hogy Széchenyi naplójába majd bele lehet tekinteni.⁴²³ Mentségére legyen mondván, a napló nem nagyon igazolta volna várakozásait. Széchenyi Ferenc alkotmányvédő kéziratai viszont igen, hiszen ha ezeket ismerte volna, aligha hallgatta volna el őket. Így viszont a politikai ellenzékiiséget leszólta, viszont az 1790-es évek pezsgése nyomán érzékelte valami mást: „Az ellenzéki szellem erősítette az önálló gondolkodást, de táplálékkal nem látta el. S ha úttörői valának Széchenyinek, azokat ama szegény és nyomorral küzdő férfiakban kell keresni, kik szintén hitték, hogy a magyar nyelv nem »volt«, hanem »lesz«; kik lemondva az élvezet örömeiről az eszmék örömeit keresték és teremtettek irodalmat közönség nélkül, harcoltak a neologizmusért, majdnem csak magok által kölcsönösen olvastatva, és midőn már lőn közönség, mely az írói fáradozásokat méltányolni kezdé, az elismertetés e bátor kezdeményezőknek többnyire csak emlékeiket jutalmazhatta.”

⁴¹⁸ Kemény: *Tanulmányai*, I. 242.

⁴¹⁹ Kemény: *Tanulmányai*, 156.

⁴²⁰ Kemény: *Tanulmányai*, I. 209.

⁴²¹ Kemény: *Tanulmányai*, I. 198.

⁴²² Kemény: *Tanulmányai*, I. 204–205.

⁴²³ Kemény: *Tanulmányai*, I. 201.

Mint fentebb idéztük: a nyelvújítás politikai reformokhoz vezetett, és így „Széchenyi előde Kazinczy volt.”⁴²⁴ Nem kérdés, hogy Kossuthé is, amit Kemény Zsigmond már nem akart hangoztatni. Nem kétséges, a nyelvújítás metapolitikájának érzékeltetésével Kemény Zsigmond a legmagasabb szinten tett eleget a Kossuth által jelzett történetfilozófiai követelménynek. Kossuth viszont alighanem azért vetette el a nyomkövetést, mert túl sok pálfordulást látott életében, és láthatta, hogy az emberek milyen könnyedséggel tudnak igazodni a történelmi fordulatokhoz, feláldozva a máért a holnapot. Ezt bírálta Bereg megye állásfoglalásában is: „De, tisztelt Alispán úr; Beregvármegye nevében szólva úgy látja e dolgokat, hogy »az ég sikerrel koronázza törekvéseinket«. Nem kicsinyelném én, ha az alap megvolna, azoknak becsét, a mik azon törekvésekből megmaradtak. Olyan dolgok azok, hogy a kiknek oly országban, mely történelmi függetlenségének birtokában van, létrehozásukban részük volt, azok elmondhatják maguknak életüknek végén, hogy nem hiában éltek; de ha meggondolom, hogy mi az, a mi törekvéseinkből nemcsak meg nem maradt, hanem még fel is adatott (a mit az erőszakos elvételnél sokkal nagyobb szerencsétlenségnek bizonyít a világtörténelem), ha meggondolom, mivé lett az, a mit nemzetünk életében »alfának és omegának« szoktam nevezni, nem titkolhatom, miként épen a sikertelenség tudata borítja gyászba életem végszakát. A siker említése tollam alá hozza annak felemlítését, hogy hontalan vagyok, s a nemzet tudja, hogy miért vagyok az.

Beregvármegye tisztelt közönségének kegyes megemlékezésére válaszul, hálás köszönetem kijelentése mellett a történelmi igazságnak vélttem azzal tartozni, hogy a korszakalkotó eszmék keletkezését s fejlődését a személyiségektől a történelmi szükségszerűségekre, a munkásokról az építőmesterre vigyem vissza; de sokkal inkább érzem, hogy minő korlátok közt illik maradnom, sem hogy ezen túlvágó fejtegetésekbe bocsátkozzam, azon megtiszteltetés alkalmából, mellyel Beregvármegye közönsége pártkülönbség nélkül megajándékozni kegyeskedett, s azért nagybecsű üdvözlő leiratuk azon nyilatkozatára, hogy a »létért való küzdelem már befejezettnek tekinthető«, csak annyit veszek magamnak szabadságot bevallani, miként én, a míg csak élek, imádkozni fogok Istenhez: Ne legyen nemzetemről megírva, hogy a létért való küzdelmet az ezredéves önálló állami

⁴²⁴ Kemény: *Tanulmányai*, I. 325–326.

létről lemondással fejezte be. Én hiszem, hogy a magyar nemzetnek más befejezést tartott fenn a történelem logikájának örök törvénye.”

Kossuth az 1790-es évektől indult, de valójában keveset tudott az 1790-es évekről. Talán ismerte Berzeviczy 1790-es röpiratát, amelyben angol herceget javasolt a magyar trónra.⁴²⁵ Ismerte a diétai operátumok nagy részét, de csak hallomásból tudhatott az összeesküvés történetéről. Valószínű, hogy sokan többet tudtak, mint ő, vagy legalábbis azt hitték magukról. Ilyenek lehettek a Teleki-szalón bizalmasai, hiszen Auguste de Gerando feleségétől, Teleki Emmától kaphatta meg Szirmay kéziratát, még hozzá Kazinczy Ferenc megjegyzéseivel. Ilyen lehetett Pulszky Ferenc, aki még emlékirataiban el-elmond egy-két érdekes dolgot a korról, nemcsak azt, hogy a kivégzések és bebörtönzések nyomán „a politikai diszkusszió még magánkörökben is elnémult”,⁴²⁶ hanem ennek ellenkezőjét is: a pesti arisztokraták közül sokan „valódi frondeurök”, akik „szívökben mind napoleonisták, mindig jósolgatták az osztrák monarchia bukását”, a kormány pedig azért nem lépett fel ellenük, mert „kozopolita nézeteiknél fogva alig tartotta [öket] veszedelmeseknek”.⁴²⁷ Azt is megtudjuk Pulszkytól, hogy bár „az öreg urak nem szerettek ezen időre visszaemlékezni, azt azonban többektől hallotta, hogy Martinovics összeesküvése nem volt veszedelmes, sőt nem is volt összeesküvés, hanem hogy ugyanazon időben csakugyan létezett volna egy összeesküvés a főurak körében, melyre a kormány leplet vetett, s hogy csak azért hallgatott az országgyűlés, nehogy a kormány magasabb fába vágja fejszéjét”.⁴²⁸ Úgy tűnik, a spekuláció alapja a főurak Habsburg-ellenes azon törekvése lehetett, hogy idegen, angol vagy porosz királyt válasszanak. Erről teljes mértékben érthető, hogy nem szívesen beszéltek, és tarthattak a megtorlástól is, amelynek végül csak a radikálisok estek áldozatul. Pulszky szerint a Martinovics-per „még most is [1881-ben] oly rejtélyes, mint a múlt században volt,” bár már előkerült néhány korabeli forrás, és Fraknói Vilmos „ezek nyomán írta meg [...] szép tanulmányait, melyeknek befejezését nagy érdekeltséggel várja a közön-

⁴²⁵ Révész Imre: Kossuth és a Függetlenségi Nyilatkozat. *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. I. Bp. 1952. 440.

⁴²⁶ Pulszky Ferenc: *Életem és korom*. I. Szerk. Oltványi Ambrus. Bp., 1958. 40.

⁴²⁷ Pulszky: *Életem*, I. 60.

⁴²⁸ Pulszky: *Életem*, I. 143.

ség”.⁴²⁹ Kossuth ugyan kézbe vette Pulszky emlékiratait, nevét is beírta a könyvbe, de nem vágta fel, hogy elolvassa.⁴³⁰ Amikor megkapta Fraknói első tanulmányát – amely a besúgót állította élénk – meglepődött. Sőt, mint a küldőnek, Thallóczy Lajosnak írta: „Fraknói Vilmos úr »Martinovics«-a reám, megvallo, kellemetlenül hatott. Hiszen ha az valóban oly jellemű ember volt mint aminőnek Fraknói festi, azt kellene róla mondanunk, hogy a szó teljes értelmében egy haszontalan, komisz ember volt. Ily szabású emberek nem emelkedhetnek az eszmemártírság magaslatáig; ez pszichológiai lehetetlenség; vagy ha véletlenül eszme-mártírokká erőszakoltatnak, nem hálnak úgy meg, mint a miként Martinovics meghalt.”

Kossuth számára tehát annyira idegenszerűek voltak a hajdani titkos-társasági kultúra politikai technikái, hogy el sem tudta képzelni azokat. Az eszmékre figyelt, így elmondhatta: „Azonban én az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvést merő mesének tartom. Nem volt ott semmiféle összeesküvés. Mindössze a 89-ki (nem az európai avatkozás szülte 93-ki, hanem a 89-ki) eszmék hajnalának pacsirtái voltak; azon eszméké, melyeknek mi 50 év múlva testet adtunk.”

Martinovicsnak a jellemét többre becsülte, mint az eszt: „Az meglehet, hogy tudományos képzettsége nem volt oly alapos, mint sokoldalú. A ki sokféléből tud, ha csak nem olyan Leibnitz-féle portentum, – mélyre kevésnél hathat. Kivált a természettudományok körében, hol tüneményeket kell hosszú éveken át észlelni, miszerint csak egy speciális kérdésre is megkapjuk a feleletet – *Ars longa, vita brevis*, – hanem az nekem lélektani valószínűtlenségnek látszik, hogy egy oly komisz jellemű egyéniséget, a minőt Fraknói Martinovicsában szemlélünk, annyi sok jeles hazánkfia bizalmával tisztelhetett volna meg s az eszmék világában mesterének fogadhatott volna el. Igaz, hogy Fraknói bizalmas magánlevelekre hivatkozik, melyek az embereket kendőzetlenül, amúgy pongyolában szokták prezentálni. Szeretném in extenso olvasni azon leveleket, mert azt tudom, hogy, amúgy egyes részleteket kikapkodva, magából a Miatyánkából is furcsa dolgokat lehet egész jó hiszemmel kiszillogizálni.

⁴²⁹ Pulszky: *Életem*, I. 144.

⁴³⁰ Franz Pulszky: *Meine Zeit, mein Leben*. I-II. Pressbourg– Leipzig, 1881. (OSZK. Kossuth 956.)

Hja! emberek vagyunk, nagyon nehéz dolog a szubjektivitásból kivetközni. Bizony mondom, még Nero sem lehetett egészen oly erkölcsi torzalak mint aminőnek Tacitus festi. Különben én nem ítélnék határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott, sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzik belőle a »caritas« (furcsa, hogy a magyarnak nincs erre szava, épp úgy mint a »Keuschheit«-ra sincs – még majd azt mondhatják rólunk, hogy sem a caritusról, sem a Keuschheitről nincs fogalmunk, mert ha volna, szavunk is volna reá).⁴³¹

Persze mondhatnánk, hogy később Kossuthot is elérte a csábítás vádja, és talán innen is a megértés Martinovics iránt. Innen az igény a caritas és Keuschheit iránt. Márton József 1818-as szótárai szerint caritas = tisztelet, becsülés, szeretet; Keuschheit = tisztaság. E szavak iránti igény inkább erkölcsi magatartásforma iránti igényt fejez ki. A caritas egyébként rokonsértelmű a pietas-szal. Ebből származik a francia pitié, Rousseau kulcsszava. Magyarán: részvét, a másik ember sorsának átérzése, a szolidaritás. Rousseau szerint ez tesz emberré. Kazinczy is így gondolta, és ma is így van. És ma is mintha még aktuális lenne az, ahogy 1848 júliusának elején a *Kossuth Hírlapja* Auguste de Gerando könyvének a hajdani összeesküvésre vonatkozó részeiből ismertetett valamit: „Igen boldog idő, melyet élünk, midőn ez eszmék bűn nélkül kimondhatók, sőt életbe lépnek. Ez a kiengesztelés kora: de az áldozatok megérdemlik, hogy a história nekik elégtételt nyújtson.”⁴³² Nemsokára újabb áldozatokat követelt caritasra és a Keuschheitre való törekvésünk. Milyen caritas jutott osztályrészül Kazinczy Ferencnek?

A halhatatlan Kazinczy

⁴³¹ Kossuth Lajos iratai. IX. 235–236.

⁴³² De Gerando: A közszellemről Magyarországon a francia forradalom óta. *Kossuth Hírlapja*. 1848. júl. 6. 5. sz.

Kazinczy Ferenc meghalt és feltámadt, ahogyan azt Bajza József már 1825-ben megjósolta, és előtte a hű barát Vályi Nagy Ferenc, aki még azt is kívánta:

A hiúk s kisedek kényének truttzára
Derítsd sugároddal ki a magyar égét.⁴³³

A cenzúra ezt a feltámadást és az ég kiderítését annak és rendje módja szerint akadályozta. Bár kisebb-nagyobb lélegzetű dicséretnek hangot lehetett adni, az erdélyi Debreczeni Márton 1818-as verse például csak a neoabszolutizmus alatt jelent meg.⁴³⁴

Fáradhatatlan elméd
Szívújító világa
Hintette Pindusonkon (Hinté magyar hazánkon)
A tiszta, a mível ész
Ízlése égi fényét.

Az ízléskultusz jelentőségét tökéletesen ragadta meg Debreczeni, de ami hathatott, a jóslat volt:

Bár halj meg! ah de fényes
Egedre fel nem érhet
A földi köd homálya.

⁴³³ OSZKK, An. 6439. Kazinczy Ferentzhez. Az Esztendő végén, Bétsben.

⁴³⁴ A vers eredetije: Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár Kézirattára, Ms 2991/65.; PIM. V. 4713/620. Kazinczy Gábor előszava a vershez.

Ugyanakkor a cenzúra elősegítette Kazinczy feltámadását, mert gáncsoskodásaival csak fokozta az érdeklődést, miközben gátolta, hogy sok mindenről tudomást lehessen szerezni. Kazinczy fogsága – mint láttuk – tabu volt. Dessewffy József, aki szívén viselte a régi barát családjának és hagyatékának ügyét, keserűen panaszkolt el az Akadémia elnökének, Teleki Józsefnek, hogy az általa alapított kassai magyar folyóirattal is megjárta: „Kazinczy életrajzában, melyet a Kassai Minervába küldék, a magyar születésű és nevű és magyar történiát tanító professzor Magyar, mind azt letörölte, mint cenzor, ami Kazinczy fogságát illeté, pedig nagy csínyján és a legkitelhetőbb kíméllettel vala ez az egész dolog eléadvá, de még azt se akarja tudatni az a professor historiae a jövőendővel, hogy fogva tartaték jó darab ideig a híres író, s azt látszik gondolni, úgy legyen írva a historia testis veritatis et magistra vitae, hogy annak egy része eltitkolódjék, mintegy eldugattassék az elrepült idő terepély [!] szárnyai alá, ami történt, és a szabad emberek más szabad embereknek történiájából csak azon időszakaszt említhessék, melyben ezek szabadok és nem pedig fogságban valának.”⁴³⁵ Dessewffynak a Kazinczyhoz intézett költeményét is megcsönkította a cenzúra, amikor kihagyatta a következőket:

Azért hurcoltatál fogságról fogságra,
Hogy a külföldön is láncinkat nézhessék;
Sőt itthon is szántak sok méltatlanságra,
Nagy hidegen néztek a szép fáradságra
A pulyák, a nagyot hogy eltemethessék.⁴³⁶

Ezek után keserű valóságfedezete van annak, amit Kölcsey 1832-ben írt:

Sírba Kazinczy leszállt; s későn fakad érte hevítvén
A remegő könnycsepp harmatozó szemeket.
És fölkel hideg álmól bús árnya sötétén,
S rémletes arcával dombja fölébe leül.
Nemzetemért e szív tettel bizonyíta szerelmet,
Szól keserűn, s a díj könny leszén érte csupán?

⁴³⁵ MTAKK. RUI 4-306/110.

⁴³⁶ MTAKK. Tört.2-21. 167. Kazinczy Gábor másolata.

És bár 1834-től kezdték kiadni a széphalmi mester kéziratban maradt munkáit, a *Fogságom naplójából* csak 1848-ban jelenhettek meg az első részletek. Amikor Petőfi Széphalomra zárandokolt, látnia kellett, hogy a „múzsák egykori tanyája” egy „haszonbérlo zsidó” kezére került, aki Török Sophie szobájából kamrát csinált; csak éppen az maradt ki a versből, hogy Kazinczy József, aki egész életén keresztül ott ártott fivérének, ahol tudott, magához váltotta a széphalmi birtokot, s „testvére sírját sertésekkel hagyta túratni”.⁴³⁷ (Tudjuk, a zsidó nem foglalkoznak sertésenyésztéssel.)

A neoabszolutizmus mítosszá érlelte az emléket. 1859-ben országosan ünnepelték a széphalmi mester századik születésnapját, a Kazinczy-ünnep a politikai vélemény kinyilvánításának tettei voltak.⁴³⁸ Eötvös József természetesen füllentett, amikor azt fejtegette Albrecht főhercegnek, hogy Kazinczy semmi politikai jellegű munkát nem írt, az viszont való, hogy „neki köszönhető irodalmunk újabb nekilendülése” és ötvenhat éves működésével „népe nemesítésén” fáradozott.⁴³⁹ Ez a fáradozás pedig politika is volt. Eötvös majdnem húsz évvel korábban meg is írta magának a széphalmi mesternek: „Mennyit köszönhet hazám a tekintetes úrnak, én és minden igaz magyar mélyen érzi, mert alszik nagy erő minden nemzetben, de alszik, csak a míveltség ébreszti fel, hazámba Kazintzi úr tette míveltségünk temploma első követ, melyből kilép majd a génusz ki most még szunnyadó nemzeti erőnk felébreszti, s csúf nyugalomból, nemes életre ragadja.”⁴⁴⁰ Eötvös később is őszintén dicsérte Kazinczy „műveinek belbecsét s előadásának varázsszépségét, mely még most is elbájol”.⁴⁴¹ 1859-ben országszerte Mózeset ünnepeltek benne, és így a romantikus pátozzsal kiküszöbölték „az irodalmi-esztétikai alkotások megítélésének értékszempontjait”, az előkészítőt emelvén piedesztálra, „a bujdosásban a lelket és az ígéretet őrző népvézér” alakját.⁴⁴² Szobrára azonban nehezen gyűltek

⁴³⁷ Pálffy János: *Magyarországi és erdélyi urak. II.* Kolozsvár, 1939. 41.

⁴³⁸ Fábri Anna: Sohasem volt ily compact egyetértés. A Kazinczy-ünnep – 1859. *Kegyelet és irodalom.* Szerk. Kalla Zsuzsa. Bp., 1997. 181–185.; Debreczeni-Droppán Béla: 150 éve így ünnepelték. *Honismeret*, 2009. 5. sz. 39–44.

⁴³⁹ MTAKK, Tört. 2-166.

⁴⁴⁰ KFL XXI. 439.

⁴⁴¹ Eötvös József: *Arcképek és programok.* Szerk. Fenyő István. Bp., 1975. 132.

⁴⁴² Margócsy István: Magyarok Mózes. (Az 1859-es Kazinczy-ünnepélyek nyelvhasználatáról). *Kegyelet*, 201.

az adományok. Jellemző, hogy a bécsi „magyar technicus ifjúság” kezdeményezett, amikor 130 forintot küldött a Pesti Naplónak, és ezzel indította el a gyűjtést. A legnagyobb összegek az ünnepélyek során folytak be, és különböző közösségektől érkeztek, mint „a pesti izraeliták”, a „nagyváradi polgárok”, Bács-Bodrog megye „egyik faluja”, és ami meglepő: csak egyetlen arisztokrata adakozott, az erdélyi Gr. Haller Ferenc.⁴⁴³ A többiek inkább az elszegényedett Kazinczy-sarjakat támogatták a tüntető-szimbolikus politizálás mellőzésével. Különös játéka ez a sorsnak, mert Kazinczy a legszívesebben az arisztokrata sarjakat próbálta – baráti tanácsokkal, költeményekkel, szimbolikus gesztusokkal – nevelni, tudván, hogy ők játszhatnak irányadó szerepet, és ezt paradox módon Kossuth is megerősíti, az első homo novus,⁴⁴⁴ aki magáról úgy nyilatkozott, hogy a pórból emelkedett fel.

Végül felállították a Kazinczy-mellszobrot a Múzeum-kertben. Az első szobor egyesített, a második szobor megosztott. Ezt az 1910-es években Érsemjénben állították fel, és miután az úgynevezett dzsentri világ karolta fel Kazinczyt, Ady Endre jött elő azzal, hogy Kazinczy nem tudott és nem is tudhatott jól magyarul, és a korábban általa magasztalt jozefinista forradalmárból népidégen dzsentrit állított elő.

A vád: „Ott kezdődik, hogy Kazinczyék eldobtak egy gyönyörű nyelvet ugyanakkor, amikor egy nyelvet akartak bolond apostolsággal megjavítani. Kettős volt a baj s a baj oka: nyugatról jöttek hirtelen a fogalmak, s az akkor intelligensnek mondható magyarság nem tudott magyarul. No, jó, Csokonai véletlenül tudott, de rajta kívül – akár Vörösmartyt, sőt Aranyt bámuljuk – csinos játék volt minden költői nyelvészkedés.”

A „legpompásabb nyelv”, tehát: „a nyelv, a gazdag, buja, különös és szép nyelv lent lakott”. Fent: a hivatásos írók, amolyan hivatalnokok voltak, és „azután jött a zsidó, akitől igazán mindent lehet követelni, de azt már nem, hogy magyar nyelvre tanítson bennünket”. És így? „Lett tehát a magyar nyelvből egy álmagyar nyelv, színtelen, csigerszerű, más nyelvekből fordított s csak néha komikusan magyarkodó nyelv.” Adynál „a magyar nyelv tragédiája egyenesen ugyanaz, mint a magyar demokráciáé. „Tet-

⁴⁴³ OSZKK. An. 2973.

⁴⁴⁴ Szekfü Gyula: *Magyar történet. I.* Bp. 1936. 311.: „Kossuth a legelső homo novus, az első birtoktalan kisnemes volt, aki az 1790 utáni rendi korszakban vezetés szerepre tett szert.”

szett volna – írja – demokratikus államreformokkal fölsegíteni a színre, a fórumra a jól beszélő magyar parasztot, ma lenne tüneményes, szép, dús magyar nyelv.” És ráadásul Kazinczyék még bántották a parasztságot védő Berzeviczyt is.⁴⁴⁵

A zseniális emberek féligazságai veszélyesek. Igaz, náluk egyik mondat agyonüti a másikat. Abszurditásaik mellett tisztelettel elmegyünk. Például nem firtatjuk, hogy Csokonai miért csak „véletlenül tudott,” vagy Petőfit ez alkalommal miért nem „bámuljuk”, azon sem tünődünk el, hogy honnan ismeri Ady a régi paraszti nyelvet. A lényeg: „igaz nyelvet” akart. Mert ilyet „sem a némettől, sem a franciától, sem a nemzetiségi szomszédságoktól megrontott és kiváltságos, úri magyarság [...] nem csinálhatott.” Viszont: „Megpróbáltuk, kurucék kezdték, Balassáék, Csokonai s jómagam is iparkodtam régi szavakat rálopni Erdélyből és Károlyi Gáspár magyartalan és mégis magyar bibliájából az újonnan jött fogalmakra. Van annyi szavunk, mint Shakespeare-nek, a nyelvünknek pedig, melynek nyolc évtized óta minden hírhedt védője hóhéra volt, nem kellett volna megcsúfolódnia. / Most már késő, én tudom, hogy öt szót is milyen bajos, elfogadtatva, komplikált lelkű, új lelkű, kultúrás magyarok lelkévé, sajátjává tenni. Mint a legendák alvó daliái alusznak a legigazabb, legszebb magyar szavak. / Trattner és Károlyi egy 1839-es füzeté és egy gyönyörű magyar szógyűjtemény juttatta mindezt az eszünkbe, de első tervbéli gondunkat, hogy mintaképpen leírjunk ide száz-kétszáz gyönyörű s külön magyar szót, elhessegettük. Furcsa és szophoklészi érzéseink voltak: az eldobott magyar nyelvet közös akarattal talán föltámaszthatnók, de ha föltámad máma, kikkel beszélhetnénk vele?”⁴⁴⁶

Kazinczy, az Erdősi Sylvester-féle nyelvtant és Zrínyit kiadó széphalmi mester megértette volna, és még tehetett is volna hozzá ama bizonyos „száz-kétszáz” szóhoz. Ezek után még erősebben tolul fel a kérdés: mi-

⁴⁴⁵ Ady Endre: Van-e magyar nyelv? *Ady Endre a magyar irodalomról.* Szerk. Vezér Erzsébet. Bp., 1956. 313–314.

⁴⁴⁶ Fried István: „Aki napjait a szépnek szentelé...” Sátorajújhely, Szeged, 2009. 154.: „Maga Ady idézett írásában említi, hogy a Károli-biblia nyelvével példát szolgáltatott arra, miként lehet a XX. század elején feldúsítani. »magyarabbá« (?) tenni az irodalmi nyelvet, valójában az irodalmat.” Ezzel szemben Ady árnyaltabban fogalmazott, publicisztikájában a „magyarabbá” kifejezés sehol sem fordul elő, ahogy a magyarabb irodalom kifejezés sem...

ért éppen Kazinczy lett bűnbak? Valószínű, az is ingerelte Adyt, ahogy Kazinczy nem ismerte fel minden vonatkozásban Csokonai nagyságát. Lehet, kihozta sodrából a pesti argó és a modern zsargon, de alapvetően politikai szenvedélyei vakították el. Korábban, 1905-ben ugyanis az európai Kazinczyt és a jozefinistát magának vallotta, s dicsérte, hogy „nagy magyar agitátora a civilizációnak”. Akkor sorsuk hasonlóságára figyelmeztetett: „egy kicsit Kazinczyak vagyunk mind, akik itt gondolkozunk és szomorkodunk”,⁴⁴⁷ és mivel ő maga is elfogadta, hogy az uralkodó és magyar kormánya a parlamenti többség ellenében általános választójogot léptessen életbe, arra emlékeztetett, hogy „mikor II. József népjogokat kínált, az akkori európeerek, a Kazinczy Ferencek azt mondták: helyes. A jó mindig jó.”⁴⁴⁸ A baj akkor kezdődött, amikor felállították Kazinczy szobrát, és a szoboravatás alkalmával a szabadkőműveseket szidalmazták, és aztán „a klerikális nacionalizmus számára sajátították ki”.⁴⁴⁹ A Kazinczy–Berzeviczy vitát is aktuálpolitikai szemüvegen keresztül látta Ady: „Az úri szabadság sorsa nem ennek a furcsa magyar nációnak a sorsa, de e néhány tízezer birtokosé, hanem ez már – politika. Még maga Kazinczy Ferenc is gyöngé ember volt, aki Berzsenyi kedvéért hazaárulónak deklarálja Berzeviczy Gergelyt.”⁴⁵⁰ Miután Ady nyelvrontással vádolta meg Kazinczyékot, ki is tagadta őket: „Se a testőrök, se Kazinczy, se a későbbiek, mert kultúrájuk idegen volt s ők maguk magyarosan urak s távolélők az igazán magyarul beszélőktől.”⁴⁵¹

Amikor tehát Ady Kazinczyn és Kazinczyékon ütött egyet, akkor azt másoknak szánta, a hivatalos, az úgynevezett úri Magyarországnak. A végén úgy érezhetjük, „az eldobott nyelv” csak metafora, valami hitelesebb, emberibb, mélyebb utáni vágyat fejez ki. És ki nem vágyik ilyesmire? Főleg akkor, amikor „...az alkoholos zseni vagy zseniféle [...] kénytelen újat mondani akkor is, amikor talán nem akar. Elvész hatalma a szótár-szavak fölött, patológikus kényszer, parancs olyan logikai bukfencekre bírják, hogy

⁴⁴⁷ Ady Endre: Ismeretlen Korvin-kodex margójára. 1905. CD Arcanum

⁴⁴⁸ Ady Endre: A béke verebei. 1906. CD Arcanum

⁴⁴⁹ Ady Endre: Jegyzetek a napról (Az érsemjéni botrány). 1906., Jegyzetek a napról (A Petőfi-ház). 1908. CD Arcanum

⁴⁵⁰ Ady Endre: [A holnap]. (Ady Endre előadása) 1908. CD Arcanum

⁴⁵¹ Ady Endre: Szavak a patvarban. 1910. CD Arcanum

önmaga elszédül, ha leírta, ha olvassa, hogy milyen újat és igazat írt le.” (Ezt az Ady-rajongó Bartók Béla olyannyira figyelemre méltónak tartotta, hogy a maga Ady-kötetében aláhúzta.)⁴⁵² Új nyelvet keresett ő is, és Ady volt számára a példa, hogy ilyen lehet teremteni, viszont ezt az új nyelvet a régi Magyarország valamennyi népének ősi zenei kincséből is alakította ki.)

Alighanem Ady Endre volt az első és utolsó hiteles nagy Kazinczy-ellenes lázadó, lázadása a szimbolikus apafigurának is szólt. Nagy íróknak munkásságuk okán joguk is van hozzá. Az ellenségkeresést a polarizáló forradalmi gondolkodás logikája diktálta, és ez minden forradalom teher-tétele. A sors ironiája, hogy amikor Ady meghalt, a forradalom mámorában élő *Huszadik Század* szerkesztősége nem is tudta mással mérni a nagyságát, mint Kazinczy eszményeinek – szép, jó, igaz – mérceként való megidézésével: „Ady Endre a génusz univerzalitásával nemcsak a Szép taláiban gyökerezett, de a Jó és Igaz termőföldjéből nem kisebb mohósággal szítta gazdag egyéniségének kultúrnedveit.”⁴⁵³

A leghitelesebb emberi és írói vallomást Kazinczy mellett Hatvany Lajos tette, aki aligha érthetett egyet Ady vádaskodásával, miközben Ady emlékét odaadással ápolta, miután a költő anyagi gondjain annyit enyhített. 1931-ben Hatvany Lajos így vallott Kazinczyról: „Ő nem csupán irodalmunk ősapja, nem csupán ábrándos dilettáns, hanem egész ember a talpán, ki hétéves börtönének szent szenvedéseivel vált a Széchenyiek, Kossuthok, Petőfik századának úttörőjévé”. Ezzel csak azt mondta el, amit sokan tudtak, de sokan át is akartak értelmezni. Hatvany látta a veszélyt: „Aki külön választja az írókat a politikustól, Kazinczy szobrát repesztí széjjel, és dönti le talapzatáról.”⁴⁵⁴

Hatvany szavainak kemény fedezete van: nemzetárulási per és börtön. 1919-ben ugyan Bécsbe vonult önkéntes száműzetésbe, de az 1920-as évek második felében a honvágy hazahozta, vállalta a következményeket: a hazaárulási pert és a börtönt. Kapott is egy dorgáló levelet egy pozsonyi ügyvédtől, ami igen kegyetlenül hangzik: „Egy hazug magyar világ Önt úgy nevelte, hogy a zsidóság csak felekezet, és minthogy a felekezet idejét múlta valami, hát felvett egy »okosabb« felekezetet. Szóval Ön egy 4000

⁴⁵² Ady Endre: *Vallomások és tanulmányok*. Bp., 1911. 32.

⁴⁵³ Ady emlékének. *Huszadik Század*, 1919. 1–2. sz. 121.

⁴⁵⁴ Hatvany Lajos: *Irodalmi tanulmányok II.* Bp., 1960. 54–55.

éves szenvedő kultúrközösségből dezertált egy kényelmesebb közösség irányában, más szóval: Ön rúgott egyet a fajtáján.

Báró Úr arról beszélt védelme során, hogy az egyik fajtából a másikba mily nagyszerűen át lehet olvadni, hogy Ön tanújele ennek. Én pedig a fajta elhagyását egyrészt nem hallottam még dicsőíteni, másrészt úgy találok, hogy Ön éppen Tanújele annak, hogy mégsem lehet beleolvadni, nem szólva arról, hogy ezen téveszme ellen tiltakozik több millió »tilalomfa«.

De tudja Báró Úr, az anya elfelejt mindent, amikor fiát szenvedni látja. A zsidóság is elfelejtett mindent, amikor Önnek a bíróság előtti vergődését látta. és együttértett Önnel a szenvedésben! A Zsidó Anya most így szól: »Saját anyádat Magadtól elrúgtad, a mostohán adoptáló pedig a legkisebb rosszalkodásra azt kiáltja feléd, hogy 'el tőlem, nem vagy az enyém!'« Ez a dupla tragikum fáj a zsidó anyának, aki soha nem tudja eltaszítani magától önnön véréit!»

Erre a válasz igaz hűségnyilatkozat: „Író ember vagyok, csak a magyar élet-ről tudok írni. Tíz évig éltem Bécsben. Ez a tíz év kiveszett életemből. Még az osztrák vagy német zsidóról sem tudok semmit. Kritikus is volnék, vagy mi? Nagy Goethe-olvasó, nagy Balzac-olvasó. De bármennyire tudjam is Goethe vagy Balzac nagyságát, a magyar író könyve, ha kisebb íróé is, jobban izgat. Több asszociációt kelt, élénkebben mozgatja fantáziámat, mert ide tartozom, ide való vagyok, szóval mert magyar vagyok s a magyar író arról ír, amit életem 48 éve óta, látok-tudok-tollal-érzek. Az én *érzékléseimet* fejezi ki. Minden vonatkozását, még a ki se mondott vonatkozásokat is megértem, s ami még annál is több *megérzem*. A fogházban Kazinczy 21. kötet levelét olvasom, immár két hete folytonos szívet-dobogtató öröme és lelkesülések közt. Ez a Kazinczy bennem testvéri ragaszkodást kelt. Az ő ügye, még ma is az én ügyem.”

Ehhez még a következő keserű vallomást is hozzáfűzte Hatvany: „Két év előtt egy regényemnek csak két első kötet jelent meg. Az asszimiláció volt témám. Tragikumát érzem. Ki is fogom fejezni, de nincs más lehetőség, vállalni kell. Utódaink számára könnyebb életet teremthet a vegyes házasságok elszaporodása és a kitérés, illetve a fél-ázsiai származás, mely a teljes beolvadás felé vezet. Mi, *első beolvadt nemzedék*, bizony kevés jutalmát látjuk egy-egy nemzet nyelvéért vagy kultúrájáért való önzetlen odaadásunknak. De ez az úttörők sorsa!”⁴⁵⁵

⁴⁵⁵ MTAKK, Ms. 392/51 Bartolomej Tomaschoff levele Hatvany Lajosnak. Bratislava, 1928. júl. 24.

Hatvany hazaárulási perének a során a bírósági elnöknek az utolsó szó jogán az arcába vágta: „Nekem a magyarságot Ady Endre és Bartók Béla jelenti.”⁴⁵⁶ Kolozsvárott viszont arról beszélt, hogy „valahányszor Kazinczyra gondolok, úgy érzem, hogy az ő értelmében jó magyar vagyok.” Majd az egyik helyi tudós javaslatára az Egyetemi Könyvtárban dolgozott Bölöni Farkas Sándor tanulmányán, keserűen jegyezve meg: „Mily sajtáságos, hogy a magyar irodalom eddig nem áldozott demokratái emlékének.”⁴⁵⁷ A közös ügy érdekében Hatvany egy kicsit meg is szépitette a széphalmi mester és Kossuth Lajos viszonyát, főként Kazinczy kemény kirohanásait Kossuth ellen, és azt, hogy leveleiben Catilinához hasonlította őt, és úgy nyilatkozott róla, hogy „szörnyű tüzzel üzte dolgát”, így értelmezte: „S erre a Kazinczyra merik ráfogni, hogy megtévedt idealista? Szegény hajporos feje, ő csak megfélemlített idealista volt, kinek kezében Buda, Spielberg, Kufstein, Munkács nyirkos börtönfalai közt kialudt a zendülés szövétneke – de azért mikor az, ama másik ifjúi kézben kigyúlt, ez a veterán az első, ki Kossuthnak *szörnyű tüzzel* üzött dolgát az esztéta szimatjával megérzi, és hajdan pórul járt zendülő elégtételével, boldogan köszönti...”⁴⁵⁸ Láttuk, boldog köszöntésről szó sem volt, de féltésről már igen, és naplójában azt a napot, amelyen Kossuthról kellett volna valamit írnia, üresen hagyta. Hatvany – írói szabadsággal éve – kitöltötte...

Kazinczy, az úttörő jobban járt, mint Hatvany, de a sors iróniája az is, hogy az író és a politikus szétválasztása nélkül piszkolták össze azt a jelképes szobrot, amelyről Hatvany idézett cikkében írt. Furesa népfront alakult ki Kazinczy ellen, valójában az ellen, amit az ő neve fémjelzett, tehát a felvilágosodás és öröksége ellen. Hogyan érvényesült ez a Kazinczy-ellenesség a történetírásban és a közvélemény formáló esszéisztikában?

A tudomány mázával és fényével ragyogó kemény kritikai szemléletet Szekfü Gyula képviselte. *Magyar története* hatalmas építmény, hamis alapokon, nagy repedésekkel. Főlényes beszédmódja azonban ma is hat. Az eltűnt idő nyomában sok minden feltárul, Halász Gábor olyan rajongva olvasta Szekfűt, mint Proust regényeit: „egymást magyarázták bennem”.⁴⁵⁹

⁴⁵⁶ Így láttuk Bartókot. Szerk. Bónis Ferenc. Bp., 1995. 213.

⁴⁵⁷ Benamy Sándor: *A XX. században éltem*. Bp., 1966. 110–111.

⁴⁵⁸ Hatvany: *Irodalmi tanulmányok. II.* 69.

⁴⁵⁹ Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék*. Bp., 1981. 1176.

A kortársak elfogultak, mégis gyakran ők ragadják meg a legkifejezőbben a lényegét, és pedig az egykorú hatást, amit mi már nem is igazán érthetünk. Szekfü csodálói és ócsárlói, tisztelői és kritikusai közül például Asztalos Miklós, okos és termékeny népszerűsítő jellemzése lehetnek ilyenek. 1940-ben így nyilatkozott: „Ha az irodalomnak közéleti irányító szerepét nézzük, akkor az elmúlt két évtized irodalmi életéből ezt a három nevet kell kiemelnünk: Ady, Szabó, Németh [László]. S meg kell emlékeznünk még valakiről, aki ugyan nem szépíró, de épp oly mértékben megragadta az ifjúságot és az egész közéletet, mint a felsoroltak: Szekfü Gyuláról. Szekfü Gyula volt ennek a két évtizednek legnagyobb hatású publicistája, esszéírója. Soha magyar történetíró annyira nem volt megáldva a napi problémák iránti érzékkel, mint ő. Bármiről írjon is, a máról ír és a mának ír. A *Három Nemzedék*től kezdve minden írása tanítás a mának. Az ő frazeológiája lett az ellenforradalom és az antiszemitizmus fegyvertára s az ő olvasó nagyközönség mindég kapott valaminő feleletet tőle az épp időszerű kérdésekről. Szekfüt mérhetetlen távolság választja el felfogásban mind Némethről, mind Szabótól s mégis ugyanakkor és ugyanazokra hatott, mint amazok. Jellemzője ez annak, hogy a minden hatásra készséggel reagáló ifjúság az ellentétes egyéniségek előtt is kitárja fogékony lelkét, ha nagy egyéniség lenyűgöző varázsa fogja meg.”

1970-ből visszatekintve: „Szekfü soha sem volt csak historikus, minden műve »idősszerű« is volt és tulajdonképpen publicista, aki a kor időszerű kérdéseire történeti témákon keresztül utalt [...]. Nem véletlen volt, amikor a bécsi udvari levéltár tisztviselője a *Száműzött Rákóczi* megírásakor rombolólag lépett fel a század eleji negyvennyolcas szemléletű Rákóczi-idealizálás ellen. Az sem volt véletlen, hogy az első világháború alatt a német nyelven megjelent *A magyar állam életrajza* című könyve a világháborús együttműködés német orientációjában fogant. Mint már említettem, az 1919-ben megjelent *Három nemzedék* című műve leszámolt a dualizmus évtizedeivel s tanulságul valósággal megvetette az antiszemitizmus tudományos ágát. Bethlen Gáborról írt könyve szembe fordulás volt a felbukkant transzilván látással. A *Magyar Történet* XVIII. századi kötete a magyar katolicizmus glorifikálásával vágás volt kora erősen protestáns telítettségű közlete felé. A *Három nemzedék* második kiadásában, amikor számba vette azt, ami »azóta történt«, az új magyar élet neobarokk jelenségeit ostromozva,

végül is a 20-as évek és kezdeti 30-as esztendők eszményein vágott végig, épp úgy, mint majd 1945 után megjelent művében infernónak írta le azokat az évtizedeket, amelynek ő is munkása volt.

Ez az erős publicisztika is tette őt nagy hatásúvá. Ezért lettek hívei és ezért ellenségei is. De hatása csak politikai vagy világnézeti volt, de nem történettudósi. Minthogy minden sorát eredeti egyénisége határozta meg, utánozhatatlan volt. Ez az oka annak, hogy nagy olvasottsága és elég hosszúságú egyetemi tanársága ellenére sem volt egyetlen tanítványa sem, aki az ő szemléletét vitte volna tovább. Egyedüli és társtalan volt, mint ahogy minden nagy publicista egyedül álló.”⁴⁶⁰

Ez a kiválóság fejeződik ki az utánozhatatlanul fölényes beszédmódban. A bravúros szerkesztői fordulatok, a korról és a kor szereplőivel való bensőséges kapcsolat érzésének felkeltése azonban feledteti a konstrukciónak a politikum lényegéhez kapcsolódó mesterkélttségét. Persze minden konstrukció mesterkélt, és a politikumnak sok arca van. Egyik, és a legkárosabb azonban az a dichotómia, amely a világot eleve barátra és ellenségre osztja, és ezt historizálja. A XX. század kedvezett ennek a szemléletnek, és Trianon után az ostromlott vár komplexusa és vele a nyárspolgáriság és bűnbakkeresés elhatalmasodott a magyar közgondolkodásban. Ennek a beszűkülésnek a harmadik reformnemzedék, a XX. századeleji esett áldozatul, amelyet a világháborús összeomlás, majd saját forradalmának kudarca és aztán a kommunizmus temetett maga alá. Tagjait nemzetidegen, történelmi érzéket nélkülöző doktrínéreknek minősítették, és egyfajta történelmi érzékkel ennek a felvilágosodás és a történelmi liberalizmus reformnemzedékében, illetve annak egyes képviselőiben keresték és találták meg prototípusaik. Szekfü tette ezt a legmagasabb szinten. Írásaiban érződik valami drámai feszültség és áthatja valamiféle intellektuális kettősség, hiszen amit tagad, azt egyben elfogadja: például a nyugati eszméket. Látja a nyugati eszmék nagyságát, de kárhoztatja azok – mechanikusnak minősített – átvételét, miközben azok szintemelő jelentőségével tisztában van. Alkalmazkodik a bűnbakkereső közízléshez, ugyanakkor meg is veti azt. Szerves folytonosságot akar, de látnia kell, hogy a parlagiság mennyire szerves és folytonos, és azt is érzékelnie kell, hogy nemzeti önkritikának szánt (tév)eszméit éppen azok karolták fel, akik az országot pusztulásba vitték, történelemszem-

⁴⁶⁰ OSZKK, Asztalos Miklós: Visszaemlékezéseim II. 49–50.

léletével pedig a lehetséges nemzeti ellenállás lefegyverzésében játszott szerepet, mint ezt Bajcsy-Zsilinszky Endre, az ellenállás mártírja szemére is vetette.⁴⁶¹ Ez a feszültség és kettősség kölcsönöz életének és művének sajátos dinamikát.

Szekfü nagy pamfletjében, a *Három nemzedékben* először a liberálisokat ültette a vádlottak padjára, Széchenyi Istvánt téve meg ugyanakkor mércének. Az első magyar reformnemzedékről, a felvilágosodásról nem is írt. Concha Győző, az első reformnemzedék monográfusa,⁴⁶² meg is írta az egyik legalaposabb szakmai kritikát,⁴⁶³ és ebben önmagához híven bírálta Szekfü antiliberalizmusát, mely „sehogy sem engedi meg, hogy a liberális irány a nemzet lelkéből fakadjon”.⁴⁶⁴ Amikor a nagy historikus a magyar államnyelvről szóló monumentális művében a felvilágosodással találta magát szembe, nem adta fel fenntartásait Kazinczyval szemben sem. A hajdani érzékeny minősítést és önminősítést úgy fordította némi iróniába, hogy „érzelmeknek kitett”-ként jellemezte, aki a kor szellemét így testesítette meg: „Az általános emberi, a felvilágosodás szelleme oly erős benne, s nemzeti érzése, nyelvszeretete annyira ebből táplálkozik, hogy ahol a kettő összeütközésbe jut, habozás nélkül a felvilágosodás mellé áll és a magyar nyelven jelentkező műveletlenséget már nem hajlandó elfogadni csak azért, mert magyar nyelven, magyar köntösben jelentkezik.” Ez egyszerre hathat áthallásos kritikának és dicséretnek, elmarasztalása a doktrínáknak, és egyben megalapozása annak, hogy a magyar öntudat és önkritika legtökéletesebb kifejeződését Széchenyi életében és munkásságában jeleníthesse meg. A XVIII. században még „a racionalizmus könyvországából származó doktrínák” hatnak.⁴⁶⁵

Ha nem éreznénk ebben a magyar polgári radikálisoknak szánt oldalvágást, akkor jobban érezhetnénk azt, ahogy a modern nacionalizmuskutatás eredményeivel is összevág Szekfü ítélkezése. Vagyis azzal, ahogy Er-

⁴⁶¹ Tilkovszky Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky*. Bp., 1986. 11–55.

⁴⁶² Concha Győző: *A kilencvenes évek reformeszméi és előzményeik*. Bp. 1885.

⁴⁶³ Vö. Dénes Iván Zoltán: *A realitás illúziója. A historikus Szekfü Gyula pályafordulója*. Bp. 1976. 167.

⁴⁶⁴ Concha Győző: A conservatív és liberális elv. *Budapesti Szemle*, 1921. ápr. –máj. 532. k. 48–49.

⁴⁶⁵ Szekfü Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*. Bp., 1926. 17., 25.

nest Gellner a romantika hatását látta. A romantika ugyanis – mint Gellner hangsúlyozza – nem stílusirányzat, hanem létszemlélet, pontosabban: a nacionalizmus fermentuma, a felvilágosodás univerzalizmusát felváltó partikularizmus szellemi állapota, a gyökerek keresésének ethosza. A nemzeti kulturális homogenitás felé ívelő fejlődés alapozó formája. „A kultúráknak van »nemzete«, a kultúrák csinálják a nemzetet, a nemzetek kezdetben nem léteztek és nem csináltak semmit. Magas kultúrák és homogeneitás behelyettesítik az alacsony kultúrákat és a sokszínűséget, és politikai jelentőségre tesznek szert: az ún. »nemzetek« egyszerűen csak politikai árnyékai ennek az alapvető ténynek.” A nacionalizmus számára a romantika ad gyökereket, mármint a gyökerek valóságának élményét.⁴⁶⁶ Széchenyi ebben az értelemben volt nagy romantikus is.

Az 1930-as évek derekán a *Magyar történetben* Széchenyi már alapvetően etikai mérce, a gyakorlati cselekvése inkább a centralista liberális magatartás, amely kompromisszumkereső magatartásával próbálta pótolni a történelmi fejlődés mulasztásait és egyben elérni az elérhetőt. Történelmünkben kiesett „az abszolutizmus nemzetépítő hatása”, viszont kibontakozhatott a polgári-nemzeti átalakulás, és ebben: „A nemzet célja, eltekintve a nemzetállam szükségszerűen államreazonos politikájától, magas etikai fokon áll, nemcsak a megelőző abszolutizmushoz viszonyítva: széleskörű nemzeti egység szolidaritását követeli meg, melyben mindenki felemelkedik az emberi méltóságra; a nemzeti egység kereteiben az egyéni munkák hatása hatványozódik és korábban elképzelhetetlen nagy emberi értékek termelődnek ki, a gazdaságban a kapitalizmus segítségével anyagi javak mérhetetlen tömege, s az egyéni életátlag gyors emelkedése, a szellemekben a nemzeti irodalmak, melyek az emberi műveltség legmagasabbfokú alkotásai. A nemzeti eszme korszakának megadatott, hogy a görög-római világ egyszerinek, unikumnak tartott klasszicitását, gondolatban és műveltségben, minden nemzet ölében újra megvalósítsa.

Mindezen magas emberi értékek egyenes vonalban nőttek ki a nacionalizmusból, s a következőkben, ha bírálunk kell a nemzeti politikai rendszereket, a demokráciát, a liberalizmust, a nemzeti gazdasági elméleteket, ne felejtjük el, hogy földi dolgokban a legnagyobb és leghasznosabb em-

⁴⁶⁶ Ernest Gellner: *Nationalism*. London, 1998. 69.

beri fejlődéssel állunk szemben, melynek gondolkodásunk alapjait köszönhetjük.”⁴⁶⁷

De milyen is volt a magyar nacionalizmus a *Magyar történetben*? Itt mintha minden jól indult volna. A nemesség lelkesedése „nemcsak a rendi előjogok, hanem a nemzeti szellem szolgálatában is lángolt fel 1791-ben és nyaldosta a Trón és Oltár lépcsőit”, vállalva „a felvilágosodás népjóléti tartalmának recipiálását”-t, majd „lassú evolúció”-t ígért.⁴⁶⁸ A reformer uralkodó, Lipót halála után azonban „a nagy rendszerváltozás” a felvilágosult arisztokrata főtisztviselők eltávolítása lett,⁴⁶⁹ közben pedig eszmei síkon és a valóságos térben valami drámai fejlemény történt.

„A hazai forradalmi gondolat szélső kilengései nem a közjog és politika, hanem a társadalom, vallás és általános műveltség terén mentek végbe, s itt a jozefinizmusnak bécsi libertinus szelleméből kiindulva, a forradalmi gondolat rövid pályája alatt valóban elképesztő tömeget hozta létre a véleményeknek, melyek immár a magyar talajjal semmi összefüggésben nem voltak.”⁴⁷⁰ Mindezt azután vetette papírra Szekfű, hogy Hajnóczy József és Belnay György Alajos eszméit röviden jellemezte, méghozzá oly eszméket, amelyek a következő reformkor érdekegyesítő elképzeléseit előlegezik meg. Hajnóczyt úgy minősítette, mint aki „a kor sok tehetsége közt talán a legnagyobb politikai ész”.⁴⁷¹ Ezek után Martinovics már nem tett mást, mint „a magyar felvilágosodási mozgalmat végső fokán bekapcsolta, nem tényekkel, de frázisaival, hazudozásaival a francia forradalomba, s ezzel azt hosszú évtizedekre kompromittálta. Király és társadalom önvédelmet teljesített, megálljt kiáltva az eszméknek.”⁴⁷²

A reakciós fordulat hazai valóságunkban rejlő egyik oka tehát strukturális, a másik ebből fakadóan egyedi. Szekfű a hagyományos liberális történelemszemlélettel vitatkozott. Hogy miként, azt egyik második vonalbeli történész munkájából való két idézettel lehetne érzékeltetni. A magyar talaj-metaforával szemben az európai történelemben való integráltságunkat az

⁴⁶⁷ Szekfű: *Magyar történet*, I. 149.

⁴⁶⁸ Szekfű: *Magyar történet*, I. 55., 57., 74., 84..

⁴⁶⁹ Szekfű: *Magyar történet*, I. 95.

⁴⁷⁰ Szekfű: *Magyar történet*, I. 65.

⁴⁷¹ Szekfű: *Magyar történet*, I. 63.

⁴⁷² Szekfű: *Magyar történet*, I. 94.

jellemezte, hogy „a kérdéses eszmék nem valamely idegen kultúra védjegyes készgyártmányaiként kerültek nálunk forgalomba, hanem mint eleven erők hatva a törzsökös gondolkodásra, főképp abban az irányfordulatban nyilatkoznak meg, mely az általok adott impulzus és a hagyományos politikai felfogás nehézkedési erejének eredőjeként állott elő”. Ennyit az imént említett strukturális mozzanatról, ami pedig az egyedit illeti, nem kétséges, hogy „egyesek Martinovics kalandor jellemével akarnak árnyékot vetni arra a nemzetivé vált mozgalomra, mely az egyéni ambíciókat szolgáló titkos szervezkedést sokkal megelőzve kezdődött, s azontúl is még vagy fél századig egyengette az utat 1848 Magyarországhoz”.⁴⁷³

Szekfű a királyi és társadalmi önvédelem hangoztatása ellenére elmarasztalta azt a kettős reakciót, amely 1792 után a király és a nemesség részéről érvényesült. „Az önmagát túlélte rendi társadalom [...] új erőre kapott”⁴⁷⁴ az uralkodóval való szövetségben, aki negyvenévi uralmával „népei életéből negyven esztendő t rabolt el”, műveletlen és alacsony színvonalú abszolutizmusával, amelyet jól kiegészített a hasonló „rendi nacionalizmus”, és az eredmény: hanyatlás.⁴⁷⁵ Mert: „A rendi nacionalizmus az igazi írók műveiben klasszikus vagy barokk formákban, de még irodalmi magaslatokon jelenik meg, a műveletlenebb vidéki nemesség számára készült, vagy annak köreiből származó művek azonban Bessenyei és Kazinczy törekvéseihez képest egyaránt dekadenciát mutatnak. Ezek a hazafiak csak külsőségekben látják a nemzetiséget, s öntudatuk csak akkor van, ha idegenekkel érintkeznek.”⁴⁷⁶ Ebben a világban „nyomát sem találjuk a nemzeti múltat és jövőt áttekintő szemléletnek: íróink csak úgy, mint politikusaink a XVIII. század barokk elgondolásain élőködnek, a barokktól kultivált rendi hősiességet dicsőítik a francia háborúk alkalmából”.⁴⁷⁷

A rendi nacionalizmus ötletes oxymoronnak tűnik, valójában historiográfiai tréfa, amely a Szekfű-epigonizmus és a vulgármarxizmus vad-

⁴⁷³ Tóth Béla: *Rousseauista politikusok*. Bp., 1928. 43., 46.

⁴⁷⁴ Szekfű: *Magyar történet*, V. 96.

⁴⁷⁵ Szekfű: *Magyar történet*, V. 173.

⁴⁷⁶ Szekfű: *Magyar történet*, V. 158.

⁴⁷⁷ Szekfű: *Magyar történet*, V. 154.

házasságában odavezetett, hogy éppen Kazinczy lett az ideológusa.⁴⁷⁸ Ilyet Szekfű nem állított, és nem azért, mert Herczeg Ferenczel és Pintér Jenővel egyszerre megkapta Budapest Kazinczy-emlékérmét. (Másodszor Babits Mihály, Horváth János és Károlyi Árpád részesült ebben a kitüntetésben.⁴⁷⁹)

Szekfű a nyelvújítást nem kapcsolja össze a feudális érdekvédelemmel, hiszen „a rendi nacionalizmus egész korszakában, melyet 1830-ig, Széchenyi nagy nemzeti reformprogramja, a *Hitel* megjelenéséig kell számítanunk, a nemzeti gondolat tiszta formájában, rendi salaktól mentesen szinte kizárólag ebben a nyelvi és irodalmi talajban gyökerezik.” Igen, de ha 1830-ban következik be az áttörés, akkor csak kellett valami rendi salaknak is a rátapadnia a tiszta gondolat hordozóira. Először egy kis figyelmeztetésben. részesül az olvasó: „Nem szabad azt hinnünk, mintha e költők, elkezdve Kármán Józseftől és Batsányi Jánostól, az igazi vezéren, Kazinczy Ferencen át, világos nézetekkel bírtak volna a nemzetállam és nemzeti társadalom fogalmairól, vagy pedig hogy ezekben a dolgokban nézeteik lényegesen eltértek volna a nemesi rendekétől.”⁴⁸⁰ Tehát ők lennének a rendi nacionalizmus ideológusai? Ezt Szekfű ugyan nem állította, de némileg sugallta. Ugyanakkor rendelkezésére álltak azok a források, amelyek egyértelműen jelezték Batsányi és Kazinczy eszme- és értékhűségét, minden konjunkturális ingadozás ellenére. A nyelvújítás értékelése is ellentmond a kemény ítéletnek: „Az új század második évtizedében eldőlt a nyelvkörüli küzdelem: a magyar nyelv megújódott, alkalmassá vált a legújabb nyugati gondolatok kifejezésére is, ezzel pedig bebizonyosodott hogy a rendi gondolatok hagyományos nyelve, a latin éppúgy használhatatlan a magyar nemzet számára, mint a férfinak a gyermekruha.”⁴⁸¹ Azért a „Kazinczy és a magyar nyelv” című alfejezetet nem Kazinczy, hanem Csokonai idézettel fejezte be, bár nem akarta a két egykori barátot egymás ellen kijátszani, de – mint látni fogjuk – mintha igazodott volna ahhoz a szemlélethez, amely ezt várta el.

⁴⁷⁸ Miskolczi Ambrus: *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történetészvita anatómiája*. Bp., 2007.

⁴⁷⁹ Budapest Székesfőváros Kazinczy-érmei. Bp., 1937.

⁴⁸⁰ Szekfű: *Magyar történet*, I. 152.

⁴⁸¹ Szekfű: *Magyar történet*, I. 153.

Néhány év múlva, hogy a *Magyar történet* megjelent, Szekfű finomította véleményét, és már Kazinczy „egész munkásságával [...] megtámadta [...] a rendi nacionalizmus szellemét,” és társaival „a szélesebb körű, igazi nacionális életet készítették elő, nemcsak a nagy költők, Vörösmarty, Petőfi, Arany számára, hanem az államférfiaknak, Széchenyinek, Deáknak, Kossuthnak is.”⁴⁸²

Valószínű, hogy Szekfűnél az önkorrekciónak abban rejlik, hogy alaposabban elolvasta Kemény Zsigmond Széchenyi-esszéjét, és lehet, hogy ennek hatására változtatta meg ítéletét. A helyzet ironiája, hogy Kazinczy találta ki az egyetem és a szellem szavunkat, ha ezek nem lennének, akkor Szekfű az univerzitás katedrájáról nem szellem-, hanem – némi túlzással szólva – szellettörténetet hirdetett volna. Egyébként Kazinczy alkotta hála szavunkat is, de úgy látszik, a szellem emberei nem mindig hálásak, ideológiai szenvedélyeik és sémáik foglyaiként nem ismernek kegyelmet, és egy kicsit mindig igazodnak olvasóik várakozásaihoz. Szekfűre feltehetően hatott barátja, Török Pál is, aki – amikor 1918 májusában elolvasta *A magyar állam életrajza* című művének kéziratát – egyik levelében így vallott Kazinczyról: „Az ő erőszakos egyénisége volt az, ami egyéb szerencsétlen körülmények közrejátszásával háttérbe szorította Bacsányit s a Csokonaiék irányát. Szerencsére Kisfaludy Károlyt nem tudta elnyomni. Így is sikerült neki a magyar irodalom fejlődését kerek 40 esztendővel visszavetni, t. i. Csokonai halála után ennyi idővel lépett föl Csokonainak egyenes utóda Petőfi Sándor, aztán Arany s velük a népies irány.” Mert „egy Kazinczy fanatizmusa kellett ahhoz, hogy elhitesse kortársaival, sőt az utókorral is, hogy az ő sajátágosan elfogult, egyoldalú ízlésének főérdeme volt a XIX. sz. eleji fölvirágzásban.”⁴⁸³ Ez kemény előítélet, holott Török Pál, mint 1943-as magyar története tanúsítja, nem volt gyűlölködő, sőt ebben a művében a kor antiszemita-rasszista hiedelmeit kifejezetten cáfolni igyekezett. Kazinczyval azonban nem békelt meg, mert csak börtönbüntetését említette, viszont beleérthető abba az elitbe, amelynek „törekvései általános emberszeretettől és műveltséggel csiszolt józan észből indultak ki.”⁴⁸⁴

⁴⁸² Szekfű Gyula: *Rövid magyar történet*. Szerk. Soós István, Póto János. Bp., 2002. 252–253., 287.

⁴⁸³ EK G 621 Török Pál levelei Szekfű Gyulának: 26.

⁴⁸⁴ Török Pál: *Magyarország története*. Bp., 1943. 148.

Török Pál mentségére legyen mondva, hogy a Kazinczy-ellenesség mögött komolyabb tekintélyek is állottak. A tudós Riedl Frigyes szerint „Kazinczy minden téren első sorban dilettáns; költő az erős fantázia híján, nyelvész anélkül, hogy helyes nézete volna a nyelvről, biográfus minden mélyebb jellemző tehetség nélkül. Nagy érdeme nem annyira abban rejlik, amit írt, hanem inkább abban, ami volt.”⁴⁸⁵ Riedl a klasszikusok munkássága felől tekintett vissza Kazinczy munkásságára, és hallgatólagosan megismételte Petőfi véleményét, aki Kazinczyt Atlaszhoz hasonlította.

Később már Petőfi csak frázisnak tűnt. Kuncz Aladár véleménye máig is jól tükrözi az irodalmi közvélemény egy részének véleményét: „Kazinczy nem volt reformátor, legfeljebb a nyelvnek legpajkosabb játékos, nem volt író, mert egyetlen sora vagy gondolata se ment át a köztudatba, ő korának egyik legműveltebb, legfinomabb gondolkodású, s nagy tevékenységgel megáldott úriembere volt, ki passzióval írt sokat, s e sok írásával élénk és jóra fejlődő mozgalmat támasztott. Irodalmunk egyik legkedvesebb, legszeretetre méltóbb alakja lesz mindig, hacsak nem fogják ama fellelegpiedesztálon tartani, hol szétfolynak a kontúrok, s hová csupán a magunkba diktált, értelmetlen, de kötelező bámolat ér fel.”⁴⁸⁶ Ez a kép hamis, ugyanis a *Nyugat*ban jelent meg, amely valójában Kazinczy programját folytatta. Ha már az apák elleni lázadás korában vagyunk, miért ne fordultak volna a lelkes lázadók saját ősapjukkal is szembe? Kuncz Aladár Kazinczy-jellemzése önjellemzés is, ő maga is szeretetre méltó volt, és tőle is csak emlékirat-regénye marad fenn, akárcsak Kazinczy emlékezései, és ő is szervezőmunkával tűnt ki, az 1920-as évek erdélyi irodalmi világában szervezkedett, és az első marosvécsi irodalmi találkozóra indulva, jelezte is Hatvany Lajosnak: „Egész mulatságos lesz ez az irodalom à la Kazinczy.”⁴⁸⁷

Az irodalomtörténetbe akkor a Kazinczy-ellenesség nem tudott beszivárogni. Horváth János, akit újra és újra felfedezünk, fejlődéstörténeti perspektívában vizsgálódva mindig is elismerte és értékelte Kazinczy teljesítményét – nagy írókkal és esszéistákkal összhangban – veretes nyelven és példamutató tömörséggel. Ő magából az anyagból alakította ki saját interpretációs keretét, és a magyar fejleményeket mindig össze tudta kap-

⁴⁸⁵ Riedl Frigyes: *Kazinczy Ferenc és a német irodalom*. Bp., 1878. 31.

⁴⁸⁶ Kuncz Aladár: Váczy János: Kazinczy Ferenc. *Nyugat*, 1909. 14. sz.

⁴⁸⁷ *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Szerk. Hatvany Lajosné. Bp., 1967. 350.

csolni az európaiakkal. 1908-ban azt emelte ki, hogy Kazinczy „egyenes irányban folytatja művelődésünk régi nagy hagyományát, sőt bizonyos lankadt elmaradozás után éppen folytonosságát állítja helyre” – a magyar kultúrának az európai kultúra vérkeringésébe való bekapcsolódás folytonosságát is, ami valójában nem is szakadt meg, hiszen „ő már tényleges irodalmi fejlődményekre tekinthet vissza s támaszkodhatik; megindult folyamatokat rendszerez elvvé, programmá a fejlődés saját értelmében, s már tények világával cáfolhat rá az ellenkező nézetre.”⁴⁸⁸

Ennek a folytonosságnak politikai reflexiója az 1848–49-es forradalom volt, a monarchikus republikanizmus győzelme. 1931-ben Kazinczy halálának századik évfordulóján *Kazinczy emlékezete* című akadémiai emlékbeszédében a széphalmi mester érzelmvilágának topográfiáját vázolta fel, és érzelmességének megnyilatkozását így tudta a felvilágosodás profétáinak szellemiségével összekapcsolni: „önmagát túlbecsülve dédelgető, gyönyörködve szemlélő, »különösségeiben« magának tetszelgő, öntudatos: mintha Voltaire lépten-nyomon egy Rousseau-t fedezne fel magában büszke ujjongással”. Jelentősége pedig abban rejlik, hogy „az új filozófia hirdetése helyett az abból következő új kultúrát mutatta be irodalmi alakban”.⁴⁸⁹ Néma kitérő árán, hadd jelezzük, hogy Voltaire gyűlölte Rousseau-t, bár Kazinczy lelkében általában jól megfértek egymással, ha nem is olyan jól, mint a Panteonban – újrateremtve. A ferney-i pátriárka nem szívlelte az erménonville-i remete kultúrkritikáját, hiszen ennek fényében az általa magasztalt kozmopolita civilizáció erkölcsi hanyatlásnak, a szalonélet pedig unalmas frivolitásnak minősül. Rousseau demokratizmusa is radikálisan kizárta a felvilágosultnak vélt uralkodó-diktátorok körüli jellegzetes értelmiségi sündörgést. A *Julie* intimitás-kultuszának komplexitása mellett a *Candide* lapos tanmese. „Voltaire-rel – írja Goethe – vége a régi világnak. Rousseau-val új világ veszi kezdetét.”⁴⁹⁰ Rousseau eszmevilágában is az utópia, mint a követelmények világa és a tapasztalati világ elválík egymástól – „olyannak veszem az embert, amilyenek és a törvényeket, amilyenek lehetnének” – hangzik a *Társadalmi szerződés* első mondata –, de

⁴⁸⁸ Horváth János: *A magyar irodalom fejlődéstörténete*. Bp., 1976. 208.

⁴⁸⁹ Horváth János: *Irodalomtörténeti munkái. II.* Szerk. Korompay H. János, Korompay Klára. Bp., 2006. 819.

⁴⁹⁰ Jean d’Ormesson: *Une autre histoire de la littérature française. II.* Paris, 1997. 75.

ez, és minden mondata azt sugallja, hogy a politikai gyakorlattal feloldható az eszmény és való ellentmondása, új világ teremthető. Az önmaga identitását kereső hontalan csavargó alighanem valamennyi kortársa közül a legnagyobb szerepet játszotta az új egyéni és kollektív identitások kialakításában. Kazinczyban nem Voltaire fedezte fel lelkendezve Rousseau-t, hanem – elnézést a szemtelenségért és nem előzmények nélkül⁴⁹¹ – jómagam, méghozzá olyan helyeken is, ahol az ember nem gondolná, ama bizonyos – Horváth János által említett – „irodalmi alakban”. Például az öszülő Kazinczy büszkén emlékezett arra, hogy gyermekkorában, amikor megszomjazott, anyja gyümölcsöt akart adni, de ő azt nem fogadta el, csak vizet kért, és anyja hiába verte, ő „kifáradt a verésben, én nem a szenvedésben”. A visszatekintő büszkeségének az oka: az eset „a gyermek Cátóra emlékeztetheti az olvasót”. A tanulság: „Jaj annak a gyermeknek, aki nem makacs; elég, ha azt idővel az ész fékezi”.⁴⁹² Ez a kijelentés Rousseau-antropológiája, eszerint az észnek kell megfékeznie az ösztönéletet. Így alakul ki a lelkiismeret, amely magának az észnek is diktál. És Kazinczyt is vezette, mindhalálig.

Halálának századik évfordulója (1931), az irodalmárok számára még a béke éve. A *Nyugat*ban ekkor már megjelent az a nemzedék, amely felismerte Kazinczy jelentőségét. Németh László és Halász Gábor még kéz a kézben tették mindezt, Németh ugyanis lelkesen kommentálta a folyóiratban Halász Kazinczy-tanulmányát, amelyben a széphalmi mester „első és legötökéletesebb literátorunk,” aki nyelvünkben „kifejező árnyalatokra cserélte a harsogó színeket”.⁴⁹³ Németh László mélyen átérezte a fordulat jelentőségét, ahogy azt is, ami annak megjelenítését motiválta: „Minden ízlésváltás természetes következménye, hogy az írók új elődöket keresnek, elszűrült irodalomtörténeti alakokba vér szökik, meghaladottnak vélt törekvések lábra kapnak. Ma Európa minden irodalma ilyen perújításoktól hangos. Halász Gábor Kazinczyban találta meg a hőst, akinek a kommentálásában az új ízlés remekelhet. A napokban megjelent Kazinczy-tanulmánya egyike a legfigyelemreméltóbb írásoknak. Tizenkilencedik századbeli kritikus sosem magyarázhatta volna ilyen közléről Kazinczyt. A Kazinczyn

⁴⁹¹ Hencze Béla: *Kazinczy és a francia felvilágosodás*. Bp., 1928.

⁴⁹² Kazinczy Ferenc: *Az én életem*. Szerk. Szilágyi Ferenc. Bp., 1987. 43.

⁴⁹³ Halász Gábor: *Tiltakozó nemzedék*. Bp., 1981. 215., 236.

átgázoló tizenkilencedik századnak kellett megőregednie, hogy Kazinczyt méltatva, a kritikus ne az elesett ellenfél, hanem az élő fegyvertárs előtt tisztelegessen. Ez a tanulmány Halász egyéni fejlődésében is fontos, mert míg eddig az új ízlésnek inkább csak játékos, intellektuális, s alakatlan jellegét hangsúlyozta, (szemben az előző kor patetikus, apostolkodó, profán érzelmekeket segítségül hívó művészetével) Kazinczynak, az irodalmi diktátornak a méltatása közben veszi észre egy erősen relativista század után jogos sóvárgásunkat az abszolút szellemi értékek és normák iránt. A mai ember, aki látta a valósághoz tapadó naturalizmus elaljasodását, s a romantika egyéniség-kultuszát ízlés-zavarba züllesztő újabb irányokat, megbecsüli Kazinczyt, aki a művészetben nem ismert más valóságot, csak az alkotását s a magasan választott példa alázatos megközelítését többre tartotta, mint az erős egyéniség házi törvényhozását. Kazinczy, aki irodalmi tévelygéseket irtva lett irodalmi törvényhozóvá, hitt abban a korok fölötti abszolút esztétikában, amelyben azóta sem mertünk hinni. S épp ennek az abszolút esztétikának a közös tisztelete avatja Halászt Kazinczy kitűnő kommentátorává. Csak az igazság sorsa változik, az igazság nem, mondja annak az örömeivel, aki hosszú kalandozások után örök ideálok közelében pihenhet meg.”⁴⁹⁴ Ezzel egybehangzóan szólt Juhász Gyula 1934-es költeménye:

A szent előd ő, a fenkölt magyarság
Apostola, ki tömlőc éjjelén,
Mint hálóját a pók, szövé a nagyság
Ábrándjait s éltette hő remény.

Hét esztendő váltotta sorra egymást
S ő bizton hitte a föltámadást,
A szép és új ígére lelkesen várt,
Mint az, ki a megnyílt egekbe lát.

Mert porkolábjá a boldog vigasz volt,
Hogy majd a nemzet szebb lesz és dicsőbb,
Hogy kopogtatnak az újult idők.

⁴⁹⁴ Németh László: Ízlésproblémák a kritikában. *Nyugat*, 1931. 18–19. sz.

Mert kilátása a gazdag tavasz volt,
Hol is a honi nyelv ezer virága
Pompázva tárja ékeit világra.

Nemsokára valamiféle Kazinczy-neurózis alakult ki, amely saját természetéből következően nem mindig ismerte a logikát, a metaforikus fordulatok pedig gonosz szóviccekhez vezettek veretes esszé-jellegű írásokban. Ennek a neurózisnak a jegyében Németh László kinyilatkoztatta, hogy Kazinczy „A világirodalom legvonzóbb vámpírja, de kortársai számára mégis csak az ő Széphalma volt a második Vérmező.”⁴⁹⁵ Vajon nem illik-e rá magára Németh Lászlóra is valami az ő Kazinczy-jellemzéséből, amikor a széphalmi mester nyugatosságának és nyelvújításának konstruktív jellegét vonta kétségbe, és mindeközben a magyarság legnagyobb hibbantójának is nevezte?⁴⁹⁶ Kazinczy – fejtegette – megtörte a magyar irodalom fejlődésének szerves fejlődési menetét, felhígította a nyelvet, és így a hímgagyar egyik prototípusa lett, szemben a mélymagyarok tragikus alakjaival, akik mélyen átérezték a nemzeti sorsproblémákat, és ezt a búskomorságig élték át, amin a maga módján Szabó Dezső jól szórakozott, mint arra a 1942-i „Mélyikém!” kezdetű nyílt levele a tanú.⁴⁹⁷

„Amilyen apró növény ő maga, akkora pusztulás maradt körülötte” – írja Németh László a széphalmi mesterről, és nyilván azt akarta érzékeltetni, hogy Kazinczy termetével fordított arányban állt az a bizonyos pusztulás. Ez a pusztulás: a nyelvhiány; áldozatai: Széchenyi és Kossuth. Persze „Kazinczy madárnyelvének [...] a jött-magyarok voltak legbuzgóbb terjesztői”.⁴⁹⁸ A madárnyelv a felvilágosodás és a történeti liberalizmus nyelve. Németh László „a jött magyar” tipológia csúcsára (vagy mélyére) Hatvany Lajost helyezte, és Shylockot csinált belőle.⁴⁹⁹ Az ízlés prófétája és késői híve így lett az ízléstelenség céltáblája. Persze az írónak joga van a szimbolikus apagyilkosságra is, csak hogy ki tudja, mi lett volna Németh László legjobb regényének a címe, ha Kazinczy nem hozza forgalomba az

⁴⁹⁵ Németh László: Félben. *Tanu*. 1936. 5-6. sz. 33.

⁴⁹⁶ Németh László: *Kisebbségben*. I. Bp., 1942. 16.

⁴⁹⁷ Szabó Dezső: A Mélymagyarhoz. *Ludas Mátvás kiadás*, 1942. május, 78.sz.

⁴⁹⁸ Németh: *Kisebbségben*. 19.. 21.

⁴⁹⁹ Poszler György: *Vonzások és taszítások*. Bp., 1994. 299., 321.

iszony szavunkat.⁵⁰⁰ Az *Irgalom* is jobb regénycím, mint az irgalmatosság, pedig ez utóbbi régi szavunk átalakításáért irgalmatlanul megtámadták és nyelvrontással vádolták a széphalmi mestert.⁵⁰¹

Komolyabb mozzanat az, hogy Németh László némileg Ady Endrére is támaszkodhatott. Amit Ady – talán alkoholos mámorban – írt, azt Németh tudálékos konstrukcióba gyömöszölte. Ady prófétasága nála álprófétaságba váltott át, és önmaga szomorú paródiájába. Nem kétséges, Ady nagyobb író volt, mint Kazinczy, és az „írói demokráciában” nagy a verseny, és persze nem mindenki szereti a maga elődjét. Kazinczy pedig az volt, nem módszerével, írói technikájával, hanem azzal, hogy a nyelvalakítás szabadságát elvéve emelte. Az sem kétséges, hogy Ady a maga módján politikai zseni volt, de a politikai tájékozódásnak azt a hagyományát is folytatta, amelyet Kazinczy képviselt, azaz nemcsak a „jakobinus” összeesküvőt, hanem a reformert is. Gondoljunk arra, hogy Ady miként ismerte el Tisza Kálmán politikai stabilitást teremtő képességét, illetve miként ismerte fel Wesselényi Miklós nagyságát. (Igaz, hathatott rá a zilahi Fadrusz-szobor, melyen Wesselényi úgy ereszkedik le a jobbágyparaszthoz, hogy felemeli azt.) Ehhez képest a XX. századi álpróféta a történelem bohóca, aki romániai útján fontoskodásait úgy dimenzionálja túl, hogy kifiguráz egy-két erdélyi nemest, akik rajta úgy szórakozhattak, mint ő rajtuk kesergett, hogy magát múlt és jelen fölé emelje. Nem könnyű, vagy talán nagyon is könnyű „irodalmi Codreanunak” lenni – hogy Bálint György kifejezésével éljünk. Az eredmény ugyanaz: „Hányingert okoz”. Ezt írta a mélymagyarkodásról Radnóti Miklós, akinek Arany és Kazinczy: „nagy-, vagy dédnagybátyáim” voltak.⁵⁰²

Németh János után Németh László próbálta kivégezni Kazinczyt. Nem tudom, melyik volt kegyetlenebb, de mentséggként talán felhozható, hogy amikor Kazinczyról ítékeztek, tulajdonképpen nem is Kazinczyról volt szó. Az érdekes főügyész kicsit szadista volt. Az írók pedig féltékenyek, és szeszélyesek, ha szeszélyes a történelem. A mélymagyar Németh Lászlót talán saját egykori Kazinczy-kultusza is irritálta, és Babits iránti

⁵⁰⁰ Szilágyi Ferenc: Kazinczyék küldetése. Széphalom, 1993. 5. k. : Kazinczy maga alkotásának vallotta a szót, bár már a „Debreceni Grammatika” is felvette.

⁵⁰¹ Beregszászi Nagy Pál: *Pennaháború*. Sárospatak. 1820. 86.

⁵⁰² Radnóti Miklós: *Ikrek hava*. *Napló*. Bp., 2003. 136., 140., 189.

egyre engesztelhetetlenebb gyűlöletének is hangot adott, mintha a két irodalmi vezér egy és azonos személy lett volna, és az egész *Nyugat* orientációját is Kazinczy elítélésével marasztalta el. Kosztolányi Dezső számára Széphalom a magyar Weimar.⁵⁰³ Ebből lett 1936-ra Vérmező, 1938-ra lakója pedig hibbantó.

Igazában – talán – nem is kellett volna felidézni ezeket a véleményeket, mert valahol kompromittálóak, feszélyező előítéletek, viszont olykor, tompított formában továbbélnek, mert gondolkodásunk kontrasztív. A jó fiú-rossz fiú ellentétpárja archetipikus jellegű, az átértékelés – az előjelek felcserélése irányzatok és személyek megítélésekor – pedig örök szenvedély. Amikor a fenti véleményeket jeleztem, egyben azt a szövegvilágot is próbálom jellemezni, amelyben élnünk és mozognunk kell. Megvallom, mindig elképedek azon, hogy ma is olykor magyartanárok milyen vad indulattal tudják Kazinczyt szidalmazni, mintha Kosztolányi nem mondta volna el: „Mindenkinek, aki magyarul ír, adósa neki.”⁵⁰⁴ Mert a nyelvújítás előtt – hangsúlyozza Babits Mihály – „a magyar nyelv híg volt, körülíró és szószaporító; s ahol híg a nyelv, ott bizonytalanság a szellem is. Hasonlítsunk össze egy Kazinczy előtti és egy Kazinczy utáni magyar szöveget: minden bizonytalansággal az újabb szöveg a tömörebb, a kevesebb szóval többet mondó.”⁵⁰⁵ Babits ekkor már higgadtabb volt, mint amikor *Pajzssal és dárdaival* című írásában válaszolt Németh László mélymagyar és hígmagyar tipológiájára. A híg nyelvre és a híg szellemre való utalással pontosabban is döfött, számára ugyanis Kazinczy példa volt. Önmagát jelenítette meg az 1910-as években írt *A literátor* című egyfelvonásos színdarabjában, amikor az élettársára találó széphalmi író hitelt tett: „Nem fogok a világgal törődni, de édes hazánknak és nyelvünknek törekszem használni magamban, úgy ahogy én gondolom üdvüket, nem hallgatva senkire, mert férfi vagyok, és szabad, s poéta!”⁵⁰⁶ Az életrajzi párhuzam kétségtelen, hiszen Babits neje is Kazinczy feleségének leánykori nevét, a Török Sophie nevet vette fel. Amikor Ady elmarasztalta Kazinczyt, akkor a magyar irodalom világirodalmi tudatosságát valló Babits a széphalmi mesterben a maga elődjét

⁵⁰³ Kosztolányi Dezső: *Lenni, vagy nem lenni*. Bp., 1940. 126.

⁵⁰⁴ Kosztolányi: *Lenni*, 127.

⁵⁰⁵ Babits Mihály: Könyvről könyvre. *Nyugat*, 1939. 8. sz.

⁵⁰⁶ Babits Mihály: *Karácsonyi Madonna*. Bp., 1920.

kereste és találta meg: „Az ő alakja azokhoz tartozik, akik apró nemzetek közé elszórva is, a világirodalom nagy egységének tudatosságát reprezentálják. S e tudatosság nélkül az egység nem is volna egység. Ebben áll Kazinczy világirodalmi jelentősége: új fejezetet adott ő a világirodalomhoz azáltal, hogy teljes tudatossággal és legkomolyabb igényekkel bejelentette egy új vagy újrászülető irodalomnak csatlakozását. A magyar irodalomnak eleven világirodalmi lelkiismerete volt, s éppen ezáltal lett nagy nevelőjévé: mert a legjobb nevelő a lelkiismeret.”⁵⁰⁷ A lelkiismeret – ahogy azt Rousseau, és általa megerősítve Kazinczy vallotta.

A magyar nyelvújítás monográfiája így ragadta meg a folyamatot és benne a széphalmi mester jelentőségét: „A régi magyar egyházi nyelvezet a XVIII. században moralista színezetűvé válik, a nyelvújítás korában pedig, elsősorban Kazinczy által szépirodalmivá lesz. A nehézkes, merev, egyhangú és egyszínű stílust felváltja az erő és szépség, a sokszínűség és árnyalati gazdagság, rövidek és változatosság, az előadás sokoldalúsága, tárgy- és időszűrője; elválnak a stílus fentebb nemei a mindennapitól; az író sugallója ezután már nemcsak az érthetőségre való törekvés, hanem csín és íz, ami Kazinczy szótárában műveltséget és fejlett ízlést jelent.”⁵⁰⁸ Viszont úgy tűnik, mély lelki igényeket elégít ki az ízléstelen torzkép is: az eredetiségkedő típus-ember tipizál, az egyéniség az egyéniséget keresi túl téren és időn.

Ismételten belátom, kellemetlen ez a kitekintés. Kellemetlen olykor nagy emberek kis megnyilatkozásait nagyító alá venni, és még nagyobbakéval szembesíteni. El-elfog a rosszullét az olimposzi magasságok és mélységek láttán, miközben kellemetlen időkben élünk, sajnos nagy emberek nélkül. Sok mindent előről kellene kezdeni, ahogy nagy eleink cselekedtek. A kommunisták a nemzeti hagyományok folytatásának látszatát a maguk módján ügyesen megteremtették. Révai József jobban megragadta Kazinczyt és a nyelvújítás jelentőségét, amikor a felvilágosodás társadalmi és politikai programjának továbbélését látta benne, mint az 1970-es évek denunciaciók történetírása. Nem kétséges, hogy a kommunizmus pedigréjét is fényesíteni akarta Révai, de egyben salvus conductust adott a Kazinczy-kutatásnak, amelynek jegyében Szauder József munkássága ma is irányadó. Példa és biz-

⁵⁰⁷ Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok. I.* Bp., 1978. 370–371.

⁵⁰⁸ Tolnai Vilmos: *A nyelvújítás*. Bp., 1929. 149.

tatás az, ahogy emberi közelségbe kerülve hőiséhez, ahogy feltárta „a klasszicista formák közt is szentimentális lázadónak” az emberi vonásait tárta fel,⁵⁰⁹ szakszerű távolságot tartott a sémák világától.⁵¹⁰

A tudomány világa azonban egy kicsit unalmas, ha eluralkodnak a sémák, a presztízs-szemponatok és az igazodási kényszerek, mindaz tehát, ami világunkat belterjessé teszi. Az írók mozgástere nagyobb. A jugoszláviai „emigrációba” szorult Sinkó Ervin ítélete ma is helytálló: „A magyar felvilágosodás a maga egykori messianisztikus törekvéseit meglepő – és csak a magyar viszonyokból érthetően – paradox formában folytatja: esztétikai síkon. Magyar nyelvi és nyelvművelési problémák és feladatok megoldásáért vívott buzgó, szenvedélyes, sajátosan szűk irodalmi körökre korlátozódó harcban. S bármennyire valószínűtlennek látszik is: ez a végső fokon látszólag pusztán esztétizáló, irodalmi, szakmabeli harc, ez annak a másiknak, a magyar felvilágosodás forradalmi harcának volt a szerves folytatása.”⁵¹¹ Miközben itthon a történetírásban sikerült az úgynevezett feudális nacionalizmus ideológiusává megtenni Kazinczyt,⁵¹² Újvidéken a magyar literátor az egykori nyelvújító nemzetfogalmának „immanens forradalmiságát”-t emelte ki — nagyon is meggyőzően.⁵¹³ Viszont azért sem lehetett – talán – célszerű itthon hivatkozni rá, mert olyat is leírt, ami 1956-ra emlékeztetett: „Ellenforradalom idején bukott forradalom hőseiről csak kevesen mernek úgy beszélni, mint Kazinczy tette”.⁵¹⁴ Történelmünk korszakai így folynak össze egymásba, összekötik őket a kísérteties párhuzamok. A terror és a megtorlás természetrajza hasonló, nem véletlenül olvasták

⁵⁰⁹ Szauder József: *Az este és az álom*. Bp., 1970. 118.

⁵¹⁰ Nem tartom magam illetékesnek, hogy megvonjam a Kazinczy-kutatás mérlegét. Az irodalomtörténet és a történetírás kölcsönhatását a már idézett *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történész-vita anatómiája*. (Bp., 2007.) című munkámban próbáltam érzékeltetni.

⁵¹¹ Sinkó Ervin: *Magyar irodalom*. I. Novi Sad, 1963. 136. Sinkó Ervin filológusi érdemeire utal Csetri Lajos: A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól. *Irodalom és felvilágosodás*. Szerk. Szauder József, Tarnai Andor. Budapest, 1974. 268.

⁵¹² Kosáry Domokos: Nápóleon és Magyarország. *Századok*, 1971. 3. sz. = Uő.: *Nápóleon és Magyarország*. Bp., 1977. = Uő.: *A magyar és európai politika történetéből*. Bp., 2001. 163–286.

⁵¹³ Sinkó: *Magyar irodalom*, 245.

⁵¹⁴ Sinkó: *Magyar irodalom*, 192.

Kufstein magyar lakói oly lelkesen Tacitust és Sallustiust. Sinkó problémáérzékenységében saját érzelmessége is jelen volt, ítélete keserű: „A felvilágosodás magyar írói, mint személyiségek, mint kezdeményezők és sorsok hasonlíthatatlanul egyénibbek, érdekesebbek és izgatóbbak, mint az, amit műveikben sikerült kifejezniük.”⁵¹⁵ A diagnózis egy fajta öndiagnózisnak is beillik. (Az ő regényének története érdekesebb, mint maga a regény, amelylyel bejárta Párizst és Moszkvát, és közben még naplót is mert vezetni.) Ugyanakkor nem idealizálta Kazinczyt, és anélkül, hogy belement volna abba a vitába, hogy ki a jobb, a széphalmi mester vagy Csokonai, éreztette a – szépírói ihlete által is sugalmazott – különbséget: „A nyelvújító Kazinczy a rációba vetett hitével megmaradt a felvilágosodás emberének, hitte, hogy a fentebb ízlés nevében a ráció a nyelvnek is diktálhat (....nem azt akarom mutatni, mint szólanak a magyarok, hanem azt, hogy a csúcsra jutandó magyarnak mint kell szólnia”); Csokonai azonban költői érzékének és esztétikai érzékenységének ösztönével megérzi a nyelv mágikus korokba visszanyúló, szerves életét.”⁵¹⁶

Itthon – már némi ideológiai lazulás nyomán – Sinkó nézeteitől talán függetlenül, de Kazinczy művének ismeretében Weöres Sándor így ítélte meg a nagy előd munkásságát: „Episztoláiban, epigrammaiban rejlő esztétikai nézetei nagyrészt ma is érvényesek; nem érthetünk egyet egyoldalú szellemi arisztokratizmusával, a vulgáris irodalom megvetésével. De csak a művészetben volt arisztokrata, a politikában mérsékelt demokrata volt.”⁵¹⁷ Ahhoz azonban megint kellett egy kis párizsi távolság, hogy az emigráns magyar zenetörténész ne csak megláthassa Kazinczy és Kossuth munkássága közötti folytonosságot, de erről írhasson is.⁵¹⁸ Kossuth a maga korában mérsékelt demokrata lett, ami pedig Kazinczy szellemi arisztokratizmusát illeti, mentségére legyen mondva, hogy a demokrácia egyik feltétele az ízlés, ami ennek az arisztokratizmusnak a lényege. Korunk ízléstelensége és ízlésigénye is emellett szól.

⁵¹⁵ Sinkó: *Magyar irodalom*, 90.

⁵¹⁶ Sinkó Ervin: *Csokonai életműve*. Újvidék, 1965. 271.

⁵¹⁷ *Három veréb hat szemmel*. II. Szerk. Weöres Sándor. Bp., 1977. 237–238.

⁵¹⁸ Jean Gergely: Bela Bartok, compositeur hongrois. III. *La revue musicale*, 1980. 330–332. sz. 82.

Miben rejlik Kazinczy aktualitása? Miért tekinthetjük kortársunknak? Ha egyetlen szóval kellene válaszolni: értékhiányában rejlik aktualitása, igényessége miatt tekinthetjük kortársunknak. Tudjuk, sokszor tévedett, amikor egyes szavakat, szófordulatokat ki akart iktatni a magyar nyelvünkől. Sokszor elragadta szenvedélye, de ez a jobbítás szenvedélye volt. Körömszakadtáig védte a maga álláspontját, de elfogadta az ellenvéleményt, ahogy a vélemények ütköztetését is vállalta, és ezzel a modern diszkusszió egyik kialakítója, demokratikus kultúránk egyik megalapozója lett. A magyar felvilágosodás és a magyar liberalizmus közötti folytonosságot, valamint a magántársasági demokratikus kultúra és a nyilvánosság kultúrája közötti párhuzamosságot létező és nem létező szavaink története érzékelteti a legjobban. Gondoljunk a virtus magyarításának kísérleteire. Ez a szó volt Rousseau-nál az a híd, amelyen a régi lojalitások átkelve új lojalitássá változtak.⁵¹⁹ Kazinczy a virtusnak kereste olyan magyar megfelelőjét balul sikerült gyökszavában: a csányban, amelynek nem lehet többes száma, Kossuth pedig kimondta, hogy a szabadságnak nem lehet többes száma. Kazinczy, az írói szabadság harcosa keserűen panaszkodott fel, hogy „a szabadság nem nekünk való”, Kossuth pedig azt hangoztatta, hogy a szabadság nevel szabadságra, és így állt elére a forradalomnak, az egyetlennek, amely 1848–49-ben Európában nem fulladt ki a belső anarchiában vagy polgárháborúban.

Munkám a magyar demokratikus kultúra paradigmatis formáit próbálta felvázolni a titkostársasági kultúrától a nyilvánosságig. A legnagyobb teret a magántársasági demokratikus kultúrának szenteltem. A paradigmát magából az anyagból próbáltam kialakítani, azt érzékeltetve, hogy a nyilvánosság elé tartozó kérdések a magánszférában kezdtek kialakulni. Ezért nehéz elválasztani a magánszférát a közszférától, igazában még akkor sem lehet, amikor már a nyilvánosság eszménye a norma, és annak fórumain akarták kialakítani az általános akaratot, amelynek végső formája és terméke a törvény. Mindez triviálisnak tűnik, de a rossz törvények világa és valósága figyelmeztet az eszményre, és arra, hogy mit jelent az ízlés hiánya, a szabad diszkusszió elmaradása. Tudjuk, egy történetet többféle beszédmódban is el lehet mondani, és többféle műfajba lehet sűríteni,

⁵¹⁹ Conor Cruise O'Brien: *God Land. Reflections on Religion and Nationalism*. London, Cambridge, Mass. 1988. 50.

és sok mozzanatot lehet kiemelni ironikus csípősséggel vagy éppen anti-ironikus emelkedettséggel. Ez alkalommal csak egyszerű tényközlő tárgyszerűséggel próbáltam érzékeltetni azt a szívós kitartást, amellyel a magántársasági kultúra oly sok kiemelkedő alakja folytatni akarta azt, amit még a felvilágosult abszolutizmus korlátozott nyilvánosságának feltételei között kezdtek, majd a titkostársasági világban akartak továbbvinni. Meg kell vallanom, hogy jól éreztem magam ebben a világban, amely meglehetősen ismerős világ azok számára, akik belekóstoltak az 1948 után ránk törő világ nyomasztó unalmába, és megtapasztalták a rejtőzködő életforma technikáit. Talán, ha 1989 előtt írtam volna erről a világról és ezekről az emberekről, zavart volna a források bősége, netán átkoztam volna grafomániájukat. Mégis, most úgy érzem, grafomániájuk legyen áldott. Talán azért is, mert dolgozik bennünk az „Az nem lehet” komplexusa, és az nem lehet, hogy annyi tinta hiába folyt... Hiszen mindaz, amit írtak tartós hatással épült be az elkövetkező idők politikai kultúrájába. Reményeink szerint jelen munkánk is beépül abba az általános történeti kultúrába, amelynek egyik megnyilvánulása politikai kultúránk is. A mennyiség átvált minőségbe – tanultuk Lenintől. És igaza volt; amit Kazinczy hosszú sorokban írt le Sipos Pálhoz intézett verses levelében⁵²⁰ – a címzett közreműködésével⁵²¹ – azt Vörösmarty egy sorban mondta el az emberről:

Ez örült sár, ez istenarcú lény!

De ne csináljunk Kazinczyból csak előfutárt, aki mások számára készített utat, bár élete vége felé ő maga is ebben látta saját szerepét. Sok mindent mondott el, és írt le, amit csak ő tudott, és még többet mondhatott

⁵²⁰ Prof. Sipos Pálhoz: Két, két isten van; és bizony nem egy! / Szelíd az egyik s jöltető; szeret / Segélni a jámbor botlón, s tévedésit / Megszánva nézi, s jobb ösvényre vonzza, / Gyakorta még ha rugdalózik is. / Kaján a másik, és bukásnak örvend; / Fénybe öltözik, hogy csalhasson, különben / Sötét alakban kullogván, ha hol / Prédát találhat, mely cselébe hulljon. / S e kettő verseng, s harcol szüntelen. / S rabolja a másiknak híveit. / Amannak sergét ész és szív vezérlik; / Ezért test, ördög és a fényes délben / Pusztító döghalál dandárja küzd. / Csodáljam-e, hogy most ez, majd amaz győz?

⁵²¹ Miskolczy Ambrus: Kazinczy Ferenc és Sipos Pál barátsága, avagy a Szabadság-óda születése. *Emlékkönyv Benkő Samu születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Kolozsvár, 2008. 169–200.

volna el, és írhatott volna le, ha egy kicsit több szólásszabadság lett volna. Megnyilatkozásaiban érezni a visszafogottság miatti feszültséget, miközben állandóan rótt a betűket, olyan hévvel mintha minden üres papír valamiféle kihívás lett volna, amelyre azonnal írni kell. Úgy érezzük, ha olvassuk, hogy valamit elhallgat, amiről még szívesen szót ejtene, de mégse teszi, viszont újra és újra megpróbálja. (Eszétikái megfontolások mellett, ezért is fogalmazta folyamatosan újra munkáit.) Kiforrott egyéniség volt, mégis ha újabb írása elének kerül, akkor újabb és újabb személyiségvonása is elének tárul. Egy ember jelenik meg előttünk, aki állandó mozgásban van. Nem tagadom, ha valami kezembe került róla, ahányszor a könyvtárból hazatértem, vagy ott helyben, akkor ezt a munkát valahol már ki kellett egészíteni és módosítani. Az érem másik oldala, ha róla olvastam, mindig valami hiányérzetem támadt. Minél többet írtam róla, annál kevésbé tudtam, hogy ki volt. Pedig egyszerű: irodalomalapító literátor, szimbolikus egyéniség. És történész szemmel: ő a magyar demokratikus kultúra alapító egyénisége. Ezért lehetett különböző szenvedélyek célpontja is, és még lehet is. A legnagyobb közhely: a diktátorként való minősítés. Ennek némileg alájátszott az, hogy Mózzsal rokonították vagy azonosították, csak hogy Mózes törvényt adott, míg Kazinczy csak törvényelőkészítőnek tekinthető. Viszont kétségtelen: vitákat diktált, és a vitákat nem tekintélyelvi alapon akarta eldönteni. Átlátható játékszabályokhoz tartotta magát, és ezt várta el vitapartnereitől is. Tekintélyek, dogmák, vulgaritás ellen harcolt, kerülte a személyeskedést, és ha úgy vélte, méltánytalan volt, akkor igyekezett megengesztelni vitapartnereit, és saját álláspontját is módosította a cél érdekében. Mindez közhely-gyűjteményként hathat, de kevés emberről lehet elmondani.

Amikor életét írta, vissza is rettent: „borzasztólag szép pálya” – nyilatkozta életének viszonytagságairól. Aki életével és művével foglalkozik, Babits Mihály nyomán ma is láthatja, hogy mennyire „benne szimbolizálódott a magyar irodalom sorsa, a magyar író helyzete, író és közönség viszonya”.⁵²² Kár, hogy az ízlés kultusza és vitakultúrája éppen híveire nem

⁵²² Fried István: „*Aki napjait a szépnak szentelé...*” Sátoraljaújhely, Szeged, 2009. 94. Babits: *Esszék*, I. 370. A „Magyar irodalom” című cikk egyik tanulsága: „...szimbóluma az ő neve mindannak, amit e pár szónyi történetben mondani akartunk.”

mindig hat.⁵²³ Az általa képviselt monarchikus republikanizmus is hosszútávú jelenségnek bizonyult. Ennek legkövetkezetesebb hordozója Kossuth volt, ahogy a maga módján Deák Ferenc is, aki azt a politikai stílust képviselte, amelyet korábban Vay József, Kazinczy politikus-eszménye. Deák alapállása – egyik életrajzírója szerint – „ami felségjog, az a nemzetnek a felségre ruházott joga”.⁵²⁴ Tehát társadalmi szerződésről van szó, még hozzá Rousseau értelmezésében. 1867-ben a polgári erény is visszatartotta Deák Ferencet attól, hogy ott legyen a koronázáson, lefüggönyözött szobájának némaságába húzódott – a monarchista republikanizmus erénykultuszának keserű megnyilvánulásaként, hiszen a megkoronázott király annak hőseit vitette „a magyar Golgotára”, köztük Kazinczy Ferenc egyik fiát, Lajost is, aki így lett a tizennegyedik aradi vértanú. A forradalom katonája a maga módján atyját követte, azt, aki 1821-ben 1795-ös budai fogságából származó feljegyzéseit tartalmazó kötet elején így intette gyermekeit: „A háborgás idejében a nem-félénk, a maga ártatlanságába bízó könnyen tesz oly lépést, ami más időben véteknek nem vétetett volna. Hogy ily szerencsétlenség legkésőbb maradékomat se érje, ez az, amiért a szent Peprómene [Sors] előtt könyörgök. Áldás rajtatok fiaim, lyányaim, unokáim, ha hívek lesztek ahhoz, ami szent.”⁵²⁵

Peprómene maga a Sors.⁵²⁶ Van abban valami vigasztaló, hogy nem látjuk előre, de visszatekintve a megtörténtekekre, úgy érezzük, másképpen

⁵²³ Fried igehasználata (-odik) jellegzetes posztmodern „nyelvi játék”, a Kazinczy előtti időkben Barczafalvi Szabó Dávid vezette be az -odik, -odik képzőt a -tatik, -tetik helyett. Kazinczy – levelezése tanúsága szerint – kezdetben és pályája vége felé került Barczafalvi újítását.

⁵²⁴ Ferenczy József levele Torma Miklósnak, Bp., 1918. aug. 27. OSZKK, Levelestár

⁵²⁵ MTAKK, RUI 2-1. Amikor Czeizel János: *Kazinczy Ferenc élete és működése*. I. Bp., 1930. 243. arról írt, hogy Kazinczy „soha egyetlen társát sem keverte bajba, inkább arra törekedett, hogy fogolytársai helyzetén is segítsen, és bűnük súlyát ki-sebbitse”, Zolnai Béla a maga példányában aláhúzta a „bűnük”-et és kérdőjelet tett a lapszélre. (MTAK, jelzete: 476 295)

⁵²⁶ (A sors kegyetlen iróniája, hogy miután apja a sárospataki kollégiumba adta a tízéves kisfiút, nevelője rendszeresen verte, (KFL XVIII. 200–201.), ezek után katonatiszt lett, s ha igaz, Rousseau *Emiljéből* arra a kozmopolitára emlékeztetett, aki azért szereti a tatárokat, hogy ne kelljen szeretnie a szomszédját. (Jean-Jacques Rousseau: *Émile ou de l'éducation*. Szerk. Michel Launay. Paris. 1966. 99.) Pálffy János szerint (*Magyarországi és erdélyi urak*. II. Kolozsvár. 1939. 40.) „Ő a világon senkit és semmit sem szeret, önmagát sem...”)

is alakulhatott volna, tehát a jövő is nyitott. Kazinczy műve és élete is az, pedig milyen egyszerűnek tűnik. Emlékiratai első változatában hazatéréseével zárta le emlékiratait: „Most értem igazán partra, most érzem igazán magaménak magamat. Sophie nekem és sok esztendőig nem feleségem volt, hanem szeretőm, s még akkor is nem feleségem, hanem szeretőm, midőn gyermekemet tejével táplálá. Feketébb és kedvesebb színű fonalakból ember életét ritkán fonák a három lányok; így még ma is öregségem végnapjaiban. És hogy én ennyi bajt ily lélekkel viselek, az nem hideg bölcsesség munkája, hanem hála érzés.”⁵²⁷

Aztán a további változatokban már felidézte barátságait, és az idillt a kiegészítéssel zárta, hogy miközben dúltak a napóleoni háborúk „csendesén élék a szerelem és barátság védő szárnyai alatt, bár rettegte hazám sorsa, melynek saját vesztémmel is örök állást óhajtottam”.⁵²⁸

Ezeket (is) olvasva vonta meg a mérlegelt Kosztolányi: „Körötte úgyszólván minden elveszett, megsemmisült, de áthasonult léletté, bennünk él, lüktet tovább. Nincs remekműve. Élete a remekmű.”⁵²⁹ Van ebben az ítéletben egy némi vállveregetés és talán sok irigység is. Sokan irigyelhettek, és egy kicsit mindig vállon is veregették. Pulszky regényében Szentmarjay szerint „Kazinczy Ferenc a költő, országszerte ismert név, önfejű, ügyetlen, gyakran gyermekes, de jellemes, a tettnek embere, mint író fontos”⁵³⁰

A Kazinczy-értelmezők közül Sinkó Ervin talán azért állhat a legközelebb hozzánk, mert úgy olvas Kazinczy sorai között, ahogy mi olvashatunk az ő sorai között. A rejtőzködők sorsközössége érvényesül térben és időben. A széphalmi mesternek – fejtegeti Sinkó – a börtön után „inkognitóban kell maradnia”, „életének és művének [van] egy rejtett szövege is, mely a maga tragikus sokrétűségében még megfejtésre vár”.⁵³¹ Az egész nem azért megfejthetetlen, mert Kazinczy tudatosan tartoztatta magát a Rousseau-féle *Vallomások* példájától, hiszen Rousseau is csak félrevezette gyónásával az olvasót. (Gyermekei lelenházba adásáról írt, miközben nem biztos, hogy egyáltalán lehettek gyermekei, és ha igen, akkor ő volt az apa.) Az emberi

⁵²⁷ MTA KK, Kazinczy Ferenc: [Pályám emlékezete.] Tört. 4-70.

⁵²⁸ Kazinczy Ferenc: *Válogatott művei. I.* Szerk. Szauder József. Bp., 1960. 209.

⁵²⁹ Kosztolányi: *Lenni*, 136.

⁵³⁰ Pulszky Ferenc: *A magyar jakobinusok. I.* Pest, 1862. 139.

⁵³¹ Sinkó Ervin: *Magyar irodalom. I.* Novi Sad, 1963. 187., 189.

én megfejthetetlen, az inkognitóban való fellépés viszont olykor kiismerhető, főleg ha némileg ismerjük a kort. Kazinczy-vitáink taszítanak, műveinek rejtett szövege viszont vonz, persze a maguk módján a viták is vonzanak, hiszen a historiográfiai lápvilág ezen részében most éppen büntetlenül lehet kalózkodni. Azonban nem ez a lényeg, alapvetően csak arra akartam felhívni a figyelmet, amit – mondhatnánk – úgy írt, hogy kezét Rousseau szelleme és logikája vezette. Rousseau öntötte a legtökéletesebb formába a demokratikus kultúra dilemmáit és azok feloldási mozzanatait. Rousseau-nak sincs XVII. századi gondolkodókéhoz hasonló merev rendszere, de folyamatosan gondolkodott saját axiómáinak érvényét nyomozva, és nem olyan kaotikus és közlő sem olyan cinikus, mint Voltaire. Ez utóbbi Holbach-kal Kazinczyt a materializmus felé sodorta, míg Rousseau megállította, és Kazinczy-nak az által olykor emlegetett – „a bennünk lakó Istent” fedte fel. Rousseau szabadította fel Kazinczyban az embert, ez pedig embertársait akarta fel szabadítani, életüket megnevesíteni a körülményekhez alkalmazkodva és a körülmények ellenében. A „bennünk lakó Isten” maga a lelkiismeret, és alapvetően ez diktálta a rejtett szöveget, amelynek megfejtése örök feladat, mert ahányszor kézbe vesszük egy-egy írását az emberi világ gazdagságának egy-egy újabb mozzanata tárul fel előttünk.

A magyar érzékenység-kultuszt oly sokra értékelő és iránta oly fogékony Szabó Magda Kazinczyban nem csak a literátort értékelte, hanem a szépírót is: „Mekkora író volt, uramisten, már 1806-ban is, mikor a magyar szépprózát igazi művészi szinten alig-alig valami képviselte, félévszázad telik el, míg a nem is igazi kompozíciónak, csak naplójegyzetnek szánta Kazinczy-szöveg elbűvölő jellemzőkészsége, képformáló ereje, prózaritmusának szívlökései újra észlelhetők majd a fiatal Jókai műveiben.”⁵³² Így a Kazinczyról szóló irodalommal szembefordulva hangzott el Szabó Magda vallomása, a legyszerűbb és a legszebb: „...szeretem.”⁵³³

Kazinczy kis és nagy gesztusai egyaránt szeretetre méltók. Rejtőzködése, tudós egyszerűsége, mély hite miatt is. Rousseau és Kant tanítását Jézus tanításában fedezte fel, amikor a vallási formaságokat számon kérő farizeusoknak „is elmondá, hogy a kegyesség nem a ceremóniák szoros

⁵³² Szabó Magda: *Kívül a körön.* Bp., 1980. 109.

⁵³³ Szabó: *Kívül*, 120.

követésében, hanem a szív tisztaságában, az akarat szentségében áll.”⁵³⁴
 És egyre szeretetre méltóbb az ember, mert minél többet vizsgáljuk, ügyetlenségeiben, gyermekességében saját magunk egy-egy jellemvonására is rábukkanunk, és ez tetszik, mert közelebb kerülünk hozzá, miközben elérhetetlen magasságból néz le ránk. Oda emelte a szív tisztasága, az akarat szentsége és életöröme, amit nem lehet eléggé irigyelni. 1820-ban egy a keresztjét vivő Krisztust ábrázoló szentkép hátoldalára fel is jegyezte örök intésként: „Keresztedet viseld tisztelettel s a Gondviselésbe bízva. Nincs senki kereszt nélkül, s a zúgolódás nem használ, s még ingerli a fájdalmat, s a szenvedőt megalacsonyítja. Ne csüggedj el nemes szenvedő! Isten ott vigasztal meg, ahol nem vártad. Ő tudja, mit teszen, te nem tudod.”⁵³⁵

⁵³⁴ *Biblia Kazinczy Ferenc szavaival.* Szerk. Busa Margit. Bp., 1991. 137.

⁵³⁵ PIM, V. 4789. Talán egyik lányának adta a szentképet, mert az utolsó mondat: „Áldás rajtad, kedves leányom.”

Rövidítések jegyzéke

FMOM = *Felső Magyar Országi Minerva*

ItK = *Irodalomtörténeti Közlemények*

EKK = Egyetemi Könyvtár, Kézirattár, Budapest

KFL I. = *Kazinczy Ferenc levelezése. I.* Szerk. Váczy János. Bp., 1890.

KFL II. = *Kazinczy Ferenc levelezése. II.* Szerk. Váczy János. Bp., 1892.

KFL III. = *Kazinczy Ferenc levelezése. III.* Szerk. Váczy János. Bp., 1892.

KFL IV. = *Kazinczy Ferenc levelezése. IV.* Szerk. Váczy János. Bp., 1893.

KFL V. = *Kazinczy Ferenc levelezése. V.* Szerk. Váczy János. Bp., 1894.

KFL VI. = *Kazinczy Ferenc levelezése. VI.* Szerk. Váczy János. Bp., 1895.

KFL VII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. VII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1896.

KFL VIII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. VIII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1898.

KFL IX. = *Kazinczy Ferenc levelezése. IX.* Szerk. Váczy János. Bp., 1899.

KFL X. = *Kazinczy Ferenc levelezése. X.* Szerk. Váczy János. Bp., 1900.

KFL XI. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XI.* Szerk. Váczy János. Bp., 1901.

KFL XII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1902.

KFL XIII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XIII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1903.

KFL XIV. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XIV.* Szerk. Váczy János. Bp., 1904.

KFL XV. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XV.* Szerk. Váczy János. Bp., 1905.

KFL XVI. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XVI.* Szerk. Váczy János. Bp., 1906.

KFL XVII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XVII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1907.

KFL XVIII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XVIII.* Szerk. Váczy János. Bp., 1908.

KFL XIX. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XIX.* Szerk. Váczy János. Bp., 1909.

KFL XX. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XX.* Szerk. Váczy János. Bp., 1910.

KFL XXI. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XXI.* Szerk. Váczy János. Bp., 1911.

KFL XXII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XXII.* Szerk. Harsányi István.

Bp., 1927.

KFL XXIII. = *Kazinczy Ferenc levelezése. XXIII.* Szerk. Berlász Jenő,

Busa Margit, Cs. Gárdonyi Klára, Fülöp Géza. Bp., 1961.

MJI I. = *A magyar jakobinusok iratai. I.* Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1957.

MJI II. = *A magyar jakobinusok iratai. II.* Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1952.

MJI III. = *A magyar jakobinusok iratai. III.* Szerk. Benda Kálmán. Bp., 1952.

MOL = Magyar Országos Levéltár

MTAKK = Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Kézirattár

OSZKK = Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár

PIM = Petőfi Irodalmi Múzeum

Miskolczy Ambrus fontosabb munkái

1. *Erdély története III.* [Társszerző] Főszerk., Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1986, 1987, 1988. 1193–1424.
2. *A brassói román levantei kereskedőpolgárság kelet–nyugati közvetítő szerepe (1780–1860).* (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 106.) Bp., 1986. 191.
3. *A fanariótáktól a Hohenzollernekig.* Bp., 1992. 7–11., 75–147. (Trócsányi Zsolt szövegének rövidítése: 12–74.)
4. Erdély a Habsburgok birodalmában. *Erdély rövid története.* Főszerk., Köpeczi Béla. Szerk. Szász Zoltán. Bp., 1989., 1993. 406–462. (Trócsányi Zsolttal: 365–405.)
5. *Eszmék és téveszmék. Kritikai esszék a román múlt és jelen vitás kérdéseit tárgyaló könyvekről.* Budapest, Bereményi Kiadó, 1994. 233.
6. *Lélek és titok. (A „mioritikus tér” mítosza avagy Lucian Blaga történelem-szemléletéről)* Budapest, Kortárs Kiadó, 1994. 127 l.
7. *A zsidóemancipáció Magyarországon 1849-ben.* Bp., Múlt és Jövő, 1999. 136 l.
8. *„A Führer olvas”. Tallózás Hitler könyvtárában.* Bp., Napvilág Kiadó, 2000. 180 l.
9. *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet–európai mítoszai és a magyar–román párbeszéd a 19. század derekán.* Bp., Universitas Kiadó, 2000. 387 l.
10. *Szellem és nemzet. Babits Mihály, Eckhardt Sándor, Szekfű Gyula és Zolnai Béla világáról.* Bp., Napvilág Kiadó, 2001. 248 l.
11. *Gyulay Lajos és világa.* In: *Gyulay Lajos naplói. I.* Bp., ELTE Román Filológiai Tanszék, KSH Levéltára, 2003. 8–11., 79–324.
12. *Határjárás a román-magyar közös múltban.* Bp., Lucidus Kiadó, 2004. 343 l.
13. *Románok a történeti Magyarországon.* Bp., Lucidus Kiadó, 2005. 186 l.
14. *A magyar demokratikus kultúra „eredeti jellegzetességeiről” 1790–1849.* Bp., Napvilág Kiadó, 2006. 151 l.

15. *Horn Ede (1825–1875) A magyar-zsidó nemzeti identitás forrásvidékén.* Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor, 2007. 173 l.
16. *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítotttság? Egy magyar történészvita anatómiája.* Bp., Lucidus Kiadó, 2007. 129 l.
17. *Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcselete.* Bp., Állami és Jogtudományi Kar, 2007. 82 l.
18. *Eposz és történelem. A Cigányiász avagy a cigánykép és az önkép megjelenítése a magyar és román irodalomban.* Bp., Lucidus Kiadó, 2008. 191 l.
19. *Mítoszok és ellenmítoszok között. Párbeszéd irodalommal és történelemmel.* Bp., Napkút Kiadó, 2008. 294 l.
20. *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I. Orpheus világában avagy a magyar demokratikus politikai kultúra kezdetei.* Bp., Lucidus Kiadó, 2009. 158 l.
21. *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig II. A virtus jegyében avagy a széphalmi mester erény-, nyelv- és nemzetszemlélete.* Bp., Lucidus Kiadó, 2009. 256 l.
22. *A szarvasfűk „rejtélye”. A kolindától a Cantata profanáig.* Bp., Lucidus Kiadó, 2010. 158 l.

X 112765

7420

helt. 20
XB 118794

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:
Scriptor Kft.
F.v.: Drobek Odön

Miskolczi Ambrus: *Határjárás a román–magyar közös múltban*
Miskolczi Ambrus: *Kazinczy Ferenc útja a nyelvújítástól a politikai megújulásig I–IV.*
Miskolczi Ambrus (szerk.): *Magyar utazók a Duna-táján*
Miskolczi Ambrus: *Románok a történeti Magyarországon*
Moravcsik Gyula: *Bizánc és a magyarság*
Niederhauser Emil: *Magyarország és Európa*
Niederhauser Emil: *Nemzet és kisebbség*
Nyomárkay István: *Anyanyelvi ébredés és hagyomány nálunk és szomszédainknál*
Péntek János (szerk.): *Magyarul megszólaló tudomány*
Peti Lehel: *A moldvai csángók vallásossága*
Pomogáts Béla: *Dsida Jenő emlékkönyv*
Pomogáts Béla: *Irodalom a korfordulón*
Pomogáts Béla: *Változó Erdély*
Prohászka Lajos: *A vándor és a bujdosó*
Pukánszky Béla: *Német polgárság magyar földön*
Rajki Zoltán: *Egy amerikai lelkes magyarországi missziója*
Ravasz László: *Orgonazúgás*
Rátz Kálmán: *A pánszlávizmus története*
Sas Péter: *Erdély legendás levéltárosa. Kelemen Lajos és az erdélyi magyar tudományosság*
Sas Péter: *Kós Károly, a hűség embere*
Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund 1938–1944*
Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*
Šutaj, Štefan: *Magyarok Csehszlovákiában 1945–1948 között*
Szabó István: *Népiségtörténeti tanulmányok (szerk.: Erős Vilmos)*
Szarka László: *Kisebbségi léhelyzetek – Közösségi alternatívák*
Szekfü Gyula (szerk.): *A magyarság és a szlávok*
Szekfü Gyula: *Állam és nemzet*
Szesztay Ádám (szerk.): *Együtt. Az 1956-os forradalom és a határon túli magyarok*
Szörényi László: *Harmóniára teremtve. Tanulmányok Mátyás királyról*
Takács Péter: *Bánffy Miklós világa*
Tóth János: *Szentpéterfa – Egy nemzetiségi település szociológiai és történeti képe*
Tóth Judit: *Státuszjogok*
Tóth Judit (szerk.): *Schengen. A magyar–magyar kapcsolatok az uniós vízumrendszer árnyékában*
Tóth Pál Péter (szerk.): *Bevándorlás Magyarországra*
Tóth Pál Péter (szerk.): *Vándorlás és népességfogyás. Interjúk a magyarok Magyarországra vándorlásáról*
Zolnai Béla: *Nemzet és szellemi történet*
Zoltán András: *Szavak, szólások, szövegek*
Zsoldos, Attila (szerk.): *Saint Stephen and His Country. A Newborn Kingdom in Central Europe: Hungary*
Zsoldos, Attila: *The Legacy of Saint Stephen*

A könyvek megvásárolhatók a következő könyvesboltokban:

Budapesti Teleki Téka 1088 Budapest, Bródy Sándor u. 46.

Kódex Könyvárúhá 1054 Budapest, Honvéd u. 5.

Gondolat Könyvesház 1053 Budapest, Károlyi Mihály u. 16.

Litea Könyvesbolt és Teázó 1014 Budapest, Hess András tér 4.

Püski-Masszi Könyvesház 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 33.

A Lira és Lant és az Alexandra üzletei, nagyobb vidéki könyvesboltok, továbbá a kiadó szerkesztőségében: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fszt. 83. Tel./fax: 225-2866

E-mail: cholnoky@mol.gov.hu • www.lucidus.hu

2200 Ft

Kazinczy számára Kossuth fellépése jelentett valamiféle sokkhatást. A hagyományos történetírás úgy látja, hogy a feudális Kazinczy a polgári világ Kossuthjától rettent vissza, amikor Catilinához hasonlította. A kérdés bonyolultabb. Saját hajdani tüzességét idézi Kossuth fellépése, és a Hajnóczyét, akit egész életében, még a bíróság előtt is csak magasztalt. A könyv az azonosulás és idegenkedés bonyolult lélektani folyamatait mutatja be, hosszan rekonstruálva azt is, hogy milyen képzetek élhettek a Martinovics-mozgalomról, amelynek kultuszát a Kossuth család is ápolta. Ugyanakkor Kazinczy mindig kitért az ifjú Kossuth idevágó kérdései elől.